

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

BİRİNCİ MECLİS VE VİLAYAT-I ŞARKİYE

Fasih DİNÇ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

BİRİNCİ MECLİS VE VİLAYAT-I ŞARKİYE

Fasih DİNÇ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

KABUL VE ONAY

Fasih Dinç tarafından hazırlanan "BİRİNCİ MECLİS VE VİLAYAT-I ŞARKİYE" başlıklı bu çalışma, 15/12/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Başkan)

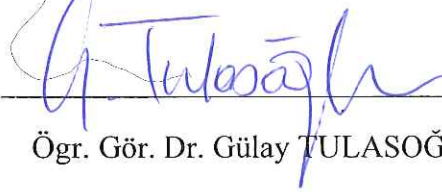
Yrd. Doç. Dr. Hakan KAYNAR (Danışman)

Doç. Dr. Burak Bilgehan ÖZPEK

Yrd. Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK

Öğr. Gör. Dr. Gülay TULASOĞLU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Yusuf ÇELİK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

15/12/2014

Fasih DİNÇ

TEŞEKKÜR

Öncelikle bana akademisyen olmayı, farklı yaklaşımı, özgür tutumu ve babacan tavırlarıyla düşündüren ve her zaman yanımda olduğuna inandığım hocam Prof. Dr. Ahmet Nezih TURAN'a teşekkür ederim. Bu çalışmanın ana hatlarının belirlenmesinde ise katkıları olan ilk danışmanım Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN'e şükranlarımı sunarım. Çalışmanın ilerleyen safhalarında danışmanlığımı devralan Yrd. Doç. Dr. Hakan KAYNAR'a, tezin içeriğine dair yaptığı kritik müdahalelerinden ve akademi camiasında her konuyu çalışabileceğime dair verdiği cesareten dolayı minnettarım. Tez Savunması jüri üyelerimden Yrd. Doç. Serhat KÜÇÜK'e tezi sabırla okuduğu ve verdiği fikirler için çok teşekkür etmeliyim. Ayrıca, araştırmam boyunca bana rahat bir çalışma alanı yaratan Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ramazan ACUN ve yardımcısı Doç. Dr. Fatih YEŞİL'e teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca beni desteklemeyi bir görev bilen başta annem Aysel DİNÇ olmak üzere tüm aile fertlerime sonsuz teşekkürlerimi bildiririm. Ve Eşim Naime DİNÇ, kocaman yüreğiyle hep yanımdaydı.

ÖZET

DİNÇ, Fasih, Birinci Meclis ve Vilayat-ı Şarkiye Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

23 Nisan 1920'de Birinci Meclis, dönemin Osmanlı vilayetlerinden seçimle ve son Meclis-i Mebusan'dan gelen mebusların katılımıyla açıldı. Meclis'e birçok bölgeden mebus katılmakla birlikte önemli bir kısmı Vilayat-ı Şarkiye'den gelmişti. Öyle ki çalışma, Vilayat-ı Şarkiye'yi merkeze alarak Birinci Meclis üzerine oldu. Bu çalışmada ilk olarak Birinci Meclis'i anlamak adına meclisin kuruluşuna kadar giden süreçte devlet ile Vilayat-ı Şarkiye arasındaki ilişkiden kesitler verildi. İkinci bölümde, Birinci Meclis'te yer alan 147 Vilayat-ı Şarkiye mebusunun mecliste ortaya koydukları faaliyetler incelendi. Bu faaliyetleri incelerken onların mebusluk öncesi faaliyetleri, eğitim durumları ve mebusluk sonrası yaşamları hakkında karşılaştırmalı olarak bilgiler verildi. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Birinci Meclis'in, bir bölge olarak Vilayat-ı Şarkiye'ye nasıl baktığını ele almakla birlikte bölgede yoğun nüfusa sahip olan Kürtlerin nasıl algılandığı ve ortaya konulan algının nedenleri incelendi. Dördüncü bölümde 1920-1923 yılları arasında Vilayat-ı Şarkiye'nin meclis gündemini oldukça meşgul eden siyasi ve sosyo-ekonomik sorunlarının neden-sonuçlarına bakıldı. Ayrıca meclisin bu sorunlara dair tutumu ve çözüm yolları incelendi. Son bölümünde ise günümüz devlet erkinin ve Kürt siyasasının, Birinci Meclis'e dair söylem ve algılarına değinildi. Gerek devlet erkinin ve gerek Kürt siyasasının Birinci Meclis'e dair yaklaşımlarında yanlışlar taşıdığı ortaya konuldu. Bu iddiayı ortaya koyarken, söz konusu yanlışlığa neden olan tarih okumasının ardında yatan ideolojik yaklaşımlar irdelendi. Sonuç bölümünde ise, Birinci Meclis'in yapısı ve ona dair güncel algıların yanı sıra, Vilayat-ı Şarkiye'nin temsil edildiği mebuslar ve dönemseller sorunları çerçevesinde analiz yapıldı. Çalışmanın genelinde ortaya konulan olay ve olgular için ana kaynak olarak dönemin meclis tutanakları kullanılmakla beraber, döneme tanıklık etmiş kişilerin anıları, konuyla ilgili kitap ve makalelerden yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Birinci Meclis, Mebus, Kürt, Vilayat-ı Şarkiye

ABSTRACT

DİNÇ, Fasih, First Assembly and Eastern Provinces, Master Thesis, Ankara, 2014

In 1920, 23 April, First Assembly was opened with the participation of the deputies coming from Ottoman provinces of era and the members of last council deputies. Although in Assembly deputies coming from different provinces most of them come from Eastern Provinces. Hence, this study is centered on Eastern Provinces and First Assembly period. Initially, in this study, to understand First Assembly the relation between the state and Eastern Provinces and the process until the establishment of First Assembly is given with some historical fragments. In the second part, 147 deputies of Eastern Provinces and their activities in the First Assembly is investigated. The information about their activities before attempting First Assembly, their educational background, and their activities after First Assembly is given. In the third part of the study, how as a region Eastern Provinces is perceived by the First Assembly and how Kurds having densely populated in the region are perceived and the reasons behind this perception are investigated. In the fourth part political, economic and social problems of Eastern Provinces, which occupied the assembly agenda, 1920-1923 is investigated. Besides, there action of assembly to those problems and the way to solve these problems is searched. In the last part of the study, the discourse and perception of today's assembly and Kurdish politics toward First Assembly is emphasized. However, both today's assembly and the actors of Kurdish politics have misperceptions towards the First Assembly. While asserting this claim the reason behind this misreading of history is and ideological approaches are scrutinized. In the final part, the general structure of this study and the structure of First Assembly and the current perceptions as well as deputies of that time and the problems of that period are analysed with in the frame of Eastern Provinces. For the events and cases mentioned in this study as a main source the official reports of assembly between 1920-1923 and memories of the people living in that time and the articles, books related with the topic of this study are used.

Key Words: Ottoman Empire, First Assembly, Deputy, Kurd, Eastern Provinces

KISALTMALAR

AMHC. : Anadolu Müdafaayı Hukuk Cemiyeti

HİF. : Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İTC. : İttihat ve Terakki Cemiyeti

KTTC. : Kürt Teavün ve Terakki Cemiyet

KTC. : Kürt Teali Cemiyeti

TBMM. : Türkiye Büyük Millet Meclisi

T. Hal No. : Tercüme –i Hal No

GZC. : Gizli Zabıt Ceridesi

ZC. : Zabıt Ceridesi

Haz. : Hazırlayan

C. : Cilt

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TBMM SÜRECİNE KADAR DEVLET VE VİLAYAT-I ŞARKİYE .6	
1.1. II. ABDÜLHAMİT YÖNETİMİYLE DEĞİŞEN İLİŞKİLER	6
1.1.1. II. Abdülhamit İktidarına Doğru.....	6
1.1.2. Sultan Abdülhamit'in Devleti.....	8
1.1.3. II. Abdülhamit'in Vilayat-ı Şarkiye Politikası: Hamidiye Alayları.....	9
1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE VİLAYAT-I ŞARKİYE	13
1.2.1 Muhalifler Örgütleniyor: İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	13
1.2.2. İttihatçıların İktidarı	15
1.2.3. İttihat ve Terakki ve Vilayat-ı Şarkiye: Yükselen Milliyetçilik.....	17
1.2.4. Sona Doğru: 1. Dünya Savaşı (1914-1918).....	21
1.3. VAR İLE YOK ARASINDA: MÜTAREKE'DEN T.B.M.M' YE	24
1.3.1. Mütareke Döneminde Vilayat-ı Şarkiye: Ayrılkçılar ve Hilafetçiler	25
1.3.2. Anadolu'da Dengeler Değişiyor: Kongreler, Antlaşmalar ve Meclis.....	27
2. BÖLÜM: BİRİNCİ TBMM'DE (1920-1923) VİLAYAT-I ŞARKİYE	
MEBUSLARI	29
2.1. BİRİNCİ MECLİS'İN KURULUŞU VE SİYASİ YAPISI	29
2.2. VİLAYAT-I ŞARKİYE	31
2.3. VİLAYAT-I ŞARKİYE'NİN YABANCILARI: BÖLGEDE DOĞMAYAN	
MEBUSLAR	33
2.3.1. Aktif Mebuslar	33
2.3.2. Vilayat-ı Şarkiye ile İlgilenmeyen Mebuslar	36
2.3.3. Tek Faaliyetleri Vilayat-ı Şarkiye	38
2.3.4. Meclis'in Sessiz Sakinleri	39

2.4. VİLAYAT-I ŞARKİYE'NİN YERLİLERİ: BÖLGEDE DOĞAN MEBUSLAR	40
2.4.1. Öne Çıkanlar.....	40
2.4.2. Çok Yönlü Mebuslar	43
2.4.3. Vilayat-ı Şarkîye'yi Unutanlar.....	46
2.4.4. Kendi Vilayetinin Mebusu	47
2.4.5. Vilayat-ı Şarkîye'nin Sessiz Çoğunluğu.....	51
2.5. MEBUSLUKTAN İSTİFA EDENLER	53
3. BÖLÜM: BİRİNCİ MECLİS VE KÜRT ALGISI	55
3.1 BİRİNCİ TBMM'NİN FİKİR YAPISI	55
3.2. BİRİNCİ MECLİSTE KÜRT ALGISI	57
3.2.1. Birlik ve Beraberliğin Adı: Din Kardeşliği	58
3.2.2. Mecliste Söz Birliği: Cahil Toplum	67
3.2.3. Ötekiyle Temas ve Kabaran Milliyetçilik: Kahraman Kürt	72
4. BÖLÜM: VİLAYAT-I ŞARKİYE'DE YAŞAM (1920-1923)	76
4.1. VİLAYAT-I ŞARKİYE'NİN MÜLTECİLERİ	76
4.1.1. Mültecilerin Sorunları	77
4.1.2. Meclis'in Sorunu Çözme Girişimleri.....	80
4.2. ŞARK'TA İSYAN VAR: KOÇGİRİ (1921)	81
4.2.1. İsyanın Meclis'teki Yankıları ve Çözümü	84
4.3. VİLAYAT-I ŞARKİYE'DE BİTİRİL(E)MEYEN SORUNLAR	89
4.3.1. Şarkîye'nin Omzundaki Küfe: Aşar Vergisi.....	89
4.3.2. Günümüze Kalan Miras: Okul, Yol, Su ve Köprü İhtiyacı.....	92
4.3.3. Vilayat-ı Şarkîye'de Devlet: Suiistimal ve Kötü Muamele	95
5. BÖLÜM: GÜNÜMÜZÜN BİRİNCİ MECLİS'E DAİR YAKLAŞIMLARI	99
5.1. DEVLETİN BİRİNCİ MECLİS VURGULARI	99
5.2. KÜRT SİYASASINDA BİRİNCİ MECLİS ALGISI	102
5.3. MODEL ALINAN BİR MECLİS: YANILGILAR-DEĞİŞEN VE DEĞİŞMEYENLER	106
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	115
EKLER	125

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sona erdiğinde Osmanlı Devleti'nin içinde yer aldığı İttifak Bloğu (Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan) yenilmişti. Savaştan yenik çıkmanın yarattığı sonuçlardan diğer müttefikleri gibi Osmanlı Devleti de etkilendi. Savaşın hemen ardından Osmanlı Devleti ile İngiltere öncülüğündeki İtilaf Bloğu (Fransa, Rusya, İtalya, Sırbistan, Yunanistan) arasında Mondros Mütarekesi imzandı (1918). Mütarekeyle, İtilaf Bloğu ülkeleri Osmanlı sınırları dahilindeki topraklara girmeye başlamıştı. Bu süreçte halkın bir bölümü, İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Bloğuyla yürüttüğü uzlaşılı politikasını desteklerken, önemli bir bölümü İtilaf güçlerinin Osmanlı ülkesine girişini, işgal olarak görmekte olup buna karşı bir mücadele yürütülmesi gerektiğine inanmaktaydı. Bu amaçla, Anadolu ve Rumeli topraklarında birçok işgal karşıtı irili ufaklı örgüt ortaya çıktı. 1919'da Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti çatısı altında işgal karşıtı güçleri bir araya getirdi. Bu süreçte, Anadolu'da bir otorite haline gelen Mustafa Kemal hareketinin baskılarıyla, Meclis-i Mebusan seçimleri yapıldı (1919). Yalnız meclis, İtilaf güçlerinin İstanbul'a girmesinden kısa bir süre sonra kapatıldı. İşte Meclis-i Mebusan'ın kapatılması Mustafa Kemal'in meclisin Ankara'ya taşınması kararını beraberinde getirdi.

Mustafa Kemal, Meclis-i Mebusan üyelerine Ankara'da açılacak meclise katılma çağrısı yaparken bir yandan da yeni bir seçime gidildi (1920). Meclis-i Mebusan'dan gelen 88 kişi ve yapılan seçim sonucu meclise katılanlar ile beraber 437 üyeli Birinci Büyük Millet Meclis'i "işgal altında bulunan vatani ve tutsak olan Halife-Sultanı kurtarmak" amacıyla 23 Nisan 1920'te faaliyetlerine başladı. Bu amaç etrafında kurulan Birinci Meclis, birçok çevreden kişi ve grupları bir araya getirdi. Meclisin özellikle Müslümanlığa ve Hilafet-Saltanat makamlarına vurgular yapması, Anadolu'nun Vilayet-ı Şarkiye bölgesinde yoğun şekilde yaşayan Hilafet ve Saltanat yanlısı Müslüman-Kürt nüfusun büyük bir kısmının, meclisin meşruiyetini kabul etmesini ve meclise temsilci göndermesini sağladı.

Birinci Meclis, kuruluş koşulları, siyasi yapısı, faaliyetleri ve sonraki dönemlerde yaşanan değişiklikler nedeniyle birçok araştırmaya konu olmanın yanı sıra hala hakkında tartışmalar sürmektedir. Yapılan tartışmalar, Birinci Meclis'in siyasi ve fikri yapısı yanı sıra mecliste Vilayat-ı Şarkiye'nin ve Kürtlerin mahiyeti üzerinde sürmektedir. Bu tartışmalar bilimsel alanda yürütüldüğü kadar güncel siyasi gündemini de zaman zaman meşgul ediyor. Dolayısıyla, bu tezde, Birinci Meclis'in yapısı ve Vilayat-ı Şarkiye ile olan bağı incelenerek süre gelen tartışmalara cevaplar bulmaya ve yeni sorular sormaya çalışıldı.

Bu amaç etrafında şekillenen tez beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Birinci Meclis'in siyasi karakterini ve fikri alt yapısını daha iyi anlama adına Osmanlı Devlet yapısında bir kırılma dönemi olarak kabul edilen II. Abdülhamit'in tahta çıkış sürecinden başlanarak meclis'in açılışına kadar gelen dönem ele alındı. Bu incelemeyi yaparken Osmanlı Devleti'nin geçirdiği siyasi, sosyo-ekonomik değişimlere değinmenin yanı sıra bu değişimler çerçevesinde devletin Vilayat-ı Şarkiye ile olan ilişkisine dikkat çekildi. Özellikle, II. Abdülhamit'in ülke bütünlüğünü sağlama ve muhalifleri saf dışı etme adına uyguladığı Pan-İslam politikasını Vilayat- Şarkiye'de Müslüman nüfusun önemli bir kısmı oluşturan Kürtleri yanına çekmekte kullandı. Sultan Abdülhamit Dönemi, devlet-Vilayat-ı Şarkiye ilişkileri bölge aşiretlerinden oluşturulan Hamidiye Alaylarının kuruluş amacı ve işlevi etrafında işlendi. Sultan Abdülhamit'in politikalarına karşı gelişen JönTürkler hareketini ve sonrasında İttihat Terakki Cemiyetinin kuruluşu, II. Meşrutiyetin ilanı ve II. Abdülhamit'in tahtan indiriliş süreci genel olarak anlatıldı. 1908 İhtilali sonucu İTC'nin iktidara gelmesiyle kısa süren hürriyet rüzgarıyla birçok grup gibi örgütlenen Kürtlerin kurumları ve politikaları incelendi. Ayrıca, İTC iktidarının Vilayat-ı Şarkiye örgütlenmesi ve politikası, II. Abdülhamit dönemi politikasıyla kıyaslama yapılarak anlatıldı. Ayrıca, İTC yönetimindeki Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına katılması, savaş süreci ve sonrasında yaşanan siyasi durumlar anlatılırken Kürtlerin, savaş sonrasında Birinci Meclis'in açılışına giden süreçte ortaya koydukları politik tutumlar anlatıldı.

İkinci Bölümde, ilk olarak Birinci Meclis'in kuruluş aşaması ve siyasi karakteri hakkında bilgiler verildi. Meclis açılışından bir süre sonra kurulan Birinci ve İkinci

Grupları ve Bağımsızları ele almakla beraber Vilayat-ı Şarkiye mebuslarının hangi gruba katıldıkları hakkında sayısal bilgiler verildi. Yine bu bölümde Vilayat-ı Şarkiye mebuslarının meclisteki faaliyet alanları ve performansları esas alınarak mebusluk öncesi geçmişleri, eğitim durumları, mecliste yer aldığı grup ve mebusluk sonrası yaşamı hakkında karşılaştırmalı olarak bilgiler verildi. Bu bilgileri verirken ağırlıklı olarak mebusların kendi ağzından veya yakınları tarafından yazılan Tercüme-i Hal belgelerinden yararlanmakla birlikte mebusların yaşamlarına şahitlik etmiş kişilerin anı ve hatıratlarından yararlanıldı. Bu kaynaklarının yanı sıra Fahri Çoker'in Birinci Meclis mebuslarının kısa biyografilerinin de yer aldığı *Parlamento Tarihi* adlı eseri bu bölüm için kullanılan ikincil kaynakların başında gelmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Birinci Meclis'in Vilayat-ı Şarkiye ve Kürt algısı incelendi. Birinci Meclis'in siyasi yapısı, savaşın yarattığı siyasi istikrarsızlığı gidermesi adına konjonktürel-pragmatist politik bir tutum etrafında şekillendi. Bu fikir yapısı, meclisin süreç içerisinde bir konuya veya duruma karşı tutum değişiklikleri yaratmaktaydı. Birçok duruma karşı konjonktür gereği farklı söylemlere gidildiği gibi meclisin, Vilayat-ı Şarkiye ve Kürtlere dair algılarında değişkenliklere rastlandı. Meclis oturumlarında çeşitli konularda yapılan tartışmalar esnasında mebus konuşmalarına dayanılarak ortaya konulan algının durumsal farklılığı ve taşıdığı çelişkilerin temel nedenleri ve arka planı ortaya konulmaya çalışıldı.

Dördüncü bölümde, Birinci Meclis Döneminde (1920-1923), Vilayat-ı Şarkiye'nin içinde bulunduğu durum ele alındı. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı topraklarında siyasi bir boşluk yaratmanın yanında sonuçları bugüne kadar uzanan sosyo-ekonomik sorunlar doğurdu. Savaşa birçok cepheden katılan Osmanlı topraklarında, savaş sonrası harap olmuş şehirler, çökmüş bir ekonominin yanı sıra bir insanlık dramı yaşanıyordu. Ruslarla yürütülen savaşta, Doğu Cephesi, İngiliz ve Fransızlara karşı yürütülen savaşta, Güney Cephelerinin bulunduğu Vilayat-ı Şarkiye, savaşın yarattığı her türlü tahribatı yaşadı. Özellikle Rus güçlerinin bölgeye girmesi, bölgede yaşayan halkın kitleler halinde Anadolu'nu iç bölgelerine doğru göç hareketine neden oldu. Sayıları dört yüz bini bulan Vilayat-ı Şarkiye mültecilerinin barınma, iâşe, sağlık ve sevk sorunları, devletin ilgilenmesi gereken sorunların başında geliyordu. Vilayat-ı

Şarkıye'nin mülteciler gibi devasa sorunun yanında şehirlerdeki alt yapı sorunları da öne çıkmaktaydı. Bölgede toprakların tahrip olması ve nüfusun azalmasından dolayı tarım ekonomisi çökmüştü. Bu durum, başta Aşar olmak üzere birçok verginin halktan talep edilmesi ve bölgede görev yapan devlet görevlilerinin suiistimalleri yaşamı zorlaştıran unsurlardı. Ayrıca alt yapısı çökmüş olup bölgenin, okul, yol, köprü ihtiyacı sık sık gündeme geliyordu. Bu sosyo-ekonomik sorunların yanında bölgede bir isyan çıkmıştı. Vilayat-ı Şarkıye'nin Koçgiri yöresinde bölgenin özerkliğini, hapishanelerdeki tutukluların serbest bırakılmasını ve Türk devlet görevlilerinin bölgeden çekilmesi gibi taleplerde bulunan Kürt Teali Cemiyeti tarafından örgütlenen bir isyan çıkmıştı (1921). Hem bölgedeki sosyo-ekonomik sorunlar ve hem Koçgiri İsyanı, Birinci Meclis gündemine sıklıkla gelmiştir. Gerek Vilayat-ı Şarkıye mebuslarının sorunları meclise taşınmaları ve çözüm önerileri gerek Ankara Hükümeti'nin sorunlara karşı tutumu ve çözüm yolları ayrıntılı olarak bu bölümde ele alındı.

Çalışmanın Beşinci bölümünde ise günümüz devlet erki ve Kürt siyasasının Birinci Meclis'e dair algısı işlendi. Yaklaşık on iki yıldır Türkiye'yi yöneten muhafazakar bir parti olan Ak Parti'nin önde gelenleri, konuşmalarında sık sık Birinci Meclis'e ve başta 1921 Anayasası olmak üzere faaliyetlerine olumlu şekilde atıflar yapmaktadırlar. Aynı şekilde Kürt siyasasının önde gelen kişi ve kurumları mevcut "Kürt Sorunu"na dair yaptıkları açıklamalarda, Birinci Meclis'in yapısına ve 1921 Anayasasına vurgular yapmakta ve sorunların çözümü için adres olarak göstermektedirler. Bu bölümde, hem Ak Parti yönetimdeki devlet aklının hem Kürt siyasasını Birinci Meclis'e dair algılarına değinirken, bu algıya neden olan koşullar ve ideolojik arka planı incelendi. Ayrıca her iki kesimin de algılarında yanlışlar taşıdığı fikri ortaya atıldı. Bu fikir döneme dair kaynaklarla desteklenerek açıklanmaya çalışılıp, Birinci Meclis dönemi ile güncel siyaset arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konuldu.

Çalışmanın sonuç bölümünde, beş bölümde ortaya konulan bilgiler etrafında, Birinci Meclis'in siyasi karakteri ve fikir dünyasına dair değerlendirmeler yapıldı. Ayrıca, Birinci Meclis'te Vilayat-ı Şarkıye'nin mebuslarının işlevi, bölgenin sorunları, Ankara Hükümetinin bu sorunlara dair tutumu ve güncel devlet-Kürt ilişkileri çerçevesinde Birinci Meclis algısına dair bir bütün olarak tezin analizi yapıldı. Tez araştırmasında

Birinci Meclis Zabıt Cerideleri ana arşiv kaynağı olarak kullanıldı. Zabıt Cerideleriyle beraber konuyla ilgili birçok kitap ve makaleler kullanıldı. Özellikle, Ahmet Demirel'in başta *İlk Meclisin Vekilleri- Milli Mücadele Döneminde Seçimler* adlı eseri olmak üzere TBMM'ye dair kaleme aldığı çalışmaları faydalanılan kaynakların başında gelmektedir.

1. BÖLÜM

1. TBMM SÜRECİNE KADAR DEVLET VE VİLAYAT-I ŞARKİYE

1.1. II. ABDÜLHAMİT YÖNETİMİYLE DEĞİŞEN İLİŞKİLER

1.1.1. II. Abdülhamit İktidarına Doğru

Osmanlı Devleti'nin gerek savaş alanlarında gerekse diplomasi masalarında üst üste aldığı yenilgilerin nedenlerini sorgulanıyordu. Başarılı olarak görülen eski günlere dönme isteğinin cevabını Osmanlı devlet aklı, batılılaşma, çağdaşlaşma veya modernleşmede bulmuştu. III. Selim'le askeri alanda öne çıkan yenilikler, Sultan II. Mahmut'un yeniden merkezi otoriteyi güçlendirme amacı çerçevesinde şekillenen modernleşme girişimleri Tanzimat'ın ilanıya (Gülhane Hatt-ı Hümayun) yeni bir devlet paradigmasının zeminini oluşturdu (Berkes, 2010: 171; Zürcher, 2013: 67-71). II. Mahmut'un oluşturduğu zemin üzerine Tanzimat'ın ilan edilmesi (1839), devletin, insan hakları, hukuk devleti, özgürlük ve demokrasi serüvenine doğru atılmış ilk adımı da görülebilir (Akşin, 2013: 23). II. Mahmut Döneminde devletin birçok alanında yapılan batılılaşma hamleleri ve Tanzimat'a rağmen devletin ekonomik ve siyasi başta olmak üzere çoğu sorun hala yerinde durmaktaydı. Rusya'nın 1853'te Kudüs'teki kutsal yerler sorununa kendini taraf olarak görmesi sonucu, İngiltere ve Fransa destekli Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kırım Savaşı (1853-1856) çıktı. Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşın Osmanlı Devletindeki yansıması, Batılılaşma serüveninin ikinci atılımı olan ve savaşta kendisine yardım eden Avrupalı dostlarını memnun etmek amacı taşıyan Islahat Fermanı'nın ilanıydı (1856) (Akşin, 2013: 33; Berkes, 2010: 214; Mardin, 2003: 23-24). Elbette yapılan yenilikler karşısında, devlet bürokrasisinde ve aydın kesimlerde destekler kadar yeniliklerin yapısı ve uygulanışı ile ilgili eleştiriler de olmaktaydı. Öyle ki Tanzimat ve Islahat Osmanlı'sı, Yeni Osmanlılar¹veya Genç

¹ “Yeni” söylemini bir bütün olarak Batı'dan ithal eden ilk düşünür İbrahim Şinasi Efendi (1826-1871) olmuştur. Kavram, Tanzimat pratiğiyle beraber imparatorluğa yerleşmiştir. Yeni okullar, yeni kanunlar, yeni akademiler vs. Devletin “yeni” olma hali siyasi alanda Yeni Osmanlılarla karşılık buldu. Yeni

Türkler olarak anılan, devletin bundan sonraki gidişatında- süreç içerisinde evrilerek- kritik roller oynayacak bir muhalefeti yarattı (Berkes, 2010: 248; Mardin, 2003: 18-19)

Muhalliflerin önde gelen aydınlarından Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimler Paris’te Yeni Osmanlılar Cemiyetini kurup, cemiyet çatısı altında çıkardıkları çeşitli yayınlarla İstanbul hükümetine karşı muhalif bir duruş sergiliyorlardı¹ (Akşin, 2013: 35-36). İttihat Terakki Cemiyetinin köklerinin dayandığı Yeni Osmanlıların amacı, Osmanlı Devleti’nde bir “meclis-i meşveret” in kurulmasını sağlayarak, siyasi iktidarı kurumsal anlamda paylaşmaktı. Kuvvetler dengesini esas alan anlayışla, Sultan Abdülaziz’den ziyade yürütmenin başı olarak gördükleri Babiâli bürokrasisini, tasarladıkları reformları kanunlaştıracak bir anayasal sisteme doğru itmeye çalışıyorlardı (Mardin, 2012: 33). Mayıs 1876’da göreve gelen Mütercim Rüştü Paşa hükümeti, kötü yönetimin ve mali bunalımların sorumlusu olarak gördüğü Sultan Abdülaziz’i tahtan indirerek (Abdülaziz 4 gün sonra intihar etti.) V. Murat’ı tahta çıkardı. Yalnız hükümetin Mithat Paşa² kanadı giden kötü gidişatın çözümünü meşruti bir yönetimde görürken, Hüseyin Avni Paşa³ ise bütün yetkilerin hükümette olduğu bir

---

olmanın bir diğer karşılığı “Genç” kavramıdır. Ali Suavi, cemiyetin ismine “Genç” kelimesinin dahil edilmesini Avrupa’nın Osmanlı imparatorluğunun ölüm sancıları içinde olduğu fikrinde olmasına karşı, cemiyetin imparatorluğun bekasına vurgulamak istediklerinden dolayı eklendiğini ifade eder (bkz. Mardin, 2005: 43-44; Mardin, 2003: 31).

¹ Yeni Osmanlılar mevcut duruma karşı muhalif bir cemiyet olsa da sanıldığı gibi aksine homojen ve onun kendi içinde tutarlı deklare edilmiş kesin hedefleri olan ideolojik ve siyasal bir fikriyata sahip bir örgüt değildir. Cemiyet, içinde yer alan şahısların farklı fikirleri ile birçok ayak üzerine var olmaktadır. Bu durum cemiyetin siyasal çıkış noktalarında kendi içinde çelişkiler taşımasına neden oluyordu. Yalnız, Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi cemiyetin önde gelen isimleri, Tanzimat’ı ilkesel olarak kabul ettiler. Ayrıca Tanzimat modernleşmesinin bir kısmını da reddetmede ortak tavır aldılar. (Koçak, 2005: 73-74; Mardin, 2005: 48-50).

² Midhat Paşa’nın asıl adı Ahmed Şefik’tir. Babası, Evkaf Nezâreti’nde küçük bir memur olan Rusçuklu Hacı Hâfız Mehmed Eşref Efendi’dir. 1834’te Reîsülküttâb Âkif Paşa’nın aracılığı ile Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî’ne girdi. 1849’da dönemin en nüfuzlu kuruluşu olan Adliye Nazırlığına bağlı mazbata odasında görevlendirildi. Mustafa Reşid, Âlî ve Fuad paşalarla ilişkileri geliştikçe Bâbîâli’de yaşanan iktidar mücadelesi içinde dostlar ve düşmanlar kazandı. Sonraki dönemlerde üst kademelerde görevler alan Reform yanlısı biri olan Midhat Paşa, Sultan Abdülaziz Döneminde (1861-1876) sadrazamlık yapmıştır. Abdülaziz’in tahtan indirilmesindeki rolü kadar Kanun-ı Esasinin ilanında rol aldı. Anayasa ilanından sonra Sultan Abdülhamit’in emriyle sürgüne gönderildi. 1881’de Abdülaziz suikastında rolü olduğu gerekçesiyle idama mahkum edildiyse de hapis cezasına çevrildi. Mithad Paşa, cezasını çekerken 1884 yılında öldürüldü (Çetinsaya-Buzpınar, 2005: 7-11).

³ Hüseyin Avni Paşa (1820-1876) Isparta’nın Şarkıkaraağaç kazasına bağlı Avşar nahiyesinin Gelendost köyünde doğdu. Babası Odabaşızâdeler’den vergi mültezimi Ahmed Efendi’dir. Fakir bir ailenin çocuğu olan Hüseyin Avni medrese eğitimi için İstanbul’a gitti (1836) Harbiye Mektebi’ne girdi (1837). Bürokrasidedeki kariyeri, Erkan-ı Harbiye Nazırlığı Reisliği, Girit Komutanlığı, Konya ve Selanik Valiliği, Bahriye Nazırlığı ve Sadrazamlık yaptı. Serasker olduğu Sultan Abdülaziz’in suikastında rol oynadı. Bu rolünden dolayı Abdülaziz’in kayınbiraderi olduğu söylenen kolağası Çerkez Hasan tarafından öldürüldü (Gencer, 2010: 526-527)

yönetim anlayışını savunmaktaydı. Hüseyin Avni Paşa'nın, Abdülaziz'in yaveri tarafından öldürülmesi ve Sultan V. Murat'ın çıldırması üzerine Mithat Paşa'nın meşrutiyet fikri öne çıktı. Mithat Paşa, yaptığı görüşmeler sonucunda tahta çıktığı takdirde meşrutiyeti ilan etme sözü veren Veliht Abdülhamit Efendi'yi, tahta çıkarmaya karar verdi. Öyle ki Abdülhamit Efendi'yle anlaşmaya varan ve hükümet desteğini alan Mithat Paşa, V. Murat'ın deli olduğunu Şeyhülislam'ın fetvasıyla da meşrulaştırarak, Abdülhamit'i tahta çıkardı(1876) (Akşin, 2013: 41; Berkes, 2010: 317-318; Lewis, 2008: 223-224; Zürcher, 2013: 117).

1.1.2. Sultan Abdülhamit'in Devleti

Sultan Abdülhamit, tahta çıktıktan sonra verdiği sözün gereği, Kanun-i Esasi'nin hazırlıklarının yapılması emrini verdi. Yalnız meşrutiyetin ilanından sonra Abdülhamit'in yaklaşımı, onun gerçekten Kanun-ı Esasi'yi isteyip istemediği noktasında tereddütler yaratmaktadır. Öyle ki Niyazi Berkes, meşrutiyet fikrinin temelde problematlere sahip olduğunu şöyle açıklamaktadır:

“Birbirlerinin tam karşı yaratılıştaki olan bu iki adam, anlaşıklarını sandıkları halde, gerçekte anlaşmamışlardı. “Pürtelâş Hasan Efendi” tipinde bir politikacı olan Mithat Paşa ile “içinden pazarlıklı”, çok hesaplı, beğenmediği kişileri önce şişirip sonra yere vurma taktiğinin ustası olduğunu otuz küsur yıllık yönetimi süresince gösteren Abdülhamit arasında anlaşma sağlayacak ortak bir dil de yoktu. O dönemin tartışmalarında geçen “meşveret usulü”, “nizamât-ı esâsiyye”, “şura-yı ümmet” vb. terimlerin bile yerleşik anlamları yoktu.” (Berkes, 2010: 318).

Devletin içinde bulunduğu siyasi sorunların yanı sıra ekonomik, kültürel sorunların da çözümünü anayasada gören Osmanlı aydın ve bürokratlarının, yüzeysel yaklaşımlarının yarattığı kavram karmaşası, meşrutiyeti amacından uzaklaştırdı. Sultana, parlamentoyu dağıtma gibi yetkiler veren ve meclis üyelerinin anayasaya karşı değil de padişaha karşı sorumlu ve bağlı oluşlarını kanunlaştıran bir yönetim, devleti yapısal olarak meşrutiyete değil mutlakiyete götürdü. Sultan Abdülhamit'in, Aralık 1876'da ilan ettiği Kanun-i Esasi gereği olan meclis 19 Mart 1877'de açıldı (Shaw, 1994: 217; Karal, 2007: 9; Lewis, 2008: 224). Osmanlı toplumunun birçok katmanının temsil edildiği meclisin ömrü 1877'de patlak veren Rus harbinin yarattığı havayla uzun olmadı. İlk etapta, meclisin geçirdiği tasarıları kanunlaştırmayan Abdülhamit, sonra anayasanın kendisine

verdiği yetkiyi kullanarak, Şubat 1878’de meclisi kapattı¹ (Berkes, 2010: 333-336; Shaw, 1994: 221; Karal, 2007: 240; Lewis, 2008: 231; Zürcher, 2013: 121-122).

Sultan Abdülhamit’in anayasayı rafa kaldırmasıyla, siyasi, askeri, dini kadrolardan oluşan bir kitlenin padişahın etrafında toplandığı katı merkezi bir yönetim oluştu. Abdülhamit, telgraf gibi dönemin önemli iletişim kanallarının katkısıyla jurnaller ve sansürler ile kendisini ve bürokrasisini koruma altına aldı (Berkes, 2010: 343-347). Berkes, yönetimin beklendiğinin aksine katılaştığını şöyle açıklamaktadır; “*Tanzimat Yeni Osmanlı düşününü, Yeni Osmanlı düşününü de Abdülhamit rejimini yaratmıştır.*” (Berkes, 2010: 356). Hiç kuşkusuz Berkes’in bu yaklaşımıyla döneme bakıldığında Abdülhamit’in rejimi de onu iktidardan indirip devletin gidişatında rol üstlenecek olan güçlü İttihat Terakki düşününü yaratmıştır. Sultan Abdülhamit’in halk ile arasındaki bağı halifelik makamı oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Abdülhamit, İslamcılık çizgisinin sınırları gereği Osmanlı tebaasının Müslüman halklarıyla daha yakın temaslar kurdu.

1.1.3. II. Abdülhamit'in Vilayat-ı Şarkıye Politikası: Hamidiye Alayları

1876’da II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra, seleflerinin başlattığı reformları sürdürdü. Yalnız Abdülhamit, reformları gerçekleştirirken yöntem ve politika değişikliğine gitti. İmparatorluğun doğu vilayetlerinde merkezi otoriteyi güçlendirmek için göçerlerin yerleşik hayata geçmeleri ve aşiret yapıları temelinde şekillenen bölgede önemli statüye sahip olan Mirlikleri ortadan kaldırmaya yönelik Sultan II. Mahmut ve haleflerinin aksine, Sultan Abdülhamit, aynı amaç için bu yönelimlere ters düşen yöntemler uyguladı. (Bruinessen, 2008: 285; Strohmeier-Hackmann, 2014: 48-49; Jwaideh, 2012: 118). 1891 yılında, iktidarının temel politikasının ürünü olarak devletin şark toprakları üzerinde denetimini oluşturmak için ilk etapta, Arap halkları için de düşünülmüş olsa da Kürtlerin çoğunlukta olduğu bir jandarma kuvveti olan Hamidiye Alaylarını kurdu. Hamidiye Alayları, Sultan ile Kürtler arasındaki önemli bir bağın ifadesi olacaktı.

¹ II. Abdülhamit’in, meclisi kapatma yetkisini Anayasal dayanaktan alması, modernleşme çerçevesinde meşruti bir yönetimi benimseyen Yeni Osmanlıların çelişkilerinin bir yansıması olarak görülebilir (Berkes, 2010: 335). Bu durum Yeni Osmanlıların anayasal sistemi bir amaç değil bir araç olarak görmelerinin bir sonucudur. Dolayısıyla Yeni Osmanlıların kurdukları anayasal sistem mutlak monarşinin geleneksel yapısını Meşruti Monarşi çatısı altında anayasal güvenceye kavuşturmuş oldu. Öyle ki anayasa hukuku açısından II. Abdülhamit’in anayasal bir yönetim kurması için bütün hukuki alt yapının bizzat Yeni Osmanlıların eliyle hazırlanmış olduğu açıktır. (Koçak, 2005: 81).

(Bruinessen, 2008: 286; Klein, 2014: 20-21; Eraslan, 2010: 467) Kuşkusuz, Abdülhamit'in bu kuvvetleri oluşturmadaki amacı, merkezi otoriteyi sağlamak olsa da onu bu girişime götüren çok yönlü nedenler vardı. Bu nedenleri temel olarak iki katman üzerinden ifade edebiliriz. İlki, dönemin uluslar arası problemlerinin bölgeye etkileriyken, ikincisi bölgede önemli nüfus ve nüfuza sahip olan Kürtlerin iç dinamikleri ve devletle olan sorunlu diyaloglarıydı.

Osmanlı'nın Vilayat-ı Şarkiye bölgesi, Abdülhamit tahta çıktığından kısa bir süre sonra patlak veren 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının etkisiyle, daha da hayatileşti. Bruninessen, Osmanlı'nın bölgeye hassaslaşmasına neden olan uluslararası dinamiklerin etkisini şöyle dile getirmektedir:

“Abdülhamit'in diğer reaksiyoner önlemlerinin birçoğu gibi büyük güçlerin, özellikle İngiltere ve Rusya'nın tehditkâr tavırlarına bir karşılıktı. Doğu eyaletlerinin bir kısmı iki kez (1828-9 ve 1877-8 savaşlarında) Rus birliklerince işgal edilmişti. Rusya ayrıca doğuda milliyetçi ve ayrılıkçı Ermeni hareketlerini, Batı'da başarılı olmuş Slav örneğinde olduğu gibi destekleyip kışkırtıyordu. Nitekim bazı Ermeniler, 1877-78'deki Rus işgaline yardımcı olmuştu. 1878 Berlin Kongresi'nde, İngiltere de “Ermeni Sorunu”yla ilgilendiğini ortaya koydu.” (Bruinessen, 2008: 285).

Bu konjonktürel destekle Ermeni milliyetçiliği bölgede Osmanlı hükümetinin kontrolünü tehdit eden bir unsura dönüştü. Ermeniler, sosyal taleplerle beraber tam bağımsızlığa kadar uzanan farklı amaçlarla devrimci örgütler kurdular. 1885'e kadar değişik çaplarda örgütler kursalar da, sonradan milliyetçi Ermeniler, *Armenakan* (1885), *Hışnak Partisi* (1887), *Taşnaksutyun* (1890) gibi örgütlerle öne çıktı. Başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerden aldığı diplomatik güçle ayrı bir devlet kurmak amacıyla Ermenilerin silahlı milliyetçi örgütler, başta Abdülhamit olmak üzere Osmanlı üst düzey bürokrasisinin kuşularını üstlerine çekti (Eraslan, 2010: 463; Klein, 2014: 46). Dolayısıyla Vilayat-Şarkiye'de kayda değer etkinliğe sahip olan Ermeni halkıyla devlet arasındaki devlet-tebaa bağı yerine birbirlerini, varlıklarına bir tehdit olarak gören karşıt bir diyalog oluştu. Ermeniler, kurdukları silahlı örgütler ve uluslararası güçlerin desteğini alarak bir savunma çizgisi oluştururken, Osmanlı hükümeti ise Ermenilerin tehditkâr tutumlarına karşı Vilayat-ı Şarkiye'de bir diğer önemli bir nüfus ve nüfuza ve de Müslüman kimliğe sahip Kürtleri bir denge ve savunma unsuru olarak

gördü. Osmanlı Hükümeti, bölgede devletle uyumsuz bir tutumda olan Kürtleri, Hamidiye Alayları çatısı altında yanına aldı ve onları devlete meydan okuyan bir diğer unsur olan Ermenilere karşı öne çıkardı (Eraslan, 2010: 463; Klein, 2014: 18). Devletin bu politikasında, bölgede sorunlu olan Kürt-Ermeni ilişkilerinin payı azımsanamaz.

II. Abdülhamit döneminde Kürtler ile devlet arasındaki bir köprü kurumu olan Hamidiye Alaylarının kurulmasında, Kürtlerin kendi aralarındaki ilişkilerinin yanı sıra devletle olan sorunlu ilişkileri de etkili olmuştur. II. Mahmut'un (1808-1839) başlattığı merkezi otoriteyi güçlendirme politikasının bir yansıması olarak, Vilayat-ı Şarkiye'de yarı-otonom konumda olan Kürt mirlikleri ortadan kaldırıldı. Mirliklerin ortadan kalkması sonucu bölgede kanunsuzluk ve düzensizlik dönemi başladı. Dolayısıyla, eski Baban, Soran, Botan, Behdınan, Hakkâri Mirliklerine ait toprakların büyük bir bölümü, küçük aşiretler tarafından yağmalandı. Devletin, kendisi ile Kürtler arasında ara bir kurum olan mirlikleri ortadan kaldırması, bölgede kontrolü sağlamada zorlanmasına ve yeni idare sisteminin işlemez hale gelmesine neden oldu (Jwaideh, 2012: 157). Ayrıca, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası bölgede asayiş ve güven ortamının yanı sıra ekonomide de olumsuzluklar meydana geldi. Bölgedeki bu problemlere, Osmanlı hükümetinin çözüm bulamaması, devlet ile Kürtler arasında bağı oldukça zayıflattı. Yaşanan bu olaylar itibarıyla devletle teması zayıflayan Kürtlerin sorunlara çözümü kendi içinde aramaya başlamasının bir sonucu olarak Şeyh Ubeydullah Nehri liderliği ortaya çıktı. Şeyh Ubeydullah, gerek dini kimliği ve uzlaşıcı kişiliğiyle Kürtler arasında ortak bir nokta olmayı başardı. (Celil, 1998: 85). 1879'da Şeyh Ubeydullah etrafında birleşen Kürtler, Berlin Antlaşması'nın (1878) 61. maddesinde¹ özetlenen; Kürtlere ve Çerkezlere karşı bölgede Ermenileri güvenceye alan reformları içermesini kendileri için bir tehdit olarak algıladılar. Bunun üzerine, bu tür problemlerin sorumlusu olarak gördükleri Osmanlı hükümetine karşı ayaklandılar. Osmanlı, bölgede gücünü daha da zayıflattığını düşünmesi üzerine 1881'de hareketi bastırmak üzere harekete geçti-ki başarılı oldu. (Bruinessen, 2008: 285; Celil, 1998: 106-108; Klein, 2014: 45-46) Bölgede, Kürtler ile devlet arasındaki bağı sorunlaşmasının yanı sıra mirliklerin ortadan kalkmasıyla beraber devlet burada vergi ve asker toplamada zorluklar çekmeye

¹ Berlin Antlaşmasında yer alan 61. madde şunlar ifade edilmektedir: "Osmanlı Hükümeti, halkı Ermeni olan eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini garanti etmeyi taahhüt eder ve bu konuda alınacak tedbirleri devletlere bildireceğinden, bu devletler söz konusu tedbirlerin uygulanmasını gözeticekeldir." (Kartal, 2007: 58).

de başlamıştı. Gerek Ermeni problemi ve gerekse bölgedeki insan ve ekonomik kaynakları itibariyle devletin Kürtlerle yeniden güçlü bir bağ oluşturmasından daha faydalı bir seçenek yoktu. Öyle ki Hamidiye Alayları, Kürtler ile devletin yeniden bir araya gelmesinin kurumsallaşmasıydı. Janet Klein, Osmanlı Devletinin Hamidiye Alaylarını kurmasındaki temel amacı şöyle özetlemektedir:

“Bu sürecin ilk adımı, Osmanlı Devleti’nin yüzyıllardır aralıklarla kalkıştığı, aşiretleri iskân girişimi oldu. Projenin başlamasını izleyen birkaç yıl içinde Hamidiye girişimiyle bir taşla iki büyük kuşun vurulabileceği de açıklık kazandı. Proje, zaten alttan alta gelişmekte olan trendlerden, özellikle toprak sahipliğine verilen önemin büyümesinden ve bir takım bölgelerde boy göstermeye başlamış olan arazi kullanım hakkı pratiklerindeki değişimlerden faydalanabilirdi. Güçlü âyanın köylü mülklerine el koymaya başladığı süreci merkezi hükümet başlatmamış olsa da, devlet bu gelişmeyi kesinlikle kendi lehine çevirdi. Bunu, Ermeni (ve Kürt) köylülerin topraklarını gasp etmeleri için kendi destekçilerinin –burada Hamidiye reislerinin- elini serbest bırakarak yaptı; bunun uzun vadeli sonucu, giderek daha da şüpheli görülen Ermeni unsurunun mülksüzleşmesi oldu. Devlet bundan sonra, tehdit altındaki sınır bölgelerinde yaşayan “iç düşmanlar”ı, nüfuslarını azaltmak ya da dağıtmak için geçim kaynaklarından yoksun bırakıp başka yerlere göçmek zorunda bırakmak suretiyle zayıflatma hedefini gerçekleştirebildi. Aynı zamanda, yerleşik yaşama geçmeleri ve sultana ve imparatorluğa sadık kalmaları için Kürt aşiretlerine maddi teşvikler sağladı.” (Klein, 2014: 21).

Hamidiye Alaylarının, devlet nezdinde cazip bir proje olması kadar bölgede yaşayan Kürtler içinde çekici gelmesinin nedenleri vardı. Bu alaylarda yer alan Kürt aşiretleri, vergiden, askeriyeden muaf tutulmasıyla beraber en ağır suçlarda bile yargı yetkisi dâhilinde herhangi bir yaptırımdan muaf tutulup sadece askeri idareye karşı sorumlu olmaktadır. Ayrıca, Hamidiye Alayları içinde yer alan aşiretler ile alaya bağlı olamayan aşiretler veya Ermeniler arasında bir anlaşmazlık meydana geldiğinde vilayetin valisi, alayların kurulmasında önemli rol üstlenen Zeki Paşa¹’ya başvurmak zorundaydı. Zeki Paşa herhangi bir savaş durumu için varlıklarını önemseydiği Hamidiye Alayları mensubu aşiretlerin lehine yaklaşımlar ortaya koyuyordu (Bruinessen, 2008: 287; Klein, 2014: 158-159; Strohmeier-Hackmann, 2014: 53). Bu tutum Kürtler arasında bir çatışmanın da zeminini atmıştır. Hamidiye Alayları mensubu aşiretler ve diğerleri arasındaki çatışma, sonraki devlet ile Kürtler arasındaki diyalogu derinden etkilemiştir. Martin Strohmeier ve Lale Yalçın-Heckmann bu kırılmayı şöyle izah etmektedirler:

“Kürtler arasındaki anlaşmazlığın bir başka yönü de Hamidiye Alayları’nın sadece Sünni aşiretlerden oluşturulmuş olmasıydı. Bu da sonradan Şeyh Said katılmayacak, hatta

¹ Hamidiye Alaylarının denetlenmesi ve bölgede Kürtler ile devlet arasında köprü rolünü üstlenen Zeki Paşa, evlilik yoluyla Sultan Abdülhamit’in akrabası olmuş Çerkez kökenli bir subaydır. (Klein, 2014: 56)

Cumhuriyet saflarında bu isyana karşı etkin bir şekilde mücadele edecek olan Alevi aşiretlerin dezavantaj konuma düşmesi, hatta baskı görmesi anlamına geliyordu” (Strohmeier-Hackmann, 2014: 54).

Her ne kadar Kürtler arasında bir çatışma zemini yaratmış olsa da büyük çoğunluktaki Kürtler ile Abdülhamit'in şahsı etrafında şekillenen devlet arasında bağ yeniden güçlenmişti. Bu bağlar, Sultan Abdülhamit'in Kürtler arasında *Bavê Kurdan* (Kürtlerin babası) olarak öne çıkacak şekilde tanımlanmasını sağladı. (Bruinessen, 2008: 286; Klein, 2014: 73) Alaylar, Sultan Abdülhamit'in Vilayat-ı Şarkıye'de dikkate değer bir itibar ve güç elde etmesini sağladı. Yalnız, Sultan'ın ülke genelindeki uygulamalarına ve dış politikasına karşı önemli muhalefet şekillenmekteydi. İlerde inceleyeceğimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında toplanan muhalif güçler, Sultanın hareket alanını gittikçe daraltmaktaydı. Sultan'a karşı İttihat ve Terakki muhalefeti içinde çeşitli çevreden olanlar olduğu gibi Kürtler de önemli ölçüde yer almaktaydı. Kuşkusuz, bu Kürtler ağırlıklı olarak Hamidiye alayları dışında kalanlar ve İstanbul'daki Kürt entelektüellerinden oluşmaktaydı.

1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE VİLAYAT-I ŞARKİYE

1.2.1 Muhalifler Örgütleniyor: İttihat ve Terakki Cemiyeti

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temelleri, 2 Haziran 1889 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne öğrencileri olan İbrahim Temo¹,nun öncülüğünde Abdullah Cevdet²,

¹ İbrahim Temo ile 22 Mart 1865'te Manastır vilâyeti Ohri kazasının Istruga (Struga) kasabasında doğdu. Asıl adı İbrâhim Edhem olup babası, Müslüman Arnavut bir aileye mensup tüccar Murad Bey'di. Daha sonra soyadı haline gelen Temo lakabı, arkadaşları tarafından konuldu. Ahırkapı'daki Tıp İdâdîsi'nde, Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisi'nde okuduktan sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye kaydoldu (1888). Mekteb-i Tıbbiye'de ders programlarını protesto için gerçekleştirilen öğrenci direnişine öncülük etti. İttihatçıların Balkanlardaki lideri olarak faaliyet yürüttü. Bir süre Paris'te kaldıktan sonra II. Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul'a döndü. II. Abdülhamit tahtan indirildikten sonra İTC'nin değişen yapısı dolayısıyla cemiyetten ayrılıp Osmanlı Demokrat Fırkasını kurdu (1909). İttihatçı kadroyla tamamen arası açılan Temo, Balkan Harbi sonrası Romanya sınırlarında politika yapmaya devam etti. Çeşitli dergi ve gazetelere yazı yazarak hayatını sürdüren İbrahim Temo 1945'te vefat etti (Hanioğlu, 2000: 354-355).

² Abdullah Cevdet, 9 Eylül 1869'da Arapkir'de doğdu. Babası Diyarbakır Birinci Tabur Kâtibi Ömer Vasfi Efendi'dir. İlk öğrenimini Hozat ve Arapkir'de yaptı. Elazığ Askerî Rüştiyesi ile Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdîsi'nin bitirdikten sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye geçti. İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti'nin ilk kurucuları arasında yer aldı. Okuldaki siyasî faaliyeti dolayısıyla birkaç defa tutuklandı ve mektepte hapis yattı. Mektebi bitirdikten sonra Diyarbakır'da görev yaptığı sırada aralarında Ziya Gökalp'in de bulunduğu birçok kişiyi cemiyete kattı. Sonraki süreçte, gizlice Mîzan, Meşveret ve Mechveret gibi

İshak Sükûti¹ tarafından atıldı. Osmanlı'nın diğer kurum ve kuruluşlardan birçok kişinin katılımıyla, cemiyetin etkinliği arttı (Hanoğlu, 1988: 476; Karal, 2007: 514). İTC, birbirinden farklı ve çıkarları çatışan kimliklere mensup kişileri çatısı altında birleştirdi. Birçok kimlik ve fikre sahip kişileri bir cemiyetin çatısı altında toplayan temel sebep, Sultan Abdülhamit ve yönetim anlayışıydı. İTC, devletin kötü gidişatının sebebini Sultan Abdülhamit'in istibdadını bağlamış ve bu "kötü" durumdan kurtuluşu, anayasanın geri getirilmesinde görmüştü (Shaw, 1994: 299; Karal, 2007: 515; Tunçay, 1997: 28). II. Meşrutiyetin ilanına kadar İTC, geneli yurt dışında olmak üzere çeşitli adlarda yayın organları kurdu. Bu yayınlarda birbirinden farklı yönetim tarzlarını öneren fikir grupları öne çıkmaktaydı. Mizancı Murat² grubu, Dr Abdullah Cevdet'in *İctihat* çevresi, Ahmet Rıza³'nın *Meşveret* çevresi ve Prens Sabahattin'in Teşebbüs-ü

---

dergilerine imzasız veya "Bir Kürd" takma adı ile yazılar gönderdi. Muhalif tutumundan dolayı Fizan'a sürüleceğini öğrendikten sonra Paris'e kaçtı. Burada gazete ve dergilerde yazılar yazarak muhalefet yapmaya devam eden Abdullah Cevdet, Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçılarla anlaşmazlığa düşüp Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kuruluşunda yer aldı. Mütareke Döneminde Kürt Teali Cemiyetinde faaliyet yürüttü. Birçok kitabı ve çevirisi bulunan Abdullah Cevdet 1936'da vefat etti(Hanoğlu, 1988: 90-93).

¹ İshak Sükuti, 1868'de Diyarbakır'da doğan Sükûti, fakir bir ailenin çocuğuydu. Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisinde okudu. Burayı bittirdikten sonra 1887'de Gülhane Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi'ne kaydoldu. Burada da hürriyet yanlısı arkadaşlarıyla birlikte edebiyat ve siyasetle ilgilendi. 1896 yılı başlarında, tabip yüzbaşı olarak Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'nde görev yaparken askerlikten çıkarıldı ve Rodos'a sürgün edildi. Sükûti, Rodos'tan kaçtıktan sonra geçici olarak Mısır'a gitti. Bir müddet burada kaldıktan sonra Paris'e, oradan da Cenevre'ye geçti. Eylül 1899'da hükümetle varılan uzlaşma sonunda, yayın hayatından çekilmeleri karşılığında Jön Türk liderlerine Avrupa'da mesleklerine uygun memuriyetler verildi. Bu uzlaşmayla Sükuti'ye Roma Büyükelçiliği doktorluğu görevi verildi. Yalnız gazetelere gizli olarak yazılar vermeye devam eden İshak Sükuti, 1902 yılında veremden öldü.(Kanlıdere, 2013: 201-215).

² Mizancı Murat, Dağıstan'ın Huraki kasabasında doğdu. Asıl adı Mehmed Murat'dır. Babası kadılık ve müftülük yapmış olan Hacı Mustafa Efendi'dir. Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1866). 1873 yılında İstanbul'a geldi. Matbûât-ı Dâhiliyye Kalemî'nde çalışırken aslen Kafkasyalı olan Maliye Nazırı Şirvânîzâde Mehmed Rüşti Paşa'nın himayesini gördü ve onun mühürdarı oldu. Mekteb-i Mülkiye ve Hukukta hocalık yaptı. O sırada bazı gazetelere yazı yazmaya başlayan Mizancı Murat, 1886'da Mizan gazetesini çıkarmaya başladı. Burada Sultan Abdülhamit'e muhalif yazılar yazmaktaydı. 1895 yılında Paris'e gitti ve orada Jön Türklerle tanışıp onlara katıldı. Kısa süre sonra Mısır'a geçip Mizan gazetesini çıkarmaya devam etti. Buradaki yazılarından dolayı idama mahkum edildi. Bundan dolayı tekrar Paris'e döndü. II. Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul'a döndüyse de İttihatçılarla arası açıldı ve Rodos'a sürgüne gönderildi. Birçok eser kaleme almış ve gazete yazıları olan Mizancı Murat, 1917'de hastalıktan vefat etti (Uçman, 2005: 214-216).

³ Ahmet Rıza, 1858 İstanbul doğumlu olup, babası Ayan Meclisi üyelerinden Ali Bey'dir. Annesi Naile Hanım, Avusturyalı asil bir ailenin kızıdır. Galatasaray Sultanisi'ni okuduğu sırada annesinin etkisiyle Batı kültürüne yöneldi. Memuriyette ilk Bab-ı Âli'de Tercüme Odasında başladı. Ahmet Rıza, Anadolu halkının sefaletine modern aletlerinin yokluğundan olduğunu düşünerek çözüm bulmak için Paris'e geçip Ziraat Mektebini okudu. Bittirdikten sonra Ziraat ve Maarif Nezaretlerinde çalıştı. Fransa'da kaldığı sürede aydınlanmacı fikirlerden etkilenmesi onun Jön Türkler arasına girmesini sağladı. Başta Meşveret olmak üzere birçok gazete ve dergide yazı yazdı. II. Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul'a döndü ve Meclis-i Mebusan üyeliğine seçildi. Mütareke döneminde Ayanlar Meclisi üyesi olan Ahmet Rıza'nın, itttihatçılarla arası açılmıştı. Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in isteğiyle Fransa'ya temsilci olarak gitti. Lozan

Şahsi ve Adem-i Merkeziyet örgütü dikkate alınabilir. Yalnız, Adem-i Merkeziyetçi Prens Sabahattin¹ ve Avrupa merkezli pozitivist anlayışıyla öne çıkan Ahmet Rıza, var olan durumun önüne geçilmesini, padişahı tahttan indirmekten ve temel yasaları değiştirmekten öte daha derin etkenlere bağlamaktaydılar (Hanioğlu, 2001: 83-84). Ancak İTC'nin süreç içerisinde bir aydın muhalefetinden ziyade askeri anlayışla kısa sürede sonuç alıcı bir çizgiye dönüşmesi, hareketi farklı bir yöne sürüklemişti (Tunçay, 1997: 28-29).

1.2.2. İttihatçıların İktidarı

İTC'nin 1902'deki kongresinde öne sürülen fikir ve yöntemlerdeki ayrılıklar 1907'deki kongrede hareketin dinamiğindeki etkisini yitirdi. II. Jön Türk Kongresinde, I. kongredeki dış desteklerin alınıp alınmaması konusundaki tartışmalara yer verilmedi. Aksine, II. kongrede İTC, tam bir ittifak halinde Sultan Abdülhamit'in iktidarını devirip meşruti yönetime tekrar geçme fikri etrafında toplandılar (Hanioğlu, 2001: 203-205; Reyhan, 2008: 113). Cemiyetin askeri çizgisi öne çıkıp, nitelik değişikliğine gitmesi, amaçlanan hedefe varılmayı hızlandırdı. İTC'yi harekete geçirme fırsatını, 1902'den beri süre gelen Makedonya sorununda buldu. Makedonya bölgesi, yaklaşık olarak Kosova, Selanik ve Manastır'ı kapsamaktaydı. Bölgede, Müslüman nüfusu (1,5 milyon)

Antlaşmasından sonra İstanbul'a dönen Ahmet Rıza aktif siyasetten çekildi ve 1930 yılında vefat etti (Ebuziyya, 1989: 124-127).

¹ Prens Sabahaddin, 1878 İstanbul doğumlu olup, babası Damad Mahmud Celâleddin Paşa, annesi Sultan Abdülmecid'in kızı ve II. Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan'dır. Annesinden dolayı yerli kaynaklarda "Sultanzâde" denilmekte, Batı kaynaklarında ise "Prens" olarak tanınmaktadır. Ailevi bir meseleden dolayı babasının padişahla arası açıldı. Bunun üzerine babası ve kardeşi Lutfullah'la birlikte Paris'e kaçtı (Ekim 1899). Orada II. Abdülhamid idaresine karşı faaliyet yürüten Jön Türkler'e katıldı. Prens Sabahaddin, Jön Türk liderlerinden Ahmet Rıza ile fikir ayrılıklarına düşse de I. Jön Türk Kongresinin toplanmasında büyük payı vardı. Yalnız buna rağmen Jön Türkler arasında fikir ayrılıklarına Prens Sabahattin de Adem-i Merkeziye ve Teşebbüs-ü Şahsi fikirlerinin savunuculuğunu yaparak bir yenisini ekledi. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İstanbul'a dönen Prens Sabahaddin fikirlerini benimseyen Ahrar Fırkası mensuplarının ısrarlarına rağmen aktif politikaya girmedi. 1909'da 31 Mart Vakasından sonra iktidarı gelen İttihat ve Terakkî yönetimine karşı muhalefet etti. Gerek 31 Mart Vakası'na katılması gerekse Mahmud Şevket Paşa suikastına adının karışması gerekçeleriyle bir süre tutuklandı, serbest kalınca Paris'e kaçtı (1913). I. Dünya Savaşı'nın ve İttihat ve Terakkî yönetiminin sona ermesi üzerine İstanbul'a döndü (1919). Bu sırada Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketini destekler bir tutum sergilemesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Osmanlı hanedanı mensuplarını sınır dışı eden kanunun çıkmasıyla bir daha geri dönmek üzere yurt dışına çıkmak zorunda kaldı (1924). Bundan sonra da Avrupa gazetelerinde Türkiye'nin siyasi ve iktisadi meseleleri hakkında çeşitli yazılar yayımladı. 30 Haziran 1948'de İsviçre'de vefat etti. Daha sonra naaşı İstanbul'a getirilerek Eyüpsultan'daki aile kabristanına defnedildi (Uçman, 2007: 341-342).

fazla olsa da bölgede 900.000 gibi büyük nüfusa sahip olmanın dayandığı Bulgar ulusçuluğu, Müslüman kitleyi bölgenin yerlisi olarak görmemekteydi. Bu yaklaşımla beraber Avrupalı güçlerin destekleri, bölgede Bulgar ayaklanmacılarını güçlendirdi (Karal, 1999: 25-26). Abdülhamit, gerek bölgede asayişini sağlamak gerek kendi güvenliği için muhalif mektepli subayları, ayaklanmanın çıktığı bölgeye gönderdi. 1908 Mart ayında, İngiltere bir genelge yayınlarak, Makedonya bölgesine tek bir vali atanmasını ve bölgedeki Osmanlı asker sayısının azaltılmasını istedi. İTC, bu durumu Makedonya'nın elden gitmesi olarak değerlendirip tepki gösterdi (Akşin, 2013: 52-53). Dolayısıyla İTC, Mayıs 1908'de bölgedeki (Rusya dışında) büyük devletlerin konsolosluklarına başvurarak İngiltere'nin müdahalesini protesto etti. Bölgedeki İTC üyesi genç subaylar, Müslim-gayri Müslim yerel unsurlarla beraber çeteler kurup, Abdülhamit ve yönetim kademeleri üzerinde baskı yapmaya başladılar. Bu etkin baskılar sonucunda Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de yaklaşık otuz üç yıl sonra tekrar Meşrutiyeti ilan etti (Ahmad, 2013: 28; Tunçay, 1999: 29-30; Karal, 1999: 39). Ancak, ülkede hürriyet rüzgârlarını estiren İTC'nin prestiji daha 1908'in Ekim ayında Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit'in elden çıkmasıyla sarsıldı. Ayrıca, yüksek vergilerden şikâyet, askerliğin gayri Müslimlere uygulanması, din alanındaki belirsiz düzenlemeler, Sünni Şafii Kürtlerin tedirginlikleri ve Ermeni probleminin yanı sıra siyasi muhalefetin yaklaşımları, İTC'ye alan daraltmaktaydı (Tunçay, 1999: 30).

Biriken sorunların ve İTC'nin sorunlara çözüm noktasında hazırlıksız oluşu, 31 Mart (19 Nisan) 1909 ayaklanmasını getirdi. Sosyal ve siyasi nedenlerden çıkan bu ayaklanmada “padişahım çok yaşa” ve “şeriat isteriz” sloganları, İTC'nin bu ayaklanmayı, Abdülhamit'in kıskırtması olarak görmesine neden oldu. Bu durum, İTC'nin Sultan Abdülhamit'i tahtan indirip, iktidara tamamen hakim olmasını sağladı. 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmak için Mahmut Şevket Paşa öncülüğünde İstanbul'a girmek üzere Selanik'ten Hareket Ordusu geldi. Meşrutiyetin ilanında rol oynamış olan birçok etnik, dini ve fikri unsur Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini Meşrutiyet için bir tehlike olarak görmekten ziyade kendi talep ve çıkarları için bir araç olarak gördüler. Abdülhamit, kardeş kanı dökülmemesi için hareket ordusuna direnilmemesini emretti (Ahmad, 2013: 66-67; Tunçay, 1999: 30; Karal, 1999: 101-102). Bu olay sonucunda, İTC'nin gerekli fetvalar çıkartmasıyla Abdülhamit tahtan indirildi ve yerine meşrutiyet yönetimine uygun bir mizaç ve yaklaşımlara sahip olan 64 yaşındaki kardeşi

Mehmet Reşat, V. Mehmet adıyla tahta çıkarıldı (Tunçay, 1999: 31). İTC kuruluşunun temel kaynağı ve hedefi olan Meşrutiyet'i ilan etmeyi ve Sultan Abdülhamit'i tahtan indirmeyi başardı. Bu olayla beraber İTC, iktidara tamamen hâkim olma sürecine girdi. Devletin yönetimindeki bu değişim, gerek İTC'nin ideolojisinde ve gerekse devlet ve toplumun bundan sonraki gidişatı noktasında önemli bir kırılmayı ifade etmektedir (Karpat, 2008: 29-30).

1.2.3. İttihat ve Terakki ve Vilayat-ı Şarkiye: Yükselen Milliyetçilik

1908 İhtilali, Osmanlı Devleti'nde sadece bir yönetim değişikliği ya da Sultan Abdülhamit'in iktidarının son bulmasından ibaret değildi. İTC öncülüğünde yapılan ihtilal, devlet ve toplum dinamikleri üzerinde kalıcı etkiler ve değişimlere zemin hazırlamıştır. Bu yeni durumun yarattığı en önemli sonuç, hükümdar, saray, bürokrasi ve din kurumlarının dışında siyasi partilerin kurulmuş olmasıdır (Berkes, 2010: 393). Hürriyet rüzgârlarının estiği meşrutiyet ortamının ilk safhalarında siyasi partilerin kurulması, bir siyasi gelişme olmasının yanı sıra birçok fikir akımının ortaya çıkması ve yayın yasaklarına son verilmesi sebebiyle sosyo-kültürel gelişmelere de zemin oluşturdu. Osmanlıcılık, Batıcılık fikirlerinin yanı sıra İTC içinde yer alan birçok etnik unsurun uyanışıyla milliyetçilik, bu dönemde önemli bir çıkış yakaladı. Bu durumdan diğer unsurlar gibi İTC'nin kuruluşunda yer alan Kürtler de etkilendi. II. Meşrutiyetle birlikte siyasi, kültürel, ekonomik, eğitim ve sosyal konular çerçevesinde Vilayat-ı Şarkiye'deki problemler dile getirildi. Bölgedeki önemli Kürt nüfusu sebebiyle bu bölgesel talepler, siyasallaşma zemini buldu. İTC'nin önde gelenleri arasında yer alan Dr. Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti'nin yanı sıra Abdülhamit'in kurduğu *Aşiret Mektebi*'nde yetişmiş başta Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir ve bölgede önemli nüfuza sahip olan Bedirhan ailesi, İTC içinde yer alan Kürt unsurlardı (Ünal, 2008: 70-71). Bunlar, Meşrutiyetin yarattığı ortamla kendi kurdukları cemiyetler ve yayın organları aracılığıyla fikirlerini ifade etme fırsatı yakalamışlardı.

Meşrutiyet ortamı içinde öne çıkan ilk Kürt cemiyeti, *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti*'dir (1908). Cemiyetin kurucuları arasında Seyyid Abdülkadir, İsmail Paşazade Müşir Ahmet Paşa ve başta Emin Ali Bedirhan olmak üzere Bedirhan ailesi üyeleri

vardır (Tunaya, 1988a: 402). Cemiyet, Abdülhamit karşıtlığının ve meşrutiyet taraftarlığının yarattığı birlik havası içinde İTC ile dirsek teması halindeydi (Ünal, 2008: 80). KTTC'nin yayınlanan nizamnamesi üzerinden hareketin amaçları hakkında bilgi edinilmektedir. Bu nizamnameye göre cemiyetin gayeleri şöyledir:

"Kanun-i Esasi'nin nimetlerini Kürtlere anlatmak, Osmanlılık kimliğini, Meşrutiyet ve meşvereti muhafaza etmek, Ermeni, Nasturi ve diğer unsurlar arasındaki ilişkileri düzenlemek, Doğu Anadolu'daki aşiret ve kabileler arasındaki düşmanlık ve ihtilafları ortadan kaldırmak, maarif, sanayi ve ziraatı teşvik etmek şeklinde sıralandı... Cemiyet, Kürtçe ilköğretimi için Kürtçe çeviri ve gene Kürtçe dilbilgisi, sözlük ile din ve fen ilimlerine dair Kürtçe ders kitaplarının hazırlanacağı ve en güzel Kürtçe ders kitaplarını hazırlayanları da ödüllendireceğini ilan etti"¹ (Ünal, 2008: 81) .

KTTC'nin nizamnamesindeki bu amaçlar çerçevesinde, 1909 yılında dikkat çeken siyasi girişim olarak "Anadolu'nun ahvalini tahkik ve ıslahatı için" tedbirler alınması ve bölgeye tahkik komisyonlarının gönderilmesini, Kamil Paşa Hükümetinden talep etti ve hükümet bu talep üzerine Vilayat-ı Şarkiye'ye pek çok sorunu incelemek için heyet gönderdi. (Tunaya, 1988a: 405). KTTC fikir ve önerilerini kamuoyuna aktarmak için dönem içerisinde diğer cemiyetler gibi, kendi bünyesinde *Kürt Teavün ve Terakki* gazetesini çıkardı(1908). Gazetede İslam ve Osmanlılık fikri çerçevesinde Kürtlük, Kürt dili, Kürt tarihi ve eğitimi üzerine yazılar yayımlamaktaydı. Gazetede, Ziya Gökalp, Said Kürdi (Nursi) gibi isimler de yazılarıyla yer alan kişiler arasındaydı (Ünal, 2008: 83-84). Aynı dönemde çıkan bir diğer yayın organı ise *Şark ve Kürdistan* gazetesidir. *Kürt Teavün ve Terakki* gazetesine benzer şekilde meşruti yönetimin olduğu Osmanlılık çatısı altında Kürtlük ve onun yaşadığı bölge olan Kürdistan kavramlarının tahlil edildiği ve eğitimi merkeze alan yazılar yazılıyordu. Yalnız KKTC içinde Seyyid Abdülkadir ile Bedirhan ailesi arasındaki çatışma cemiyetin faaliyetlerini sekteye uğrattı ve cemiyet dağılma sürecine girdi. 1909 yılı itibariyle cemiyetin siyasi hayat içinde adı ve faaliyetleri, 1918 yılına değin duyulmadı. 1910 yılında ise dönemin Kürt aydınlarının Kürtlerin en büyük sorunu olarak eğitimi görmesinin bir yansıması olarak *Kürt Neşri Maarif Cemiyeti* ve ona bağlı olarak Kürt çocuklarına eğitim vermek üzere *Mekteb-i Meşrutiyeye* adında bir okul açıldı (Tunaya, 1988a: 406). İTC iktidarının ilk evresinin etkileri Vilayat-ı Şarkiye bölgesinde de görüldü. Bölgede yaşayan Müslüman ve gayri Müslim halk genelde anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini memnuniyetle karşıladı. Yalnız *Hamidiye Alayları*'nın yarattığı imkanlardan yararlanan ve bu imkanları

¹ KTTC'nin nizamnamesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Tunaya, 1988a: 408-411).

kendilerine sağlayan Abdülhamit'e karşı sadakatle bağlı olan Kürt aşiretler, İTC'nin iktidarı ele geçirmesini tedirginlikle karşılıyorlardı. İTC'nin iktidarı ele geçirdikten sonra, önceki rejim döneminde aşırı güçlenmiş olan Hamidiyeli aşiretlerin gücünü kırma girişimi, onların endişelerini haklı çıkardı. Yeni rejimin güçlerini ellerinden alan girişimlerine karşı isyan boyutlarında tepkilerin etkisi ve iktidarlarının kritik evresinde Kürtler ile uzlaşmanın daha yerinde bir politika olacağını düşünen İTC, Hamidiye Alaylarının varlığını isim değişikliğine giderek korudu. (Klein, 2014: 175-176).

1912 yılı itibariyle İTC'nin gittiği paradigma değişikliği, devlet ile tebaanın birçok unsuru gibi Kürtler arasında da ilişkiler, değiştirdi. Elbette İTC, 1912 yılında bir anda bir paradigma değişimine gitmedi. 1910'da muhalif gazeteci Ahmet Samim'in öldürülmesi ve Talat Paşa'ya suikast suçlamalarıyla başta Rıza Nur olmak üzere 50 kadar muhalifin tutuklanması gibi olaylar, hürriyetin yarattığı havayı İstanbul'da değiştirmeye başlamıştı. Ayrıca ülkenin gerek Balkan ve gerekse Arap bölgelerinde askerlik ve vergi uygulamaları sebebiyle huzursuzluklar baş göstermesinin yanı sıra İTC içinde de fikir ayrılıkları derinleşmeye başlıyordu (Ahmad, 2013: 99; Akşın, 2013: 71). 28 Eylül 1911'de İtalya'nın, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Trablusgarp'ı işgale kalkışması, İTC'ye karşı muhaliflerin sesini daha çok çıkarmasına neden oldu. Muhalefetin artması İstanbul'da bir ara seçimi getirdi. Bu seçimlerde İTC yenik çıktı. Ara seçimde aldığı yenilgi ve iktidarda sıkışmanın getirdiği katılıkla İTC, "sopalı seçimler" olarak bilinen seçimleri ezici bir şekilde kazandı. Mecliste çoğunluğu elde ettikten sonra Kanun-ı Esasi'nin 7 ve 35. maddeleri değiştirilerek eski rejimdeki gibi yasama organına gerekli durumlarda yürütme organınca feshetme yetkileri verildi (Ahmad, 2013: 128-129; Tunçay, 1997: 33). İTC'nin 1912 seçimleri esnasındaki baskıcı tutumu ve seçimden sonra anayasada yaptığı değişiklikler, cemiyetin çıkış noktasından uzaklaşmaya başlayıp, yeni bir paradigmaya doğru gidişinin ilk adımıydı. Bu sıralarda bir taraftan Arap ve Arnavutlar arasında bağımsızlık hareketleri gelişirken ve Trablusgarp'ı İtalya tamamen işgal etmişken diğer taraftan Osmanlı'nın elinden Balkan topraklarını almak için Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ gibi unsurlar ittifak oluşturdular. Balkanlarda, Osmanlı bir dizi yenilgi alıp düşman Edirne'yi bile alma durumuna gelince, ordudaki İTC'nin bir kanadı Bab-ı Âli'ye baskın yaptı(1913). Bu girişim, muhalefete yönelik suikast ve sürgünlerle desteklenerek İTC'nin doğrudan devlet yönetimini ele geçirmesini sağladı (Tunçay, 1997: 34-35). Balkan Savaşı'nda

alınan yenilgi, İTC'nin Osmanlı ümmet fikriyatından Türkçülüğe geçişini hızlandırdı. İTC, kuruluşundaki tüm Osmanlı tebaasını kapsayan yaklaşımı başarılı olamadı. İlk etapta Müslüman olmayan halkları kendine çekemezken, sonraki aşamalarda ise Müslüman fakat Türk olmayan Arap ve Arnavutlar başta olmak üzere çeşitli unsurları kendine çekemedi. Bu durum İTC'nin bir Türklük ideolojisine sarılmasına oldu. (Berkes, 2010: 403).

İTC'nin iktidarı bütün varlığıyla ele geçirmesiyle muhalif gruplara karşı baskılarından Kürtler de nasibini aldı. Gerek İTC'nin Türklük çevresinde şekillenip diğer unsurları itmesi gerekse ülkenin birçok bölgesindeki ulusçuluk fikirleri, Kürtleri de kendi içine yöneltti. Kürt örgütlerinde, II. Meşrutiyetin ilk safhalarındaki Osmanlılık fikri, yerini 1912 itibarıyla Kürtlüğe bırakmaya başladı. Bu değişimin ilk izlerini 1912'de kurulan *Kürt Talebe Hevi Cemiyeti* ve çatısı altında çıkan yayın organlarında görmekteyiz. Cemiyetin kuruluş amacı, Osmanlı'ya bağlı Kürt unsurunun varlığını korumak ve ilerletmek olarak ifade edilmektedir. Yalnız, Osmanlılığa yapılan atıflar, ideolojik bir anlayıştan çok varlıklarını korumak için bir zırh olarak yer aldığı söylenebilir. Cemiyet 1913'te *Roj Kürd* (Kürt Güneşi) adlı çıkardığı dergide yayınlanan Kürdoloji içerikli yazılar ağırlıklı olsa da bağımsız Kürt devleti fikirlerini içeren yazılar yer almaya başlamıştı (Ünal, 2008: 96-97). Ayrıca İTC içinde yer alan Kürtler, cemiyetin yeni yaklaşımları karşısında muhalif bir tutum içine girdiler. İTC'den kopan muhalifler gibi Kürtlerin bir kısmı *Ahrar Fırkası* çatısı altında yer aldılar. Öyle ki, Fırka içinde yer alan Bedirhan ailesinin bazı üyeleri Kürtçülük suçlamalarıyla tutuklandılar. İTC'nin katı politikalarına karşı çıkan muhalif gruplar *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*¹ etrafında toplandılar (Zürcher, 2013: 158). HİF etrafında toplananlar aralarında Kürtlerin de bulunduğu etnik unsurların, Osmanlılığa bağlı görünmekle beraber etnik milliyetçilik ve bağımsızlık

¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakkî iktidarına karşı kurulan Türk siyasî tarihinin ilk büyük muhalefet partisidir. Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren baskıcı tavırlarından ötürü İttihat ve Terakkî'den başlayan istifalar yeni bir siyasî grubun oluşmasına yol açtı. Bunlar, İTC'nin hâkim olduğu memuriyetlere tayinlerde partizanlık yapıldığını, valilik ve mutasarrıflık gibi büyük memuriyetlerin kolayca elde edildiğini ileri sürüyorlardı. İTC muhalefetini arttıran bir başka sebep de azınlıkların ayrılıkçı hareketleriydi. Son olarak İTC aleyhtarı bazı aydın ve gazetecilerin öldürülmesi bu partiye karşı büyük bir tepki uyandırdı. Böylece İTC'nin her geçen gün biraz daha sertleşen icraatı karşısında muhalefet grupları birleşti ve ortaya bu devirde kurulan en büyük siyasî teşekkül olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası çıktı (1911). Fırkanın liderleri arasında Damat Ferit Paşa, Dr. Rıza Nur, Rıza Tevfik, Refik Halit gibi isimler yer almaktadır. 1913 Bab-ı Ali Baskını sonrası faaliyetlerini durduran fırka 1919 mütareke döneminde yeniden faaliyete geçse de etkinliğine devam edememiştir (Birinci, 1998: 507-511). Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Birinci, 1990; Tunaya, 1988a; Rıza Nur-Yalınkılıç, 1996).

fikirleri vardı (Ünal, 2008: 87-88). Daha önce Abdülhamit karşısında meydana gelen birleşme, bu defa sert ve baskıcı politikalarından dolayı İTC'ye karşı oluştu. İTC'nin bu tutumu, diğer unsurlar gibi Kürtlerle devlet arasındaki bağı da zayıflattı. Ayrıca İTC'nin genel politikasının yanı sıra Batı ülkeleri arasında meydana gelmekte olan çatışmalar sonucu çıkan savaş, Osmanlı Devleti ile tebaası arasında yeni bir süreci başlattı.

1.2.4. Sona Doğru: 1. Dünya Savaşı (1914-1918)

19. yüzyılın sonları itibariyle Avrupa, Almanya ile İngiltere arasında başta ekonomik amaçlar etrafında şekillenen dünyaya egemen olma yarışı ve Rusya ile Avusturya-Macaristan arasındaki Slav-Cermen ulusçuluk mücadelesi ile iki kutba ayrılmıştı. İlk safhada Rusya, Fransa, İngiltere'den daha sonra Japonya, ABD'nin de katıldığı İtilaf devletlerine karşı Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya ve sonradan Osmanlı ve Bulgaristan'ın da yer aldığı İttifak devletleri olarak merkez iki güç arasında 1. Dünya Savaşı 1914 yılında başladı. Savaşı, 28 Haziran 1914'te Avusturya veliahdı ve eşinin Saray-Bosna'yı ziyareti sırasında Sırp milliyetçiler tarafından öldürülmesi başlattı. Bu olay, zaten siyasi ve ekonomik çıkarlar temelinde ikiye ayrılmış kutuplar için karşı karşıya gelmek için bir fırsattı (Tunçay, 1997: 41; Karal, 1999: 365; Zürcher, 2013: 170). Bu çıkarları üzerine kurulan savaşta, Osmanlı'nın savaşa girme sebebinin yanı sıra neden Almanya saflarında savaşa girdiği sorunları hala güncelliğini korumaktadır. Sina Akşin, Osmanlı'nın savaşa "zorunlu" girişine şöyle açıklamaktadır:

"Osmanlı hükümeti acaba neden bu kadar ittifaka (ve savaşa) bu denli hevesliydi? Anlaşılan en önemli etken, Balkan Savaşı'nın kayıplarını gidermek umuduydu. Edirne'nin kesin olarak elden çıktıktan sonra, yeniden geri gelmiş olması, bu umudu besleyen bir durumdu. Bütün ülkede, kışlalarda, okullarda Balkan Savaşı'nın intikamı parolası yürürlükteydi. Başka etkenlerde akla geliyor. Bir taraftan müttefik olunmazsa, büyüklerin Osmanlı ülkesini aralarında paylaşacakları korkusu bunlardan biriydi. Bir diğeri parasızlıktı. Savaş bittiğinde Cemal Paşa, Yakup Kadri'nin neden savaşa girdik sorusuna, "aylık vermek için" diye yanıt vermişti (F.R. ATAY, Zeytindağı). Savaş boyunca Almanya borç parayla Osmanlı'yı destekledi." (Akşin, 2013: 95).

Osmanlı hükümetinin ittifak devletleri safında savaşa katılmasını bir başka açıdan değerlendiren Mete Tunçay ise şu açıklamayı getirmektedir:

“Osmanlı Devleti, ittifak ve itilaf gruplaşmalarından birine katılmazsa yalnız kalıp kendini koruyamayacağını hesaplamaktaydı. Aslında II. Abdülhamit Almancı bir dış politika izlediği için, ona karşı İngiltere ve Fransa’ya doğal bir eğilim duyan İT, itilaf devletlerinden yüz bulamayınca, ister istemez yine Almanya’ya yanaşmıştır.” (Tunçay, 1997: 41)

Dünya üzerinde egemenlik mücadelesinin bir sonucu olarak patlak veren savaşta, Osmanlı topraklarının üzerinde itilaf devletlerin paylaşım hesapları bulunmaktaydı. Yalnız, Osmanlı Devleti bu savaşta tarafsız kalmanın yaratacağı zararları düşünürken diğer taraftan savaşta galip çıkıldığı takdirde elde edeceği kazançları da dikkate aldı. Yani Osmanlı gerek dış koşullar gerekse iç koşullar neticesinde savaşın nedeni olan egemenlik mücadelesinin bir tarafı olarak savaşa girdi. Öyle ki savaş ilk evrelerinde dengeli giderken Osmanlı devlet adamları arasında tarafsızlık fikri güçlenmekteydi. Yalnız Enver Paşa ve Talat Bey, Almanların savaşı kısa sürede kazanacaklarına inanmışlardı (Tunçay, 1997: 42). Bu yaklaşım, Osmanlı’nın Almanya liderliğindeki ittifak devletleri safında savaşmasını hızlandırdı. Ağustos 1914’te Enver Paşa’nın izni dâhilinde sözde İngiliz gemilerinden kaçmak için *Goeben* ve *Breslau* adlarında iki Alman gemisi Çanakkale Boğazı’ndan geçti. Bu desteği, içte ve dışta doğacak tepkilerden dolayı her iki geminin Osmanlı hükümeti tarafından alındığı ifade edilip, gemiler *Yavuz* ve *Midilli* isimleri ile kamufle edildi. Almanlar, savaşta itilaf devletlerine karşı cephe artırarak kısmen de olsa üzerindeki baskıyı hafifletmek için Osmanlı’yı savaşa katılması noktasında Ege adaları ve Batı Trakya’yı verme gibi vaatlerle ikna etmeye çalışıyordu. Bu sırada Alman savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı’ndan geçirilmesini, savaş nedeni olarak gören itilaf devletleri Osmanlı’ya savaş ilan ettiler (2-5 Kasım 1914). Buna karşılık, Osmanlı Devleti, Padişah iradesi ve fetvayla cihat ilan etti. Savaş, ittifak devletlerinin aleyhine sürmekteydi. Osmanlı, birçok cephede savaşın yükünü üstünde hissediyordu. Bu sıra, İngiltere Kıbrıs’ı ilhak etti ve himayesi altındaki Mısır da Osmanlı’dan bağımsızlığını ilan etti (Akşin, 2013: 95-96; Tunçay, 1997: 44-46; Karal, 1999: 384-398 Zürcher, 2013: 173). Osmanlı, bu savaşta Çanakkale cephesinde büyük insan kayıplarına rağmen başarılı bir direniş sergilediyse de aynı başarıyı doğu cephelerinde gösteremedi. Kafkas cephesinde Ruslara karşı yürütülen mücadele, trajedi niteliğinde kayıplara sebep oldu. Bunlardan biri, Enver Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuna ait 30.000’e yakın asker soğuktan donarak öldü. Bir diğeri ise Rusların Doğu Anadolu içlerine ilerlemesiyle, Osmanlı hükümeti, Ermenilerin Rus kuvvetlerine destek verme ihtimallerini düşünerek, tehcir yasasını çıkardı(1915). Bu yasaya göre, Doğu

illerindeki Ermeniler, Kuzey Irak'a, Kuzey Suriye ve Adana bölgesindekiler ise Orta Suriye'ye gönderildi (Tunçay, 1997; Zürcher, 2013: 174-177). Yalnız bu tehcir sırasında çok sayıda kişinin hayatını kaybetmesi, tehcir yasasının temel amacı hakkında gerek akademi camiasında ve gerekse uluslar arası siyasi alanda bugün bile güncelliğini koruyan tartışmalara kaynaklık etti. Güney cephesinde ise İngiliz yanlısı yerel Arap milliyetçi güçlerin de Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşmasının yanı sıra Enver Paşa'nın İran'a da askeri bir harekâtı başlatmasından dolayı bölünen kuvvet karşısında İngilizlerin, Bağdat'ı alması çok güç olmadı (Akşin, 2013: 103; Karal, 1999: 512).

İttifak devletleri için savaş kötü bir tabloya dönüşürken, 1917 yılının ilk ayı itibariyle Rusya'nın başkenti Petersburg'ta sokak karışıklıkları çıktı. Mart 1917 Çar tahtan çekildiyse de kurulan yeni hükümet, Rusya'yı savaşta tutma politikasını devam ettirmekteydi. Yalnız Almanya'nın yardımlarıyla Rusya'ya Bolşevik lideri Lenin'in gelmesiyle, karışıklıklar planlı bir ihtilale dönüştü. Kasım 1917'de Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle, Rusya devam eden savaştan çekildi. Ayrıca Bolşevikler, Çar dönemi Rusya'sının yaptığı gizli anlaşmaları fes ve ifşa ettiler. Bu durum Osmanlı ile Rusya arasındaki Doğu Anadolu'da süren savaşı bittiren *Brest-Litovsk Antlaşması* ile sonuçlandı (Mart 1918). Bu antlaşma gereği, Osmanlı Devleti 93 Harbi sırasında kaybettiği toprakları geri aldı. Rusya'da meydana gelen bu devrim, Rusya ve Osmanlı arasındaki ilişkileri etkilemesinin yanı sıra daha geniş çapta gerek savaşın gidişatında ve gerekse savaş sonrası dünyada sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi alanlarda dikkate değer sonuçlara neden oldu. Ancak, Rusya'nın savaştan çekilmesi ittifak devletlerini kısmen rahatlattıysa da ABD'nin itilaf devletleri safında savaşa girmesi ve Almanya iç kamuoyunun savaşa dayanamaz hale gelmesi savaşın ittifakların aleyhine sonuçlanmasını hızlandırdı. İlk olarak, Avusturya itilaf devletlerine barış için başvurdu. Almanya ise Wilson ilkelerine bağlı olarak barış istedi. Osmanlı ise *Mondros Mütarekesi*'ni imzaladı¹ (Ekim 1918) (Akşin, 2013: 104-105; Shaw, 1994: 405; Karal, 1999: 505-506, 558). Mütareke yılları Osmanlı için savaş yıllarından daha zor ve sonuçları daha derin olacaktı.

---

¹ Mondros Mütarekesinin Hükümleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Karal, 1999: 159; Tunçay, 1997: 52-55)

1.3. VAR İLE YOK ARASINDA: MÜTAREKE'DEN T.B.M.M' YE

Savaş daha bitmeden kısa bir süre önce, Osmanlı Sultanı Mehmet Reşat ölmüş yerine şehzade Vahdettin, VI. Mehmet unvanıyla tahta çıktı (Temmuz 1918). Mütarekeden önce devlet yönetimine hâkim olan İTC, savaşın verdiği karmaşa ve gerginlikle muhalif kesimlere karşı baskıcı tutumunda direndi. Ayrıca, savaş ortamında, İTC yönetim kadroları arasında savaşta bulunan ordunun yönetimini de etkileyecek şekilde çatışmalar görülmekteydi (Tunçay,1997:50-51). Savaşın kaderi belli olunca, Talat Paşa öncülüğündeki İTC hükümeti istifa etti ve yerine Ahmet İzzet Paşa başkanlığında Mondros Mütarekesini imzalayacak olan hükümet kuruldu. Daha sonra dört aylık bir süre başta kalacak olan Tefik Paşa hükümeti sırasında Padişah, İTC'nin hakim olduğu Meclis-i Mebusan'ı feshetti (21 Aralık 1918). İttihatçıların iktidarının son bulmasıyla, İTC döneminin muhaliflerini kendi çatısı altında toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiltere yanlısı politikaları izleyen Damat Ferit Paşa öncülüğünde, hükümeti Tefik Paşa'dan kısa sürede devraldı. HİF hükümetinin temel politikası, devletin savaşa girişini ve savaşın yattığı tahribatların sorumluluğunun tümünü İTC üzerine yıkan propagandalar yapmaktı (Tunçay, 1997: 57-58). İTC'nin başta Enver Paşa olmak üzere liderlerin ülke dışına çıkması, HİF'in İTC kadroları aleyhine yürüttüğü kampanyanın halk nazarından karşılık bulmasında etkili oldu. Dolayısıyla, kısa bir süre önce devlet iktidarını elinde bulunduran İTC kadroları, mütareke döneminde vatan hainliği ile suçlanmaktaydılar.

Mondros Mütarekesi'yle itilaf güçleri, bir yandan Osmanlı Devleti'ne siyasi anlamda alan daraltırken diğer yandan Osmanlı'nın hakim olduğu toprakları paylaşılması için zemin oluşturdular. Mütarekenin 7. maddesi ile itilaf devletleri güvenliklerini tehdit edici durumlar ile karşılaştıkları taktirde işgal etme hakkını kendilerine vermeleri ve mütareke süresince İngilizlerin Osmanlı ülkesindeki Rum, Ermeni, Arap ve Kürt gibi unsurlara çeşitli vaatlerde bulunup, Osmanlıya karşı kışkırtması temel amaçlarını yansıtmaktaydı (Tunaya, 2009: 6) Elbette, bir egemenlik savaşı olarak görülmesi gereken 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan diğer müttefikleri gibi Osmanlı da yenilginin bedellerini ödemekteydi ki kazansaydı payına düşeni alacaktı. Yalnız, bu savaş, Osmanlı Devleti'ne varlığını ortadan kaldıracak kadar pahalıya mal oldu. Mütareke

döneminde, birçok grup ortaya çıksa da bağımsızlık mücadelesi veren etnik gruplar dışında kalan kesimi T.Zafer Tunaya iki bloğa ayırmaktadır:

“Bir yanda Osmanlı İmparatorluğu'nda kalan ne varsa İstanbul Hükümeti olarak saklı tutmak ve devam ettirilmek istenmiştir. İstanbul Hükümeti, Sêvres (Sevr) diktacıları olan galip devletleri çizdikleri ÷lke sınırları içinde, elde edebileceği değişikliklerle kalmaya ve yaşamaya mahkûm edilmiştir ve buna razıdır. Bir yanda da Mûdafaa-i Hukuk Hareketi vardır. Milli Kurtuluş Hareketi'nin yapıcıları, İstanbul Hükümetinin 16 Mart 1920'den (İstanbul'un işgal tarihi) başlayarak, yaptığı tüm antlaşmaların reddi ve yok sayılacağı ilkesi, amacının önüne çıkan iç ve dış tüm engelle savaş kararına dayanarak gelişmiştir. Mütareke döneminin canlılığı, bu iki “taraf” arasındaki çatışmalardan doğmuştur” (Tunaya, 2009: 4).

Tunaya'nın belirttiği ilk blok olan İstanbul Hükümeti, devletin iktidarında resmi olarak bulunduğu için hükümetin dönemin koşullarına göre ortaya koyduğu politika, devletin resmi politikası olarak görülebilir. Merkezleri Anadolu olan ikinci blok ise politikalarından dolayı devlet tarafından dışlanmış ve “hain” ilan edilmiş ama halk kitleleriyle temas halinde bir kesimdir. Yalnız iki bloğun uzlaştığı nokta mütareke dönemi içinde padişah ve halifenin varlığıydı.

1.3.1. Mütareke Döneminde Vilayat-ı Şarkkiye: Ayrılıkçılar ve Hilafetçiler

Vilayat-ı Şarkiyeye, Güney cephesinde ağırlıklı olarak İngiliz ve Fransızlara karşı ve Doğu cephesinde Ruslara karşı verilen savaşın yarattığı birçok problemle karşı karşıya kaldı. Yani, savaştan yenik çıkmış bir tarafın parçası olarak kendilerine düşen payı aldı. Bölgede yaşayan geniş Kürt nüfusu, savaşın her aşamasını yaşarken, İstanbul'daki Kürt entelektüelleri savaşın yarattığı kargaşaya ortamında Kürtlük temelli arayışlarını sürdürmekteydi. Meşrutiyet döneminde, Kürt entelektüelleri hem Kürt hem Osmanlı olmak istemek gibi fikri dünyalarında bir ikilem yaşamaktaydılar (Strohmeier-Hackmann, 2014: 57). Yalnız, bu ikilem mütareke döneminde en azından Kürt entelektüelleri arasında Kürtlük lehine sonuçlandı. Bu dönemde, Kürtlük fikri, Seyit Abdülkadir Efendi'nin kurucu olduğu *Kürt Teâli Cemiyeti* etrafında şekillendi. Bu dönemde imparatorluklar içinde varlığını sürdüren milletler için bağımsızlık taleplerini meşrulaştıran ve dayanak noktası olan *Wilson İlkeleri* 'nin KTC tarafından, Kürtlere uygulanması istenmekteydi (Tunaya, 1988b. 186-189). Vilayat-ı Şarkiyeye'de, Bedirhan ailesinin önde gelenleri İngiliz subay Noel ile beraber Kürtlüğün halk nazarında yerini

tespit ve yayma amaçlı gezileri sürerken, KTC'nin desteklediği Şerif Paşa, diplomatik alanlarda Kürtlük fikriyle itilaf devletleriyle temas halindeydi. Barış görüşmelerinde, Şerif Paşa bölge üzerinde hak iddia eden Ermeni temsilcisi Bogos Nubar ile beraber hareket etme kararı aldıkları bir anlaşma dahi imzaladı (Mart 1920) (Tunaya, 1988: 196; Sasuni,1992: 258-260). Yalnız, gerek toplum nezdinde ve gerekse milleti temsil eden son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında gereken desteği bulmadı. Özellikle, Şerif Paşa'nın Ermeniler ile yaptığı anlaşma, savaş döneminde karşı karşıya gelen bölge Kürtlerinin, Ermeniler ile yaşamaya niyetli olmamaları nedeniyle rahatsız etmişti (Strohmeier-Hackmann, 2014: 59; Kirişçi-Winrow, 1997: 84).

KTC, radikal milliyetçi Kürt entelektüel ve bölgede bazı feodal ailelerin desteğini aldıysa da, Vilayat-ı Şarkiye'de yaşayan Kürtlerden güçlü bir otorite yaratacak kadar destek bulamadı. Mütareke döneminde, bölgede yaşayan halk genel çerçevede hala padişaha ve halifelik makamına bağlılıklarını sürdürmekteydi. İstanbul'un itilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması, Kürtleri, Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde Anadolu hareketine yaklaştırdı. Mustafa Kemal'in halifelik ve padişahlığa yaptığı olumlu atıflarla, Kürt aşiretler ve eşraflarla temas halinde oldu- ki büyük destek aldı (Tunaya, 1988b:200; Natali, 2009: 122). Ancak, Kürtlerin kendilerine bir devlet vaat eden Sevr hükümlerine (64.madde) rağmen Türklerin yanında Anadolu direnişine katılması, dikkate değer bir durumdur. Kürtlerin bu tutumu sergilemesinde, Kürt milliyetçiliğinin gereken toplum desteğini arkasına alamamasının yanı sıra İslama ve kurumu olan Halifeliğe sıkı bağlı olan Kürtler için Hıristiyan devletlere karşı halifeliği kurtarmak için yola çıkan Anadolu hareketi, daha öncelikli gelmesi etkili olmuştur. Ayrıca, Mustafa Kemal'in Kürtler tarafından yerinde yönetim ve kültürel özerklik olarak algılanan sözleri İtilaf devletlerinin muğlâk sözlerinden daha somut görünmekteydi (Strohmeier-Hackmann, 2014: 60-61). Dolayısıyla, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında yer alan Kürtler, Ankara'da kurulan meclise katılırken sonradan yapılan seçimle de yeni mebuslarla mecliste temsil edildiler. Yalnız, 1919'da Mebusan Meclisi için yapılan seçimleri KTC, HİF ile beraber hareket edip boykot ettiği için cemiyete bağlı Kürt milliyetçileri ne son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ne de Ankara'daki yeni mecliste yer aldılar (Tunaya, 1988b: 191).

1.3.2. Anadolu'da Dengeler Değişiyor: Kongreler, Antlaşmalar ve Meclis

Mondros Mütarekesi imzalandıktan kısa bir süre sonra İttihatçılar, Anadolu'da taşra örgütlenmesine gittiler. Yalnız, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde irili ufaklı birçok örgüt bulunmaktaydı. İttihatçılar, bu örgütleri tek çatı altında toplamak için yerel eşraf, din adamları, tüccarlar ve toprak sahipleriyle temasa giriyor ve onlara yetkiler veriyordu. Bu çerçevede, Anadolu kentlerinde yerel "Müdafaa-i Hukuk" örgütleri kuruldu. Bu örgüt, Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e girmesiyle halkın desteğini hızla aldı (Zürcher, 2013: 222). İzmir'in işgalinden dört gün sonra Anadolu'daki direnişe yön verecek olan Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a geçti. Mustafa Kemal, kısa süre içerisinde bölgedeki komutanlar Ali Fuat (Cebesoy), Rauf (Orbay) ve Kazım (Karabekir) ile temasa geçip Anadolu'daki yerel örgütleri bir araya getirme çalışmalarını başlattı. Kurmay heyetin önde gelenlerinden Refet (Bele) ile Amasya'da buluşarak, ülkenin tehlikede olduğunu ve İstanbul hükümetinin görevlerini yerine getiremediğini ve ülkeyi ancak milletin kendisi kurtaracağını ve en kısa sürede Sivas'ta bir Kongre'nin toplanacağını ve her vilayetten üç delege göndermesi gerektiğini beyan eden bir tamim yayınladı. Yalnız, Vilayat-ı Şarkîye'de Ermenilerin bölgede hak iddia edilmesi nedeniyle siyasi bir kargaşa yaşanmaktaydı. Bu sebeple, Erzurum'da bir kongre hazırlığı bulunmaktaydı. Dolayısıyla, Mustafa Kemal'in başkanlığında 23 Temmuz 1920'de Erzurum Kongresi toplandı (Shaw; 419; Zürcher, 2013:224-225). Erzurum Kongresi, Vilayat-ı Şarkîye'nin Mustafa Kemal ile ittifakının bir kanıtı olmuştur. Mustafa Kemal, kongre sürecinde bölgede yoğun nüfusa sahip olan Kürtler ile Türklerin birliğine ve Ermeni tehlikesine vurgular yapmış ve bu, Kürtler tarafından karşılık bulmuştur (Hakan, 2013: 209, 215). Kongre, Vilayat-ı Şarkîye'nin imparatorluk dahilinde kalmasını bildirirken, vatanı, Saltanat ve Halifeyi korumak için harekete geçileceğini ve seçimlerin yapıp en kısa sürede Meclis- Mebusan'ın toplanması gerektiğini bildirip, Mustafa Kemal'in başkanı olduğunu bir Heyet-i Temsiliye seçti (Akşin, 2013: 132-133; Zürcher, 2013: 225). Bu sırada, İstanbul Hükümeti, Mustafa

Kemal'i görevinden azlediyor ve derhal tutuklanmasını istiyordu. Yalnız, Kazım (Karabekir) bu talebe uymayıp, Mustafa Kemal'in yanında yer almaya devam etti (Hakan, 2013: 211).

Erzurum Kongresinden sonra 4-11 Eylül 1919 Sivas Kongresi toplandı. Yalnız, Sivas Kongresi'ne katılım yoğun olmadı. Toplamda 38 temsilci katılım sağlamıştı. Sivas Kongresi, Erzurum'da alınan kararları yeniden ilan etti. Ancak İstanbul Hükümeti, kongreyi engellemek için birçok girişimde bulundu. Bu sıralarda bölgede ayrı bir Kürt devleti kurmak amacıyla Kamuran ve Celadet Bedirhan kardeşler ile İngiliz Binbaşı Noel faaliyet yürütüyorlardı (Hakan, 2013:242-243). Anadolu'da İstanbul Hükümeti ve bölgedeki Kürtçü hareketlerin faaliyetlerine karşılık Mustafa Kemal'in öncülüğündeki Anadolu Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti daha çok destek alıyordu. Bu durumun farkına varan İstanbul hükümeti, Mustafa Kemal ile temas kurdular. İstifa eden Damat Ferit Paşa yerine Ali Rıza Paşa, uzlaşma kararı aldı. Bu kararla, Ekim 1919'da Amasya'da Mustafa Kemal ile Bahriye Nazırı Salih Hulusi Paşa arasında bir antlaşma sağlandı. Bu antlaşmaya göre İstanbul Hükümeti, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararları benimsiyorken, Heyet-i Temsiliye de İstanbul Hükümeti'nin en yüksek karar organı olduğunu kabul ediyordu. Aralık ayında Heyet-i Temsiliye, Ankara geçti (Shaw, 1994: 430; Zürcher, 2013: 226). Heyet-i Temsiliye'nin öne çıkan seçim talebi İstanbul Hükümeti tarafından karşılık buldu. Anadolu'daki Mustafa Kemal hareketinin adaylarının ağırlıkta olduğu Meclis-i Mebusan tekrar faaliyete girdi. Yalnız, itilaf güçlerinin İstanbul'a girmesi akabinde Meclis-i Mebusan kapatıldı. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Ankara'da yeni bir meclisin toplanma kararı aldı (Tunçay, 1997: 66-67). Bu kararla, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi adıyla bir meclis toplandı. Bu meclisle Anadolu'daki hareket resmen kurumsallaşmasıyla yeni bir boyutta girerken yeni bir süreci de başlatıyordu.

2. BÖLÜM

2. BİRİNCİ TBMM'DE (1920-1923) VİLAYAT-I ŞARKİYE MEBUSLARI

2.1. BİRİNCİ MECLİS'İN KURULUŞU VE SİYASİ YAPISI

Ankara'da bir meclisin açılmasına giden süreci başlatan olay, muhaliflerin baskıları sonucu yeniden açılan Meclis-i Mebusan'ın kapatılması olmuştur. Damat Ferit Hükümetinin istifasından sonra başa geçen Ali Rıza Paşa hükümeti, Anadolu'daki hareketi taraf olarak kabul edip, talepleri olan meclisin tekrar toplanması için seçim kararını aldı (Demirel, 2010: 37; Güneş, 1997: 47; Tunaya, 1988b: 13). Seçimleri, İstanbul'da Anadolu hareketine karşı duran Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve onun etrafında yer alan birçok kurum ve kuruluşunun boykot etmesi, son Meclis-i Mebusan'da ağırlıklı olarak aralarında Erzurum mebusu olarak seçilen Mustafa Kemal'in desteklediği adayların yer almasını sağladı. Ocak 1920'de faaliyetine başlayan ve Anadolu'daki muhalif hareketin etkin olduğu ve Misak-i Milli sınırlarını ilan eden meclis, Mondros Mütarekesi'ni (30 Ekim 1918) Osmanlı hükümetiyle yapan İtilaf devletlerini rahatsız etmekteydi (Akşin, 2013: 142-144; Tunaya, 1988b: 13-14). 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesinin akabinde meclis kapatılmıştı. Meclis-i Mebusan'ın, İstanbul'da işgal güçlerinin olması sebebiyle fiili olarak işlevini yitirmesi sonucu, gerek mecliste ve gerekse Anadolu'da etkin güce sahip olan A-RMHC lideri M. Kemal, 18 Mart 1920'de çağrıda bulundu. Bu çağrısında Ankara'da Saltanat ve Hilafetin dokunulmazlığını ve bağımsızlığını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve tatbik etmek üzere üstün yetkilere sahip bir meclisin açılacağı bildiriliyor ve mebusların katılmalarını istiyordu. Ayrıca meclis için yeni bir seçime gidilme kararı alındı. (Akşin, 2013: 148; Güneş, 1997: 56; Tunaya, 1988b: 15; Tunaya, 1998: 4; Zürcher, 2013: 227).

Yapılan yeni seçim ile Mustafa Kemal'in gösterdiği adayların çoğu meclise seçildi. Bu durum, meclisin siyasi şekillenişinde M. Kemal ve ekibinin daha da etkin rol oynamasını sağlıyor ve iktidara giden süreç için önemli bir basamağı teşkil ediyordu.

Seçimlerden sonra 22 Nisan 1920'de bir genelge yayınlanarak, 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren bütün mülki ve askeri makamların ve bütün milletin mercii, Büyük Millet Meclisi olduğu ilan edildi (Tunaya, 1998: 229). 23 Nisan 1920'de ilk toplantısını yapan meclisin mebus listesinde 437 kişi bulunmaktaydı. Bu listede bulunan 88 mebus, yapılan çağrıya uyup doğrudan Ankara'ya gelen Meclis-i Mebusan üyeleri idi. 349 kişi ise 1920 seçimleriyle meclise katılmışlardı. Yalnız 47 mebusun hiçbir toplantıya katılmamış olması ve dönem içinde meydana gelen istifalar ve vefatlar nedeniyle, dönem sonunda meclisteki mebus sayısı 337'ye düşmüştü (Demirel, 2010: 79).

Birinci dönem TBMM'si vatani ve milleti, padişahı ve saltanatı kurtarmak gibi genel hedeflerde bir uzlaşma halinde olmalarına rağmen savaş koşullarının da etkisiyle irili ufaklı birçok siyasi grup barındırmaktaydı¹. Yalnız, 1921'e gelindiğinde koşullar, mebusların birbirleriyle teması ve meclisin siyasi dinamikleri belirginleşince, meclisin açıldığı ilk zamanlardaki gruplar, varlıklarını sürdüremediler (Akın, 2008: 53; Demirel, 1998: 113; Tunaya, 1998: 10; Güneş, 1998: 38-39). Dolayısıyla, mebuslar genel olarak, oldukça etkinleşen Mustafa Kemal'in öncülüğünde 10 Mayıs 1921'de kurulan Birinci Grup olarak adlandırılan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu altında örgütlendiler. Grup programı, Misak-ı Milli'ni sağlanması ve devlet teşkilatının Anayasa çerçevesinde oluşturulmasını ön gören iki maddeden oluşmaktaydı. Bu iki maddeye karşı çıkan hiçbir mebus olmamasına rağmen bazı mebuslar grup dışında bırakıldı. Bu durum grup dışında bırakılanların tepkisini çekti. M. Kemal'in Başkumandanlık süresinin uzatılması, olağanüstü yetkilerle donatılan İstiklal Mahkemeleri'nin Başkumandan'a bağlanması, üyelerinin artık seçimle değil Başkumandan tarafından atanması ve birçok denetimsiz karar ve yapı, Meclis'te huzursuzluk yarattı. (Akın, 2008: 60; Demirel, 1998: 121; Demirel, 2010:116-117; Karaca, 2008: 75). Öyle ki M. Kemal etrafında şekillenen ve meclis içinde etkinleşen Birinci Grup karşısında bireysel olarak muhalif mebuslar, Temmuz 1922'de İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında örgütlendiler. Muhaliflerin farklı bir isim altında grup kurmamalarının sebebi Meclis'teki birlikteliğin ortadan kalkmaması konusundaki duyarlılığıydı (Demirel, 2010: 134). Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey(Ulaş) öncülüğünde kurulan İkinci Grubun programının ilk iki

¹ Birinci Dönem TBMM'de 1921'e kadar varlık gösteren gruplar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Güneş, 1997: 153-180)

maddesi Birinci Grubun programıyla benzerken, üçüncü maddesinde hukukun üstünlüğüne sıkı bir vurgu yapılmıştı (Akın, 2008: 61; Demirel, 2003: 380; Karaca, 2008: 54). Meclisin ilk dönemlerinde çok belirgin olmayan gruplaşma zamanla daha da keskinleşti. Yalnız, Meclis'teki mebusların bir kısmı her iki gruba karşı mesafeli olup, bağımsız olarak kaldı. Birinci Meclis, iktidarda Birinci Grup, muhalefette İkinci Grup ve Bağımsızlar olarak üç gruplu bir siyasi bir yapı etrafında şekillendi. Mecliste yer alan mebuslarından 202 kişi Birinci Grup, 63 kişi İkinci Grupta yer alırken 90 kişi bağımsız olarak kaldı. Geriye kalan 35 kişi ise gruplar oluşmadan çeşitli sebeplerden dolayı meclisten ayrıldı (Demirel, 2010: 162). Mecliste 147 kişiyle temsil edilen Vilayat-ı Şarkîye'nin ise her üç grupta üyesi bulunmuştur. Bölge mebuslarında 60 kişi Birinci Gruba üye olurken, 30 kişi bağımsız ve 16 kişi ise İkinci Gruba üye olmuştur. 31 mebus ise çeşitli sebeplerden dolayı meclisten gruplar oluşmadan ayrılmıştır. Birinci Meclis'teki bu siyasi yapı, meclisin sonraki dönemlerinin şekillenmesinde önemli rol oynadı. İkinci Grup üyelerinin hiçbirine sonraki dönemlerde yer verilmezken, Bağımsızlardan sadece 5 kişiye tekrar mecliste yer verildi. 1923 seçimlerinde muhalefet tamamen tasfiye edilirken, Birinci Grup'un çoğunluğu mecliste yer aldı¹ (Demirel, 2010: 173).

2.2. VİLAYAT-I ŞARKİYE

Osmanlı taşra mülki idari sistemi, taşrada en büyük mülki idaresi eyalet olmakla beraber eyaletlere bağlı sancaklar ve sancaklara bağlı olan kazalardan oluşmaktaydı. Bu dönemde mülki sınırların geniş olması, yaşanan toprak kayıpları ve merkezileşme girişimleri yeni bir idari sistemin oluşmasını zorunlu hale getirmişti. (Gençoğlu, 2011: 32; Karal, 2003: 152-153; Ortaylı, 2014: 170). Gerek taşra topraklarındaki idaresizlik sonucu meydana gelen karışıklıklara son vermek gerek bu karışıklıklar sebebiyle Avrupa ülkelerinin devletin iç meselelerine müdahalesini ortadan kaldırmak için 1864'te *Vilayetler Nizamnamesi* yayınlandı. Bu nizamnameye göre, eyaletlerin sınırları daraltılarak vilayetler meydana getirildi. Sınırları belirlenen vilayetlerden sancaklara (il), kazalardan(ilçe) ve karyelere(köy) inen bir idari hiyerarşi oluşturuldu (Karal, 2003:

¹ Birinci Mecliste yer alan mebusların hangi gruba üye olduklarının sıralı listesi için bkz (Demirel, 2010: 213-269).

153; Ortaylı, 2014: 170-171; Zürcher, 2013: 98). 1871'de Fransa idari sisteminden esinlenerek 1864'teki nizamname üzerinde birkaç değişiklik yapıldı. Böylelikle Osmanlı yerel mülki sınırları yeniden şekil aldı. Bu karara göre Osmanlı'nın mülki idaresi, Rumeli'deki toprakları 10 vilayet 44 sancaktan, Anadolu'daki toprakları 15 vilayet ve 74 sancaktan, Afrika'daki toprakları ise 1 vilayet ile 5 sancaktan olmak üzere toplam 27 vilayet ile 123 sancaktan oluştu. (Gençoğlu, 2011: 35; Karal, 2003: 158).

Osmanlı Devleti'ndeki yeni idari sistemine göre Vilayat-ı Şarkiye, Anadolu'daki Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Elazığ, Kars ve Sivas vilayetlerinden meydana gelmekteydi (Emiri, 2008: 37). Ayrıca, son Meclis-i Mebusan ve Birinci TBMM'nin seçimini göz önüne aldığımızda Vilayat-ı Şarkiye'yi meydana getiren sancakları şu şekilde sıralayabiliriz; Antep, Ardahan, Beyazıt, Dersim, Ergani, Ertuğrul, Erzincan, Genç, Hakkâri, Malatya, Maraş, Mardin, Muş, Oltu, Siirt, Siverek, Urfa, Van (Demirel, 2010: 43-44, 99-101). Yalnız Vilayat-ı Şarkiye olarak adlandırılan bölge hakkında Meclis-i Mebusan ve TBMM ile ilgili istatistik bilgilerin verildiği kaynaklarda Vilayat-ı Şarkiye'den çok Doğu ve Güneydoğu illeri adı altında bilgiler verilmektedir (Demirel, 2012: 197; Frey, 1965: 185). Ayrıca Vilayat-ı Şarkiye olarak tanımlanan coğrafi bölge gerek Selçuklu Döneminde gerek Osmanlı Döneminde bölgedeki yoğun Kürt nüfusu sebebiyle özellikle yabancı araştırmacılar tarafından Kürdistan bölgesi olarak da adlandırıldığını görmekteyiz (Bois,1986: 441-447; Bois-Minorsky, 2008: 82-83; Bruinessen, 2008: 25-28). Birinci TBMM tutanaklarını incelediğimizde birçok Vilayat-ı Şarkiye mebusları bölge ile ilgili konuşmalar yaparken Vilayat-ı Şarkiye tabirinin yanı sıra "Kürdistan" kelimesini kullanırlardı¹.

¹ Birinci TBMM Zabıt ceridelerinde (1920-1923) Vilayat-ı Şarkiye'yi ilgilendiren sorunlarının konuşulduğu veya genel ülke sorunlarının tartışıldığı anlarda söz alan bölge mebuslarının bölgeyi tanımlarken bazen Vilayat-ı Şarkiye kullandığı gibi Kürdistan tabirini de ağırlıklı olarak kullandığını görmekteyiz. Yalnız bölge mebusları dışındaki mebuslar, Kürdistan tabirinden çok Vilayat-ı Şarkiye tanımını kullanmalarına karşın bölge mebuslarının Kürdistan tabirini kullanmalarına karşı her hangi bir itiraz içinde değillerdi. Bazı örnekleri için bkz (GZC, C.1: 253; GZC, C.3: 505; Z.C. Cilt 6: 157; ZC, C.9: 140)

2.3. VİLAYAT-I ŞARKİYE'NİN YABANCILARI: BÖLGEDE DOĞMAYAN MEBUSLAR

Meclise Vilayat-ı Şarkıye sıralarından katılan mebusların 16'sı bölge sınırları dışında doğmuştur. Hem Meclis-i Mebusan'dan hem 1920 seçimleriyle Ankara'ya gelen bu mebusların ortak özelliği daha önce Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kurumlarından görev almış olmalarıdır. Bunlardan bazıları Asker kökenliken bazıları ise sivil bürokrasiden gelmektedir. Yalnız, bu mebusların meclis içindeki faaliyetlerine bakıldığında birbirinden farklı profiller çizmektedirler. Çalışmanın bu kısmında onların mebus olmadan önceki yaşamları hakkında karşılaştırmalı bilgilerin yanı sıra meclis içinde bağlı oldukları siyasi gruplar çerçevesinde faaliyetlerini merkeze alacağız. Bu incelemeyi daha anlaşılır kılmak için mebusları, meclis içerisinde oldukça faal olanlar, mebusu oldukları bölgenin sorunlarına ilgili olanlar veya hiç ilgi göstermeyenler ve herhangi bir faaliyette bulunmayanlar olarak sınıflayacağız.

2.3.1. Aktif Mebuslar

Bu mebuslar, meclisteki oturumlarda hem ülkenin genel siyasi ve sosyal konuları üzerine söz alıp tahrir ve tekliflerde bulunmuş hem Vilayat-ı Şarkıye'nin sorunlarına duyarlılık göstermişlerdir. Bunlar arasında, Meclis Başkanlığı Vekilliğinin yanı sıra Nafia (Bayındırlık) Vekilliği gibi üst görevler üstlenen Sivas mebusu Hüseyin Rauf Bey (Orbay)'ı (1881-1964) görmekteyiz. Mustafa Kemal Atatürk ile aynı yaşta olan Rauf Bey, Deniz Harp Okulundan mezun asker kökenli bir mebusdur. Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik doğumlu olup Erzurum mebusu olması gibi kendisi de İstanbul doğumlu olup Sivas'tan mebus olmuştur (T.Hal No: 389; Demirel, 2010: 210, 263; Çoker, 1999: 890; Orbay, 2009: 485.). İngilizler tarafından Malta'ya sürülenler arasında olan Rauf Bey hakkında Hıfzı Veldet Velidedeoğlu¹ şunları ifade etmektedir:

“Güzel konuşurdu. O zaman artık belirginleşmiş birinci ve ikinci grup milletvekillerinin çoğu tarafından sevilirdi. Biz memurlar da onu severdik... Açık mert halini ve erkekçe davranışlarını pek beğenirdim. Sonraları onun Halifeye eğimli olduğunun söylenmesi

¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Birinci Dönem TBMM'de sekreter olarak çalışmıştır. Velidedeoğlu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz (Velidedeoğlu, 1990: 272-278)

“içimdeki sevgiye gölge düşürdü ise de ona karşı olan saygı ve sevgimi yitirmedim.”
(Velidedeoğlu, 1990: 127).

Birinci dönem TBMM’de çeşitli konularda ve ağırlıklı olarak Nafia vekilliği sebebiyle ilgili konularda bir çok kez söz almış tahrir ve tekliflerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerinin çoğu genel ülke sorunları üzerine olsa da, Rauf Bey, Şark demiryolu yapılması gerektiğini, bunun bölgenin kalkınması için önemli olduğunu ifade ederek bölge ile ilgili konularda duyarlılığını göstermiştir (ZC., C. 28: 488-493). Bu dönemde, Birinci Grupta yer alan ve Mustafa Kemal’e yakın isimlerin başında da gelmesine karşın, daha sonraki dönemlerde onun çevresinden uzaklaştı. Tek parti döneminde aralarında Ali Fuat (Cebesoy) ve Kazım Karabekir’in de olduğu, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi’nin kurucu kadrosunda yer almakla beraber İzmir suikastı gibi davalarda da yargılandı (Çoker, 1995: 881-882; Orbay, 2009: 606). Yargılandığı davalardan sonra, 1939 yılında Kastamonu milletvekili olarak tekrar mecliste yer aldı (T.Hal no: 389). Bu grubun bir diğer asker kökenli mebusu, İstanbul doğumlu, Beyazıt mebusu Refik Bey (Saydam) (1881-1942) dır. Rüştiye mezunu olmasına karşın tıbbiyeyi bitirmesi sebebiyle askeri yönünden çok doktor yönüyle öne çıkmıştır. Mebus olmadan önce sağlık kurumlarında görev alan Refik Bey, Rauf Bey gibi Mustafa Kemal’e yakın olup, Sıhhiye Vekilliği gibi üst düzeyde görevlerde bulunmuştur. Kürsüde yaptığı 9 konuşmanın 3’ünü bölgenin önemli sorunu olan muhacirlere ayırmıştır. Verdiği 1 tahrir ve 2 teklif genel müzakere konuları üzerine olmuştur (ZC., C.10: 423; C.14: 148-152, 422). Ayrıca Refik Bey, Rauf Bey’den farklı olarak tek parti döneminde yer alıp, Sıhhiye Vekilliği gibi üst görevlerde yer bulmuştur (Çoker, 1995: 155; Gündoğdu, 2004: 62).

Hakkâri mebusu Mazhar Müfit Bey (Kansu) (1874- 1948) ise, Denizli doğumlu, mülkiye mektebinden mezun olup, mebusluktan önce Osmanlı devlet kademelerinde birçok sancakta üst düzey görevlerde yer aldı. Siyasi hayatı, İTC’ye üyelikle başlayan ve Mustafa Kemal’le daha önceye dayanan temasları itibariyle ona yakın bir çizgide, gerek Milli Mücadele yıllarında gerek tek parti döneminde bu mesaiye Denizli milletvekili olarak devam etti. Hakkâri mebusu olarak, Birinci TBMM’de mecliste birçok komisyonda yer aldı (Çoker, 1995: 461; Gündoğdu, 2004: 186). Onun bu tür görevlerde yer alması mecliste oldukça aktif bir profil çizmesini sağladı. Mecliste çeşitli

konularda 206 kez söz alırken seçim bölgesi olan Hakkari ile ilgili köprü, yol, okul gibi ihtiyaçlarını meclise taşırken, ülke genelindeki sorunlarla da ilgili taktir ve tekliflerde bulundu. (ZC, C.5: 197-198; C.6: 189-190; C. 8: 209-210; C.20: 373). Müfit Bey, 1925'te Şeyh Sait isyanının sanıklarının yargılandığı İstiklal mahkemesi başkanlığını üstlendi. İstiklal Mahkemesi Başkanlığı sırasında sanık sıfatıyla yargıladığı kişiler arasında kendisi gibi Birinci dönem TBMM'de yer alan Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey ve Dersim mebusu Hasan Hayri Bey de bulunmaktaydı (Çoker, 1995: 462; Demirel, 2010: 238; Gündoğdu, 2004: 186). Van mebusu Haydar Hilmi Bey (Vaner) (1875-1954) ise Mazhar Müfit Kansu gibi Mülkiye mektebinden mezun olup devlet bürokrasisinin üst kademelerinde görevler üstlendi geldi. Osmanlı'nın Balkan sınırları içinde yer alan Karadağ şehrinde doğmuştur. Buna rağmen Van, Maraş, Diyarbakır, Bitlis gibi bölgelerde valilikler yapmıştı. Bu görevleri boyunca Kürtçeyi öğrendi. Dolayısıyla, bölgeye hakim bir kişi olan Hilmi Bey, mebusluğu süresince çeşitli konularda söz almanın yanı sıra aralarında Vilayat-ı Şarkiye muhacirlerine bütçe tahsis edilmesi gibi konularla ilgili taktir ve teklifte bulunmuştur(ZC., C.24: 116; C.26: 7). Ayrıca, Hilmi Bey, 1920'de Konya valiliği sırasında çıkan Delibaş isyanını bastırırken, Van-İran sınırında vuku bulan bağımsız Kürt devleti kurmayı hedeflediği söylenen Simko hareketini incelemek için Mustafa Kemal tarafından Van'a gönderilmiştir. (T.Hal no: 427; Çoker, 1995: 961; Gündoğdu, 2004: 376).

İkinci Grup'un, Bursa doğumlu Erzincan mebusu Mehmet Emin Bey (Lekili) (1883-1950) ile Şirvan doğumlu Siverek mebusu Mustafa Lütfi Bey (Azer) (1878- 1939) aktif mebuslar arasında yer almaktadırlar. Her iki mebus Şarkiye doğumlu olmasalar da İstanbul Numune-i Terakki mezunu olan Emin Bey, bölgenin çeşitli yerlerinde Kaymakamlıklar yaparken, medrese mezunu olan Lütfi Bey de bölgede öğretmenlikler yapmaları vesilesiyle bölgeyi ve sorunların iyi tanımaktadırlar (T.Hal No: 152, 400; Çoker, 1995: 379, 907; Gündoğdu, 2004: 148, 359). Yalnız Emin Bey, Lütfi Bey'e nazaran daha aktif bir muhalif olmanın yanı sıra genel konular kadar bölgeyi ilgilendiren Lozan süreci, Koçgiri İsyanı gibi siyasi konulardan çok muhacirler, okul, yol talepleri konularda da söz aldı, teklif ve taktirlerde bulundu (GZC., C.2: 248, C.3: 739, 924, 969; ZC., C. 10: 64, 187, 231, C.11: 45, C.28: 277).

Bu mebus grubu içinde yer alan iki mebus ise kısmen daha farklı bir profil ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki, Bağımsızlar arasında yer alan Denizli doğumlu, Medrese mezunu olup mebusluktan önce kadılık yapan Siirt mebusu Mustafa Sabri Efendi (Baysan) (1887-1960)dır. Sabri Efendi, 74 kez meclis kürsüsünde söz aldı ve 17 takrir 10 teklifte bulundu (T.Hal No:375; Çoker, 1995: 852; Gündoğdu, 2004: 336). Bir diğeri ise Ardahan mebusu Osman Server Bey (Atabeyoğlu) (1886-1962) Ahıska doğumluydu. Çeşitli ülkelerde maden mühendisliği, ziraat mühendisliği ve hukuk eğitimi almış mebus olmadan önce Rus güçlerine karşı çatışmalarda yer alan Osman Server Bey, Mustafa Suphi ile Türkiye Komünist Fırkasının kuran (T.Hal No: 31; Aslan, 1997: 150; Çoker, 1995: 123; Gündoğdu, 2004: 50). Her ne kadar eğitimleri ve mebusluk öncesi geçmişleri oldukça birbirinden farklı olsa da meclisteki faaliyetleri benzerlik göstermektedir. Her iki mebus'ta genel siyasi konulardan ziyade sosyal konulara yönelik faaliyet yürütmüşlerdi. Mebusları sıra dışı yapan ise sadece seçim bölgelerinin sorunlarını değil diğer bölgelerdeki sorunlara da dikkat çekmiş olmalarıdır. Sabri Bey, bölge farkı koymaksızın bölgelerin okul, yol, köprü gibi ihtiyaçları üzerinde durmuştur (ZC., C.7: 104; C.9: 280, 403; C.26: 383). Osman Server Bey de Karadeniz maden ocaklarının aktif hale getirilmesi, demir yolları inşaatı, Şarkıye ahalisinin koşullarının iyileştirilmesi gibi konulara dikkat çekmiş ve ayrıca ormanların tarımsal alan olarak köylülerin kullanımını ön gören Baltalık Kanununa orman kaybına neden olacağı gerekçesiyle muhalif bir tutum sergilemiştir (ZC. C.17: 3,123-124; C.27: 488; C.28: 86-87). Meclis'te sayıca az olan aktif mebuslar içinde yer alan bu mebusların tamamının Osmanlı bürokrasi geçmişleri bulunmaktadır. Aralarında Mustafa Sabri Efendi ve Osman Server Bey gibi muhalif mebuslar olsa da ağırlıklı olarak Hükümet içinde yer alan ve kısmen de Vilayat-ı Şarkıye sorunlarına ilgili olmuşlardır.

2.3.2. Vilayat-ı Şarkıye ile İlgilenmeyen Mebuslar

Bu gruba giren mebuslar, Vilayat-ı Şarkıye mebusu olmalarına karşın, mecliste bölgeyi ilgilendiren tartışmalarda söz almadıkları gibi bölge sorunlarına dair takrir ve tekliflerde bulunmamışlardır. Bölge ile ilgili hiç bir faaliyette bulunmayan bu mebuslar, sadece meclisin genel siyasi gündemini takip ettikleri görülmektedir. Bu mebuslar arasında meclisin muhalif grubunun kurucuları arasında yer alan Sivas mebusu, “Kara Vasıf”

olarak bilinen Vasıf Bey'i (Karakol) 1880-1931) görmekteyiz. Yemen- Asir doğumlu olup, asker kökenli mebuslar arasında olan ve dönemin birçok Harbiyelisi gibi siyasete İTC'de yer alarak girdi. Bu süreçte 31 Mart Ayaklanmasını bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket Ordusunun üst kademesinde görev aldı. Gerek Balkan Savaşında ve gerek 1. Dünya Savaşında birçok cephede yer alsa da Kafkas Cephesinde Teşkilat-ı Mahsusa adına çalıştı. Ayrıca mütareke döneminde İttihatçıların gizli örgütü olan *Karakol Cemiyeti*'nin kurucuları arasında yer aldı. (Akal, 2012: 180; Çoker, 1995: 892). Meclis-i Mebusan'a Sivas mebusu olarak katılan Kara Vasıf, İngilizlerin tutuklayıp Malta'ya sürgün edilenler arasında yer aldı. İstanbul hükümetinin, idam cezasına çarptığı altı kişiden ilki Mustafa Kemal (Atatürk) iken, ikincisinin Kara Vasıf olması onun Milli Mücadeledeki etkinliğini açıklamaktadır¹ (Akal, 2012: 180-181; Çoker, 1995: 892; Gündoğdu, 2004: 354). Milli Mücadelede etkin olmasına karşın, Kara Vasıf'ı İkinci Grup içinde kısmen sessiz bir çizgide görmekteyiz. Mecliste yürüttüğü faaliyetlerinde, seçim bölgesinin sorunlarına ilgisiz kalırken, genel siyasi konulara ilgili bir mebus oldu. Birinci dönem milletvekilliği sona erince meclis dışında kalan birçok muhalif gibi TCF' de yer aldı. Parti kapatıldıktan sonra aktif siyasetten çekildiyse de İzmir suikastı davasında tutuklanmaktan kurtulamayan Vasıf Bey, suikast davasında beraat ettikten 4 yıl sonra lokomotifin altında kalarak hayatını kaybetti (T.Hal no: 392).

Bölge sorunlarına ilgisiz bir diğer kişi İstanbul'da doğumlu Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey (1875-1930)dır. Kara Vasıf gibi İttihatçıların ağırlıklı olduğu bir mecliste, 1908 Meşrutiyet ilanından sonra Prens Sabahattin'in öncülüğünde İTC'ye karşı alternatif olma umuduyla kurulan *Osmanlı Ahrar Fırkası* kurucuları arasında yer aldı. (Tunaya, 1988: 143). Mekteb-i Sultani 'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra Paris'te Hukuk ve Siyasal Bilimler okulundan mezun olarak iyi eğitim almış mebuslar arasında olan Celalettin Arif Bey, yine genel mebus profilinden farklı olarak devlet bürokrasi kademelerinde yer almadı. Meclis-i Mebusan'da *Milli Ahrar Fırkası ve Osmanlı Çiftçiler Derneği*'nin adayı olarak Erzurum mebusu olarak seçilip Meclis başkanlığı yaptığı mecliste Felah Vatan Grubu başkanı olarak Misak-i Milli'nin kabulünde etkili oldu. Mustafa Kemal ile görüş ayrılıkları içinde olmasına rağmen Ankara'ya katılan

¹ 11 Mayıs 1920'de İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi tarafından idam cezasına çarptırılan diğer dört kişi ise şunlardır: Dr Adnan Bey (Adıvar), Halide Edip Hanım (Adıvar), Ali Fuat (Cebesoy), Ahmet (Alfred) Rüstem (Baliski) dir.

mebuslar arasında yer aldı (Çoker, 1995: 389; Taşyürek, 2000:176; Demir, 2007: 377; Gündoğdu, 2004: 154). Meclis'in İkinci Başkanlığı görevini üstlenen Celalettin Arif Bey için Velidedeoğlu şöyle demektedir:

“Kibar davranışlı, şişman hatta göbekli vapurdumanı gözlüklü bir zat olan ikinci başkan, Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey de iyi hatiplerdendir. Mebusan Meclisi başkanırken TBMM’de ikinci başkan oluşu onu pek memnun etmemişti... Yüzü pek gülmezdi.” (Velidedeoğlu, 1990: 126).

Bir çok kez meclis kürsüsünde söz alan ve takrir-tekliflerde bulunan Celalettin Arif Bey'in bölge konularına oldukça ilgisiz olduğu görülmektedir. Meclis görevleri dışında da Fransa, İtalya ve İngiltere ile diplomatik ilişkilerde görev alan Celalettin Arif Bey, II. Dönem mecliste yer almayarak 1923'te Roma Temsilciliği yaptıktan sonra Paris'e geçti ve vefat etti (Taşyürek, 2000: 176; Gündoğdu, 2004: 115). Karaman doğumlu, Hukuk Mektebinden mezun Malatya mebusu Hüseyin Sıtkı Bey (Gür) (1875-1951) ile Rodos doğumlu, Mülkiye mezunu Bayazıt mebusu Mehmet Atıf Bey (Bayazıt) (1882-1960) de, idari ve kurumların işleyişleri ile ilgili faaliyetler içinde olup, bölgelerinin sorunlarıyla ilgilenmeyen mebuslar arasında yer almaktadırlar. Ayrıca her iki mebus tek parti döneminde mecliste yer almamıştır (T.Hal No: 44, 317; Çoker, 1995: 157, 729; Gündoğdu, 2004: 64, 296). Seçim bölgelerinin sorunlarına değinmeyen bu mebusların öne çıkan bir diğer ortak özelliği, hiç birinin sonraki dönemlerde meclis çatısı altına alınmamış olmalarıdır.

2.3.3. Tek Faaliyetleri Vilayat-ı Şarkıye

Bunlar, mecliste çok aktif bir mebus görüntüsü çizmemelerine rağmen, faaliyetleri bölgenin sorunları ile sınırlı kalmıştır. Yalnız Vilayat-ı Şarkıye doğumlu olup bölge sorunlarına dair faaliyet yürütmeyen mebuslar göz önüne alındığında, bu mebusların bölge sorunlarına ilgili olması önemlidir. Meclis-i Mebusan'dan gelen ve İkinci Grupta yer alan Genç (Bingöl) mebusu Mehmet Celal Bey (Saraçoğlu) (1880-1928), Adanalıdır. Adana Mülkiyesinden mezun olduktan sonra genelde şark vilayetlerinde görev almış, nahiye müdürlüğü, kaymakamlık yapmıştır. Mehmet Celal Bey bölge sorunlarını yakından bildiği için bu konularda aktif faaliyet gösterdi (ZC., C.4: 452; C.7: 201). Yalnız meclisteki sessiz tutumuna rağmen birçok İkinci Grup mebusu gibi

tek parti döneminde meclis dışı kaldı (Çoker, 1995: 447; Demirel, 2010: 236; Gündoğdu, 2004: 179). Mehmet Celal Bey gibi sadece bölge sorunları ile ilgili faaliyet yürüten Kars mebusu Cavit Bey (Erdel), Edirnelidir. Cavit Bey Rauf ve Refik Bey gibi asker kökenli mebuslardan olup 1. Dünya Savaşında çeşitli cephelerde görev almıştır. Mecliste çok aktif olmasa da pasif mebuslardan da sayılmaz (T.Hal No: 257; Çoker, 1995: 609). Cavit Bey, muhacirler, memur maaşları banka kurulması, yol, okul gibi bölgenin sorunları üzerine faaliyet yürütmüştür. (ZC., C.14: 419; C.26: 472). Yalnız Cavit Bey, tek parti döneminde yer alamayan mebuslar arasında olup, dönem bitiminden sonra ordu içinde görev almaya devam etmiştir (Demirel, 2010: 246; Gündoğdu: 2004: 242).

2.3.4. Meclis'in Sessiz Sakinleri

Birinci Mecliste Vilayat-ı Şarkiye mebusu olan 4 kişinin ise bu vilayetlerle hiçbir bağı olmamıştır. Farklı vilayetlerde doğan bu 4 mebus, mecliste hiç bir faaliyette bulunmamışlardır. Meclisin sessiz mebusları arasında asker kökenli, İstanbul doğumlu Antep mebusu Kılıç Ali Bey (Kılıç) (1890-1971) ile Revanduz¹ doğumlu Urfa mebusu Ali Saib Bey (Ursavaş) (1885-1939) vardır. Velidedeoğlu'nun, Kılıç Ali Bey için "*Kılıç Ali Bey'i sonraki aylarda gördüm. Kara sakallı, Kalpaklı, yakışıklı bir mebusu. Onun kürsüde konuştuğuna hiç rastlamadım...*" ifadelerine de bakıldığında sessiz ve pasif mebusluğu göze çarpmıştır (Velidedeoğlu, 1990: 139). Her iki mebusun meclisteki pasif tutumlarına karşın, Maraş ve Antep bölgesinde Fransızlara karşı yürütülen mücadelede Kuvayi Milliye komutanlığı ve İstiklal Mahkemelerine üyelikler yaparak Milli Mücadele'de aktif rol aldılar. İkisi de M. Kemal'e yakınlığıyla bilinip, tek parti döneminde de meclisteki sandalyelerini korudular (T.Hal No: 177; Çoker, 1995: 424, 945-947, Gündoğdu, 2004: 173, 373; Demirel, 2010).

Kılıç Ali ve Ali Saib Bey'ler dışındaki diğer mebus, Osmanlı sivil bürokrasisinden gelmektedir. İstanbul doğumlu ve Rüştüye mezunu olan Ergani mebusu Mahmut Bey (Sığnak) (1866-1942) ile Antep mebusu Ragıp Bey (Yoğun) (1876-1955) mebusluktan

¹ Revanduz, halen Kuzey Irak sınırları içinde yer alan bir şehirdir.

önce devlet memurluklarında bulunmuşlardır. Her ikisi de mecliste hiç söz almazken, verdikleri az sayıda teklif ve önerilerde de bölge sorunlarına değinmemişlerdir. Bu mebuslar, Kılıç Ali ve Ali Saib Bey'lere benzer bir mebus görüntüsüne sahip olmalarına rağmen, tek parti döneminde mecliste yer bulmamışlardır (T. Hal No: 178; Demirel, 2010: 231,236; Çoker, 1995: 358,432; Yıldırım- Zeyneli, 2010: 40).

2.4. VİLAYAT-I ŞARKİYE'NİN YERLİLERİ: BÖLGEDE DOĞAN MEBUSLAR

Birinci mecliste yer alan Şarkıye mebuslarının meclisteki faaliyetleri esas alındığında, birbirinde farklı mebus görünüşleri ile karşılaşmaktayız. Bunlar kategorize edildiğinde, mebusların bağlı olduğu siyasi gruba bağlı olmaksızın çok az sayıda öne çıkan mebus bulundu. Mecliste kısmen de olsa faaliyet yürütenler ise ya sadece bölgesinin sorunları üzerine yoğunlaşmış ya da bölgesini tamamen unutmuştur. Şarkıye'nin dikkate değer bir sayıda mebusu ise hiç bir faaliyette bulunmamıştır.

2.4.1. Öne Çıkanlar

Birinci meclisin sadece Şarkıye mebusları arasında değil genelinde öne çıkan ilk isim İkinci Grubun lideri ve Erzurum mebusu olan Hüseyin Avni Bey (Ulaş) (1887-1948)dir. Erzurum doğumlu olup, İstanbul'da *Mekteb-i Hukuk*'u bitirdikten sonra 1.Dünya Savaşında asker olarak yer aldı. Vilayat-ı Şarkıye Müdafaayı Hukuk Cemiyetinde yer alan ve Erzurum Kongresine katılanlar arasında Meclis-i Mebusan'a seçilen Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal'in çağrısına uyup Ankara'ya gelerek meclisin önemli simalarından oldu (T.Hal No: 159; Çelik, 1996: 13; Çoker, 1999: 391; Demirel, 2010: 199; Gündoğdu, 2004: 155). H.V. Velidedeoğlu, Hüseyin Avni Bey hakkında şunları ifade etmekte; *“Orta boylu yağız esmer yüzlü, yiğit ruhlu bir kişidir. Mecliste önemli konularda söz alır görüşünü sonuna kadar savunur, heyecanlı ve mantıklı konuşmalarıyla dinleyenler etkilerdi. Tutucuydu ama mukaddesatçı ve gerici değildi”* (Velidedeoğlu, 1990: 128-129). Rauf Orbay ise *“Hüseyin Avni'nin çetin bir muhalefeti vardı. Zaten hilkatı icabı atak idi”* derken, Ali Fuat Cebesoy *“meclisteki yapıcı*

tenkitleri ve zamanında birçok mühim meselelere müdahalesiyle vatanın kurtuluş mücadelesinde çok mühim hizmetler ifa ettiğini gördüm” diyordu (Çelik,1996: 342-344). Mesai arkadaşı Süleyman Necati Güneri ise onun hakkında şunları söylemekte; “Bu imanlı ve azimli genç Müdafaa-yı Hukukta hakkın doğruluğun müdafii olarak ispatı mevcudiyet etmiştir.” (Güneri, 1999: 51). Ataklığı ve aktifliği arkadaşları tarafından ifade edilen Hüseyin Avni Bey, 502 kez mecliste söz alırken, verdiği taktir ve tekliflerde meclis gündemini belirlemiştir. Kürsüde hem ülkeyi ilgilendiren hem bölgeyi ilgilendiren konularda yaptığı konuşmalarda, muhalif kimliğini öne çıkarmıştır. Taktir ve tekliflerinde ise Erzurum’da bir Mekteb-i Harbiye’nin kurulması için verdiği taktir dışında, genel siyasi ve sosyal konular üzerinde durduğu görülmektedir (ZC., C.2: 163; C.3: 515-516). Bu dönemden sonra mecliste yer bulamaması onu siyasi alandan uzaklaştırmadı. 1924’te kurulan *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, 1945’te ise Milli Kalkınma Partisi’nin kuruluşunda yer aldı (T. Hal No: 156; Çelik, 1996: 18; Çoker, 1995: 392; Gündoğdu, 2004:155; Taşyürek, 2000: 179).

Yine bir Erzurum mebusu olarak Mehmet Salih Efendi (Yeşiloğlu) (1877-1954), mecliste oldukça faal mebuslardandır. Rüştüye yanı sıra medrese eğitimi almış olup, meclis içinde birçok yerel ve genel konulara katılım sağlamıştır. Velidedeoğlu, meclisin unutulmaz renkli siması olarak tanıttığı Mehmet Salih Efendi hakkında şunları dile getirmekte; “Düşüncelerinde tutucu, davranışlarında samimi görünür, konuşurken espriler yapmaktan hoşlanırdı” (Velidedeoğlu, 1990: 138). Meclis dışında ise Anzavur Ayaklanması, Konya Ayaklanması’nın bastırılmasında görev almıştır. (T.Hal No: 161; Çoker, 1995: 397; Gündoğdu, 2004: 158; Taşyürek, 2000: 185). Mehmet Salih Efendi kadar olmasa da grubun öne çıkan isimleri ise Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey (Koçoğlu) (1882-1925), Erzurum mebusu Mehmet Nusret Efendi (Son) (1879-1930) ve Maraş mebusu Hasip Bey (Aksyürek) (1882-1930)dır. Gerek mebusluk dönemi ve gerekse sonraki faaliyetler çerçevesinde Yusuf Ziya Bey dikkat çeken kişilerin başında gelir. Bitlis Sultanisi’nden mezun olup Kürt Teali Cemiyeti ’nde politikaya atıldı Yalnız, Saltanat ve Halifelik makamlarına verdiği önem onu Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Hareketinin yanında yer almasını sağladı. Mecliste din temelli birlik ve beraberlik vurguları yapman Yusuf Ziya Bey, Lozan görüşmeleri gibi genel konulara ilgi göstermenin yanı sıra muhacirler, Koçgiri İsyanı, okul-yol-su gibi bölge sorunlarına

duyarlılık göstermiştir (GZC., C.4: 87-90, 167; ZC., C.5:184, 275; C.26: 175; C.28: 506). Bölge sorunlarına dair ilgisi mebusluktan sonra da devam etmiştir. 1925'te Şeyh Said İsyanını örgütleyen *Azadi*¹ örgütünün kurucuları arasında yer alıp isyana katılması sebebiyle idam edildi (Olson, 1992:162; Aydın, 2006: 81). Elbette Yusuf Ziya Bey'in Kürtçü bir çizgiye gelmesindeki etken de devlet paradigmasında meydana gelen değişimdi. Nusret Efendi ile Hasip Bey medrese eğitimi görmüş olup politik bir geçmişten çok devlet kademelerinde memurluk geçmişleri bulunmaktadır (T.Hal No: 163; Çoker, 1995: 180, 740, 395; Gündoğdu, 2004: 75, 160, 297). Nusret Efendi, genel konular kadar yerel sorunlara da duyarlılık göstermişken, Hasip Bey ise mebusluktan önce maliye baş tahsildarlığı gibi görevlerde bulunması etkisiyle olacak ki aldığı sözlerin çoğu bütçe tartışmaları esnasında olmuştur (GZC., C.3: 462, 592; ZC., C.6:269; C.11: 41-48; C.20: 516; C.22: 189; C.28: 275).

Vilayat-ı Şarkıye mebuslarının Birinci grup üyeleri arasında olan Malatya mebusları Mustafa Fevzi Bey (Bilgili) (1881- 1944), Lütfi Bey (Evliyaoğlu) (1867-1923) ile Antep mebusları Ali Cenani Bey (1872- 1934), Yasin Sâni Bey (Kutluğ) (1889-1973) faaliyetleriyle öne çıkan diğer mebuslardır. Fevzi Bey, Medrese eğitimi gördükten sonra müderrislik ve kadılık görevini üstlenirken, Rüştüye mezunu olan Lütfi Bey ise Kâtiplik, Kaymakamlık gibi görevlerde yer aldı. Onlardan farklı olarak Meclis-i Mebusan'da İTC sıralarında mebusluk yapan ve varlıklı bir aileden gelen Ali Cenani Bey ile Rüştüye mezunu olan Yasin Bey, devlet bürokrasisinde hiç yer almayan nadir mebuslardandır. (T.Hal no: 175, 179, 309, 314; Demir, 2007: 372; Çoker, 1995: 427, 431, 731, 733; Gündoğdu, 2004: 171, 175, 291, 294). Fevzi Bey, aralarında Malatya'nın Hısnımansur (Adıyaman) kazasına göz tabibi ve medrese açılması taleplerinin bulunduğu takrirler ve vergi borçlarının affı gibi tekliflerde bulunmuştur. Ayrıca Ankara-Sivas demiryolu ihtiyaçları ve Zonguldak-Ereğli Havzalarında çıkan kömür tozlarının işçilere dağıtılması gibi diğer bölgelerin sorunlarıyla da ilgilenmiştir. Fevzi Bey'in yerel konular ağırlıklı faaliyetinden farklı olarak Lütfi Bey, yerel sorunlar

¹ Kelime anlamı özgürlük olan Azadi örgütünün kurucuları arasında Yusuf Ziya Bey ile beraber Sultan Abdülhamit'in kurduğu Aşiret mektebinde okumuş Miralay Cibranlı Halit Bey ve Halit Bey'in dünürü Şeyh Sait Efendi'nin bulunmaktaydı. Örgütün 1924'teki kongresinde alınan kararda Kürdistan genelinde bir ayaklanma çıkarılacağı ve daha sonra bağımsızlık ilan edileceği ve yardıma gerek duyulduğunda Suriye'deki Fransızlar, Irak'ta bulunan İngilizler ve Ruslara başvurmayı ihtimal dâhilinde gördüler. Şeyh Sait İsyanı ve Azadi Örgütü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz (Bruinessen, 2008: 387-445; Olson, 1992)

kadar ülke siyasetini ilgilendiren konular üzerine de faaliyet yürütmüştür (GZC., C.1: 322; C.2: 419; ZC., C. 7: 356; C.10: 26,55; C.23: 378-380). Mecliste başkanvekilliği gibi görevleri üstlenen Ali Cenani Bey ile Yasin Bey, Bütçe, Lozan, Mudanya, İstiklal Mahkemeleri genelde politik üzerine dursa da, Antep'in sorunlarını dile getiren takrir ve tekliflerde de bulunmuştur. Bu tekliflerinden Antep ahalisine savaş sebebiyle yardım teklifi meclis tarafından kabul edildi (GZC., C.3: 327, 365, 588-591, ZC., C. 14: 260; C.15: 21; C. 22: 462; C. 23: 293; C. 24: 143; C.25:407). Ayrıca Ali Cenani Bey dışında Tek parti döneminde mecliste yerini koruyan olmadı (Demirel, 2010: 236).

Bağımsızlar arasında öne çıkan mebus ise Erzurum mebusu Mustafa Durak Bey (Sakarya) (1876-1942)dır. Polis teşkilatında yer alıp, Abdülhamit yönetimine karşı muhalifle arasında yer aldı (Çoker, 1995: 399; Gündoğdu, 2004: 159; Taşyürek, 2000: 181). Meclis kürsüne çok kez çıkan Durak Bey, genelde her konuda söz alırken, başta muhacirler konusu olmak üzere bölge sorunlarına dikkat çekmiştir (GZC., C.2: 28, 35; ZC., C.10: 62-63, 419; C.11: 39,49; C.14: 146). Ayrıca Durak Bey, bağımsız mebuslar arasında tek parti döneminde yer alan tek kişidir (Demirel, 2003: 130; Demirel, 2013: 471).

2.4.2. Çok Yönlü Mebuslar

Vilayat-ı Şarkıye'nin sayıları az olan bu mebusları, meclis oturumlarında birçok konu hakkında fikir beyan etmişlerdir. Bu mebuslar arasında İkinci Grubun önde gelen bir başka isim Erzurum mebusu Süleyman Necati Bey (Güneri) (1889-1944) başta gelmektedir. Hüseyin Avni Bey gibi Hukuk Mektebi bitiren ve bir ittihatçı olarak Süleyman Necati Bey, Erzurum Kongresi'ne delege olarak katılarak Milli Mücadelede yer aldı (T. Hal No: 164; Çoker, 1995: 401; Taşyürek, 2000: 182; Gündoğdu, 2004: 161). Mecliste bir çok komisyonda yer almanın yanı sıra aralarında *İntihabı Mebusan Kanununda* değişiklik yapılarak Mustafa Kemal gibi Misak-ı Milli sınırları dışında doğmuş olan mebusları meclis dışında bırakacak kanun teklifinin-ki şiddetle reddedildi- de olduğu birçok konuda faaliyette bulundu (ZC., C.25: 159-164). Radikal çıkışlarına rağmen, tek parti döneminde mecliste Zonguldak mebusu olarak yer aldı (T. Hal No: 164). Malatya mebuslarında olan Reşit Ağa (Ağar), devlet bürokrasisinde kısa süreli

mahkeme üyeliği dışında yer almadı. Velidedeoğlu onun için “*Bir Malatya mebus Reşit Ağa vardı birçok konuya akli erer ve dikkate değer konuşmalarla meclisi etkilerdi*” diyor (Velidedeoğlu, 1990: 138). Kendisi tek parti döneminde de mebus olarak yer bulduğu gibi aile fertleri de sonraki dönemlerde mecliste mebus olarak yer aldılar¹ (Çoker, 1995: 734, Demirel, 2010: 254).

TBMM’ye seçimle katılan Meclis-i Mebusan’ın 1-2. dönemlerinde İTC sıralarında mebusluk tecrübesine sahip olan Erzincan mebusu Osman Fevzi Efendi (Topçu) (1861-1939) ile Bayazıt mebusu Süleyman Sudi Bey (Acarbay) (1866- 1928) mecliste birçok konuda faaliyet gösteren mebuslar arasında yer almaktaydılar (Demir, 2007: 374, 377). Süleyman Sudi Bey, Rüştüye mezunu olup mahkemelerde kâtiplik yaparken, Osman Fevzi Bey ise camilerde vaizlik ve müftülük gibi görevleri mebusluktan önce üstlendi. Öyle ki Osman Fevzi Bey, Abdülhamit Döneminde istibdat aleyhtarı vaiz ettiği için 3 ay Erzurum’a sürülmüştü (T.Hal No: 154; Çil, 2005: 172. Çoker, 1995: 159, 382; Gündoğdu, 2004: 64, 150; Sarıkoyunlu, 1997: 62;). Her iki mebus Birinci Gruba üye olmalarına rağmen Osman Fevzi Bey, tek parti döneminde mebus olmazken, Süleyman Sudi Bey, mebus olarak tekrar mecliste yer aldı (Demirel, 2013: 483).

Birinci Grubun seçimle gelen mebusları arasında mecliste çok fazla aktif olmamakla beraber çok yönlü olarak kısmen genel konular kısmen yerel konular üzere az da olsa faaliyet yürüten mebusları vardı. Meclis içinde birbirine yakın bir mebus çizgisi çizen bu mebuslardan Elazığ mebusu Naci Bey (Karaali) (1856-1931), Erzurum mebusu Asım Vasfî (Mühürdaroğlu) (1891-1966), Antep mebusu Hafız Mehmet Şahin Efendi (1877-1959), Genç mebusu Ali Haydar Bey (1880-1923), Malatya mebusu Hacı Bedir Ağa (Fırat) (1872-1928), Mardin mebusu Necip Bey (1876-1960) ve Muş mebusu Rıza Bey (1890-1951) tek parti döneminde tekrar mebus olarak yer aldılar (Demirel, 2013: 346-347, 350-551). Bu mebuslar arasından Ali Haydar Bey, askeri tıbbiyeden mezunken, Asım Vasfî Bey mülkiye mezunu olup İTC’de siyaset yapmış ve Malta’ya sürgüne gönderilenler arasında bulunmaktadır. Medrese eğitimi dışında Rüştüye eğitimi almış olan Hafız Mehmet Şahin Bey’in yanı sıra Rıza, Naci, Necip Bey’ler Rüştüye mezunu

¹ Reşit Ağa’nın oğlu Vakkas Sait Ağa XI. Dönemde Demokrat Parti’den ve torunu Halil Ağa XV ve XVII. Dönemlerde Adalet Parti’den Adıyaman milletvekili olarak mecliste yer almışlardır (Yıldırım-Zeyneli, 2010: 171, 448). Vakkas Sait Ağa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Arslan, 2013: 70)

olup devlet kademelerinde mebusluktan önce görev almışlardır. Yalnız Necip Bey, Hacı Bedir Ağa ile beraber Güney Cephesinde Fransız güçlerine karşı cephelerde yer almıştır (T.Hal No: 183; Çoker, 1995: 387, 439, 725, 755; Gündoğdu, 2004: 135, 153, 172, 180, 292, 305). Bu mebuslarla paralel bir mebus görünümüne sahip olmalarına rağmen diğer Bayazıt mebusu Mehmet Efendi (Önay) (1844-1923), Bitlis mebusları Hüsnü Bey (Orakçı) (1887-1947), Şaban Vehbi Bey (Öztekin) (1888-1963), Diyarbakır mebusları Abdülhamit Hamdi Efendi (Bilecen) (1871-1928), Mustafa Akif Bey (Tütenk) (1875-1952), Elazığ mebusu Hacı Fevzi Bey (Çelayir) (1849-1940), Genç mebusu Ali Vasıf Bey (Telli) (1873-1936), Malatya mebusu Hacı Garip Ağa (Taner) (1871-1925), Maraş mebus Refet Bey (Seçkin) (1863-1929), Mardin mebusları Esat Bey (Önen) (1873-1936), Hasan Tahsin (Artık) (1859-1921), İbrahim Bey (Turhan) (1880-1969) ve Van mebusu Tevfik Bey (Demiroğlu) (1862-1930) tek parti döneminde mecliste yer bulamayan mebuslardır. Diğer birçok mebus gibi birbirinden çok farklı bir mebus profiline sahip olmadıkları gibi mebusluktan önceki görevleri ve eğitim durumları da çok farklılık arz etmemektedir. Ali Vasıf Bey, Asker kökenli mebus olur iken Mehmet Efendi, Abdülhamit Hamit Efendi, Mustafa Akif ve Refet Bey'ler medrese eğitimi görmüş olmakla beraber devlet kademelerinde memurluk yapmışlardır. Yalnız Mustafa Akif Bey, memurluğunun yanı sıra Dicle ve Peyam gazetelerini Ziya Bey (Gökalp) ile beraber yönetti. Hüsnü, Şaban Vehbi, Hacı Fevzi, Esat, Hasan Tahsin, İbrahim ve Tevfik Bey'ler rüştiye mezunu olup devlet kademelerinde memurlukları bulunurken Garip Ağa ise rüştiye mezunu olmasına karşın devlet kademelerinde yer almamış olup Ruslara karşı kendi oluşturduğu milis güçlerle savaşmıştır (T.Hal No: 46, 54, 57, 119, 122, 129, 181, 311, 324, 328, 329, 330; Çoker, 1995: 173, 179, 304, 441, 727, 739, 750-754, 962).

Meclisin bir başka İttihatçısı Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey (Altındağ) (1883-1935), Bağımsızlar arasında faaliyet yürütmüştür. Harbiye mezunu olup Balkan Harbi ve 1. Dünya Savaşı'nın birçok cephelerinde savaşmanın yanında Kuvayı Milliye'nin oluşumunda rol aldı (Çoker, 1995: 305; Gündoğdu, 2004: 123). Mustafa Kemal'in kendisi için verdiği ihraç teklifi¹ için aldığı sözlerin yanı sıra askeri konular ağırlıklı

¹ Mustafa Kemal Paşa, Hacı Şükrü Bey'in düzenli orduya katılmayı güçleriyle beraber direnen Çerkez Ethem ile mektuplaştığı ve beraber hareket ettiği iddiasıyla hakkında tahkikat yürütülmesi ve

olmak üzere bir çok konuda faaliyet yürüttü (ZC., C.4: 489-499; C.5: 109-113,169; C.8: 145).

2.4.3. Vilayat-ı Şarkıye'yi Unutanlar

Bu mebuslar hem Vilayat-ı Şarkıye mebusu hem o bölgenin yerlileri olmasına rağmen bölgeleriyle ilgili hiç bir faaliyet yürütmemişlerdir. Bunlar arasında daha önce Meclis-i Mebusan'da İTC sıralarında mebusluk geçmişleri olan Diyarbakır mebusları Fevzi Bey (Pirinçioğlu) (1878-1933) ile Zülfü Bey (Tigrel) (1876-1940) ve Muş mebusu İlyas Sami Bey (Muş) (1879-1945) bulunmaktadır (Demir, 2007: 373,377). Fevzi ve Zülfü Bey'ler Diyarbakır askeri rüştiyesinde okuduktan sonra çiftçilikle uğraşırken, İlyas Sami Bey Mısır'da medrese eğitimi gördükten sonra İstanbul'da müderris olarak çalıştı. Meclisteki etkinliklerinde seçim bölgelerine yer vermemiş olmalarına rağmen üç mebus da tek parti döneminde mecliste yer aldı¹ (T.Hal No:353; Çoker, 1995: 298, 308, 797; Demirel, 2010: 258; Gündoğdu, 2004: 122, 129).

Bağımsız mebuslar arasında yer alan Sivas mebusları Emir Bey (Marşan) (1860-1940) ile Mustafa Taki Efendi (Doğruyol) (1873-1925) ve Dersim mebusu Tefvik Bey (Gençtürk) (1885-1966) bu grubun etkin mebuslarındandırlar. Emir Bey ile Tefvik Bey, İkinci Gruba yakın bağımsızlarken, Mustafa Taki Efendi ise Birinci Gruba yakın duran bağımsızlar arasındaydı (Demirel, 2003:130-132). Sivas doğumlu olsa da Kafkas göçmeni Abhaz bir aileden gelen Emir Bey, Hukuk mektebi mezunu olup, üst düzey bürokraside yer aldı. Politik yaşamı İttihatçılara karşı muhalif bir hareket olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde başlasa da Sivas Kongresi sürecinden sonra Mustafa Kemal'e yakın bir çizgide durdu. Dersim'in önde gelen ailelerinden olup Tefvik Bey ile bir meşrutiyet aydını olan Mustafa Taki Efendi ise taşra mahkemelerinde üyelikler yaptılar. Mebusluktan sonra 1925'te Emir Bey, Şapka Devrimine muhalefet iddiasıyla 3 yıl

---

mebusluktan ihraç edilmesini teklif etmiştir. Hacı Şükrü Bey gizli oturumda yaptığı savunmada iddiaları reddetmiş ve mebusluktan ihraç teklifi sonuçsuz kalmıştır (GZC., C.1: 256; ZC., C.7: 229-232).

¹Feyzi Pirinçioğlu ile İlyas Sami Bey, tek parti döneminde bir dönem mebus oldular. Ancak Fevzi Bey'in oğlu Vefik Pirinçioğlu VII. Dönem Mecliste Diyarbakır milletvekili olarak yer aldı. Yalnız Zülfü Tigrel, TBMM,'de Diyarbakır mebusluğunu ölene kadar devam ettirdi (1940). Ölümünden sonra yerine VII dönemde oğlu Hamit Zülfü Tigrel geçti (Çoker, 1995: 299, 309; Demirel, 2010: 228; Demirel, 2013: 345). Hamit Zülfü Tigrel ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Arslan, 2013: 327).

Isparta'ya sürgün edilirken, Tevfik Bey aynı yıl Kürtçülük hareketi içinde olduğu gerekçesiyle 8 ay tutuklu kaldı. Mustafa Efendi ise okullarda dini eğitimler verdi (T.Hal No: 48, 111, 390; Ağırman, 2006: 86 Çoker, 1995: 292, 877, 889; Efe, 2007: 238; Gündoğdu, 2004: 116, 352).

2.4.4. Kendi Vilayetinin Mebusu

Mecliste faaliyet yürüten Vilayat- ı Şarkiye mebuslarının önemli bir kısmı genel bir politik faaliyet yürütmekten ziyade, sadece kendi bölgelerinin sorunlara dikkat çekmişlerdi. Bu mebus profili arasında öne çıkan kişi Meclis-i Mebusan'dan gelen bağımsız mebuslar arasında yer alan Dersim mebusu Hasan Hayri Bey (Kanko) (1880-1925). Dersim-Hozat doğumludur. Dönemin birçok önde gelen Kürt ailelerin çocukları gibi 1896'da Harbiye Mektebi aşiret sınıfına alındı. Aşiret mektebinden mezun olup mabeyinde iki yıl yaverlik yaptıktan sonra 1. Dünya savaşına kadar Erzincan dördüncü orduda görev yaptı. Yalnız savaşın ikinci yılında Dersim'de meydana gelen bir isyanı bastırmak için görev alan Hasan Hayri Bey, bu görevi dolayısıyla binbaşı rütbesine yükseldi. Bu dönemde Diyarbakır I. ve II. Divan-ı Harp azalığı gibi görevler yaptı. (T.Hal No: 113; Çoker, 1995: 286; Gündoğdu, 2004: 118) Van askeri Şube Başkanlığı yaptığı sırada Dersim mebusu seçilen Hasan Hayri Bey'i Karerli Mehmet Efendi şöyle tanımlar:

“Gözü pek, cesur, dik başlı ve otoriter bir ruha sahip olan Hasan Hayri Bey, özel hayatında da sevecen özenle giyinmesini bilen, yakışıklı ve alabildiğine babacan bir kişiliğe sahiptir. Bütün özellikleriyle orduda ve çevresinde sevilir sayılırdı. Haksızı sevmez, haksızlığa asla ödün vermezdi.” (Erenler, 2013: 56).

Meclis içinde yerel konularla ilişkin aktif ve muhalif bir mebus profil çizmen Hasan Hayri Bey başta Koçgiri İsyanı olmak üzere Dersim'deki sorunlarla ilgili faaliyetlerde bulundu (GZC., C.2 : 252-270; C.6: 88; C.28: 391). Birçok muhalif gibi birinci dönem sonunda meclis dışında kalan Hasan Hayri Bey, 1925 Şeyh Sait İsyanına katıldığı ve bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçladığı için tutuklandı ve idam edildi (Aydın, 2006: 82; Erenler, 2013: 205; Olson, 1992: 163) Şark İstiklal Mahkemesi başkanı Mazhar Müfit Kansu kendisinin af dilediği taktirde Mustafa Kemal tarafından

bağışlanacağına dair sözlerine karşılık Hasan Hayri Bey'in şu cevabı verdiği iddia ediliyor:

"Biz hem askerlik ocağında ve hem de BMM kürsüsünde tarihe ve tüm insanlığa karşı milletin selameti ve ülkenin bütünlüğü için çalışacağımıza şeref ve namusumuz üzerine yemin ettik. Bazıları bu yemini unutarak halkın malını gasp, canını ise katle başladılar. Bu gerçeği ve edinilen bu denaeti, bu hayâsızlığı yüzlerine haykırıp, çekin masum ellerinizi masum insanların yakasından demek ve böylece onları ikaz edip, varsa vicdanları onun ve atının muvazaasından kurtarmaya çalışmak suçsa, üstlendiğim sorumluluk gereği olan bu görevi yerine getirmenin huzuruyla huzurunuzdayım. Bunun diyeti ölüm dahi olsa görevimi yapmaya çalıştığıma inandığım bu konuda hiç kimseye ödün verme niyetinde değilim. Eğer onlar istediği için suçlanıyor, günün şartları içerisinde hunharlıklarını tatmin için yeni bir kurban arıyor ve bu kurbanın da ben olmama karar vermişlerse; bir kaşık kana tamah edip, hayatım bağışlansın diye onlara iltica etmemin bir anlamı olacağını sanmıyorum... Bir ömür boyu namussuzluk damgası altında uzun süre yaşamaktansa, sözüne ve yeminine sadık kalmış, namuslu bir kişi olarak bir an önce şerefle ölmeyi tercih ederim." (Erenler, 2013: 207-208).

Yapılan yargılanma sonucu, Birinci Meclisin Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey ile beraber idam edilen Hasan Hayri Bey, Mustafa Kemal ve hareketine karşı mikro düzeylerde muhalefet yapmakla beraber, birlik ve beraberlik mesajlarını sık sık meclis kürsüsünde veren biriydi. Daha sonra onun gibi Mustafa Kemal ile temas halinde olan Kürt ileri gelenleri devletle karşı karşıya gelmelerindeki temel etken, Ankara Hükümeti'nin Milli Mücadele Dönemindeki pragmatist kuşatıcı politikasını terk edip "ulus-devlet" paradigmasına yönelmesine karşılık olarak onlarında bu politikaya karşı kendilerini yeniden konumlandırımlarıydı.

Hasan Hayri Bey kadar olamasa da Muş mebusu Osman Kadri Bey (Bingöl) (1881-1930), Bitlis mebusu Resul Sıtkı Bey (1862-1924), Oltu mebusları Rüstem Bey (Hamşioğlu) (1866-1952) ile Yasin Bey (Haşimoğlu) (1895-1986) ve Van mebusu Hakkı Bey (Ungan) (1880-1943) Meclis-i Mebusan'dan gelip mecliste sadece bölgelerinin sosyo-ekonomik sorunlarına yönelik faaliyet yürüttüler. Osman Kadri ile Rüstem Bey dışında üç mebus devlet bürokrasisinden gelmektedirler. Birbirine benzer faaliyetler yürütmüş olmalarına rağmen bazılarının mebusluğu bu dönemle sınırlı kalırken bazıları tek parti döneminde mebusluklarını korudular. Ayrıca O. Kadri Bey'in aile fertlerinden sonraki dönemlerde mecliste yer alan olmuştur¹(T.Hal no: 354, 356,

¹ Osman Kadri Bingöl'ün büyük oğlu İsa Hisan Bingöl, Cumhuriyet Senatosu Muş Üyeliği (1964-1973) ve Orman Bakanlığı yapmıştır (1973-1974) (Çoker, 1995: 803)

365, 425; Çoker,1995: 176, 803,819, 821, 955; Demirel, 2013: 351, 353; Gündoğdu, 2004: 73, 317).

Meclis-i Mebusan tecrübesine sahip mebuslara göre meclise ilk defa katılan mebuslar arasında sadece yerel sorunlarla ilgilenenlerin sayısı daha fazladır. Bu mebusların kimler olduğuna baktığımızda; Antep mebusu Abdurrahman Lemi Efendi (Ersoy) (1875-1930), Dersim mebusu Diyab Ağa (Yıldırım) (1852-1932), Diyarbakır mebusu Kadri Ahmet Bey (Kürkçü) (1882- 1952), Muş mebusları Mahmut Sait Bey (Yetgin) (1885-1951) ile Hacı Ahmet Hamdi Bey (Bilgin) (1869-1943), Elazığ mebusu Rasim Bey (Tekin) (1877-1939), Genç mebusu Hamdi Bey (Yılmaz) (1879-1940), Kars mebusu Fahrettin Bey (Erdoğan) (1874-1958) ve Van mebusu Hasan Sıddık Bey (Haydari) (1966) dır. Bu mebuslar, Şarkıye muhacirleri, Aşar vergisi, Koçgiri İsyanı, bölgedeki devlet görevlilerin suiistimalleri gibi konuların yanı sıra bölgeye okul, yol, köprü yapılması gibi sorunları ve talepleri meclise taşıdılar. Bu mebuslar arasında Diyab Ağa, adı güncel siyasete bir çok kez geçtiğinden dolayı tanınan biridir. Devlet okullarında eğitim görmediği gibi devlet kademesinde de hiç yer almayan meclisin yaşlı üyelerinden olup, geniş arazilere sahip Ferhat uşağı aşireti reisinin oğluydu(T.Hal No: 117; Çoker, 1995: 285; Gökalp-Bulut, 2011: 74, 101). Milli Mücadelede ve mecliste Mustafa Kemal ile olan ilişkisini Velidedeoğlu, şöyle ifade etmektedir: “*Yöresindekiler üzerinde saygı uyandırırıldı. BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa da ona karşı çok saygılı davranırdı. Toplantı salonunda karşılaştıkları zaman Paşa ona doğru yönelir elini sıkarak hatırlar sorardı.*” (Velidedeoğlu, 1990: 137). Abdurrahman Lemi Efendi ise medrese eğitimi görüp devlet kademelerinde kâtiplik gibi memurluklar yaptı, Rüştüye mezunu olan Mahmut Sait, Rasim, Hamdi ve Ahmet Hamdi Bey'ler katiplik, mal müdürlüğü öğretmenlik gibi görevlerde yer aldı. Fahrettin, Kadri Ahmet, Hasan Sıddık Bey'ler ise aşiret mensupları olup Rüştüyeden mezun olsalar da devlet kademelerinde görev almamakla beraber 1. Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesinde Ruslara karşı savaşta yer aldılar (T. Hal No: 134, 174, 185, 258, 352, 426; Çoker, 1995: 300, 344, 421, 445, 611, 794, 957; Gündoğdu, 2004: 127, 136, 170, 182, 243, 376). Bu mebuslar, Birinci Grup mensubu olmalarına rağmen, Kadri Ahmet Bey dışında hiç biri tek parti döneminde mecliste yer bulmamıştır.

Meclisin muhalif kanadı olan İkinci Grup mebusları arasında da bu profilde mebuslar mevcuttur. Bu mebuslar; Ergani mebusları Ali Sırrı Bey (Özata) (1884-1936) ile Mehmet Emin Bey (Giray) (1876-1925) Muş mebusu Abdülgani Bey (Ertan) (1889-1953) Erzincan mebusu Hüseyin Bey (Aksu) (1893-1976) dır. Her dört mebus da Rüştüye mezunu olup üçü devlet kademelerinde görevdeyken mebus olurken, geniş topraklara sahip bir aileden gelen Hüseyin Bey ise tarımla meşgul olmanın yanında Doğu Cephesinde Ruslara karşı savaştı. Mehmet Emin Bey, Şeyh Sait İsyanının bastırılması esnasında hayatını kaybederken aile ferleri ileri dönemlerde mecliste milletvekili olarak yer aldılar¹ (T.Hal No: 142, 146, 351; Çoker, 1995: 359, 793; Gündoğdu, 2004: 139, 312). Bağımsızlardan her iki gruba da mesafeli olan devlet bürokrasisinde hiç yer almayan Erzincan mebusu Şeyh Hacı Fevzi Efendi (Baysoy) ile Rüştüye mezunu İttihatçı bir memur olan Urfa mebusu Salih Hayali Efendi (1869-1922), aynı profilden mebuslardır (T.Hal No: 155; Çoker, 1995: 377, 949; Demirel, 2003: 133; Gündoğdu, 2004: 152). Bağımsızların Birinci Gruba yakın duran mebuslarından Bayazıt mebusu Şevket Bey (Bayazıt) (1883-1943), Ergani mebusu İbrahim Hakkı Bey (Akgün) (1894-1956), Erzincan mebusu Tevfik Bey (Kütükbaşı) (1880-1942), Genç mebusu Fikri Efendi (Ergün) (1869-1950), Maraş mebusu, Aslan Bey (Toguz) (1886-1963) ve Urfa mebusu Pozan Bey (1891-1968) bölgenin siyasi konularından ziyade sosyo-ekonomik konuları üzerinde durmuşlardır (Demirel, 2003: 129-132). Devlet kademelerinde memurlukları bulunan bu mebuslardan Şevket, Hakkı, Fikri, Aslan Bey'ler Rüştüye mezunuyken, Tevfik Bey medrese mezunu, Pozan Bey ise hiçbir kurumdan eğitim almamıştır. Hakkı Bey, Doğu Cephesinde Ruslara karşı, Aslan ile Pozan Bey'ler Urfa ve Maraş savunmalarında Fransızlara karşı mücadelede yer aldılar. Tevfik Bey ise Koçgiri İsyanının bastırılmak üzere bölgeye gönderilen ekipte yer aldı (T.Hal No: 48,137, 186, 319; Çoker, 1995: 355, 381, 446, 737, 950; Gündoğdu, 2004: 137, 374). İkinci Gruba yakın mebuslardan Bitlis mebusu Arif Hikmet Bey (Özdemir), Genç mebusu Fikri Faik Bey (Güngören) ve Kars mebusu Ali Rıza Bey (Ataman) (1884-1955) de sadece bölgesel sorunlarla ilgilenen mebuslar arasındadır. (Demirel, 2003: 129-130). Arif Hikmet ile Faik Bey'ler Askeri Rüştüye mezunu olup polis memurlukları yapmışken, Zengin bir aileden gelen Ali Rıza Bey, ilkokul mezunu olup, Doğu Cephesinde Ruslara ve Ermenilere karşı savaşmanın yanında bölge için *Kars*

¹ Mehmet Emin Bey'in oğlu Rasim Giray 1961- 1966 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu Elazığ Üyesi olarak mecliste yer almıştır. Rasim Giray ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Yıldırım-Zeyneli, 2010: 127)

Büyük Kongresi gibi aktif siyasi faaliyetlere katıldı (T. Hal No: 184, 256; Çoker, 1995: 171, 443, 607; Gündoğdu, 2004: 69, 181, 241). Çok aktif bir mebus görüntüsü ortaya koymayıp sadece kendi bölgelerinin sorunlarıyla ilgilenen bu mebusların bir diğer ortak özelliği, hangi gruba mensup olursa olsun hiç birinin tek parti döneminde mecliste yer bulamamalarıdır.

2.4.5. Vilayat-ı Şarkîye'nin Sessiz Çoğunluğu

Vilayat-ı Şarkîye mebuslarının dikkate değer bir kısmı, mecliste hiç bir faaliyette bulunmamışlardır. Sessiz ve sönük bir mebus profiline sahip mebuslar, üç grupta da bulunmaktadır. Meclis-i Mebusan kökenli mebuslardan Birinci Gruba üye olan Elazığ mebusu Muhittin Bey (Çöteli) (1866- 1928), Ergani mebusu Rüştü Efendi (Bulduk) (1874-1924), Siirt mebusu Halil Hulki (Aydın) (1865-1940) ve Siverek mebusu Bekir Sıtkı Efendi (Ocak) (1881-1936) hiç bir faaliyeti olmayan mebuslardır. Rüştiye mezunu Muhittin Bey ile medrese mezunu Hulki Bey ve Bekir Efendi, devletin taşra teşkilatlarında görevler üstlenirken, ilk ve orta öğrenimini tamamlayan Rüştü Efendi çiftçilikle meşgul olmuştur. Her üç mebus aynı görüntü ortaya koymalarına karşın Muhittin ile Hulki Bey'ler tek parti döneminde mebus olurken, Rüştü ve Bekir Efendi'ler yer bulamamıştır (T.Hal No: 131, 144, 377, 396; Çoker, 1995: 342, 850, 901; Demirel, 2010: 230, 261; Gündoğdu, 2004: 134, 141, 357). Yine Meclis-i Mebusan kökenli bağımsızlardan olan Mardin mebusu Mithat Bey (Ulusal) (1874-1923) ve Bitlis mebusu Sadullah Fevzi Bey (Erenler) (1865-1933) mecliste konulara ilgisiz bir tutum içinde olan mebuslardır. Rüştiye mezunu birçok kişi gibi devletin yerel kurumlarında yer aldıktan sonra mebus olan Mithat ve Sadullah Bey'ler tek parti döneminde mecliste yer bulamadılar (T.Hal No: 56, 331; Çoker, 1995: 177, 757; Demirel, 2003: 133; Gündoğdu, 2004: 73, 304). Ancak 1920 seçimlerinden gelen mebuslar arasında pasif bir profil çizenlerin sayısı daha fazladır. Bu profilden mebusların çoğu Birinci Grup mensubu mebuslar arasında bulunmaktadır. Bu mebuslar arasında Dersim mebusu Mustafa Ağa (Öztürk), Siirt mebusları Nuri Bey (Payam) (1869-1940), Kadri Bey (Oktay) (1888-1950) ve Necmettin Bey(Bilgin) (1875-1933), Sivas mebusu Ziya Bey (Başara) (1869-1943) Mardin mebusu Derviş Bey (Ural) (1865-1925) ve Siverek mebusları Abdülğani Bey (Ensari) (1885-1974) vardır. Bu mebuslardan Mustafa Ağa,

hiçbir kurumda eğitim görmemişken, Aşiret mektebi çıkışlı olması vesilesiyle asker kökenli mebusu Abdülgani Bey dışından kalan diğer mebuslar kendi illerinin rüştiyelerinden mezun olmuş ve devlet alt kademelerinde memurluklar yapmışlardır (T.Hal No: 376, 378, 379, 395; Çoker, 1995: 288, 899; Gündoğdu, 2004: 304, 338-342, 355-356). Mecliste pasif mebus görüntüsü çizmelerine rağmen Abdülgani, Ziya ve Derviş Bey'ler tek parti döneminde de mebus olarak mecliste yer alırken diğer mebuslar ise mecliste yer alamamıştır (Demirel, 2013: 350, 352). Meclis kürsüsüne çıkmayıp herhangi bir konuda takrir ve teklifte bulunmayan İkinci Grup mensubu mebuslar arasında ise Muş mebusu Kazım Bey (Dede) (1886-1957) ile Siverek mebusu Mehmet Sırrı Bey (Tayanç) (1876-1923) bulunmaktadır. Memur kökenli Sırrı Bey gibi Rüştiye mezunu, bölgenin geniş ailesinden gelen Kazım Bey de tek parti döneminde mebus olamamıştır(T.Hal No: 354, 399; Çoker, 1995: 799, 906; Demirel, 2010: 264; Gündoğdu, 2004: 315,358).

Diğer gruplara mensup bazı mebusları gibi bağımsız mebuslar arasında hiçbir faaliyette bulunmayan vardır. Bu mebuslardan Ardahan mebusu Hilmi Bey (Maslup) (1885-1926), Bitlis mebusu Derviş Bey (Sefünç), Dersim mebusu Ahmet Ramiz Bey (Tan) (1884-1928), Ergani mebusu Ahmet Nüzhet Bey (Saraçoğlu) (1861-1942) ve Hakkari mebusu Tufan Bey (Ülker) (1870-1928) yer almaktadır. Asker kökenli Hilmi ile memurluktan gelen Derviş Bey, meclisteki ittihatçılardandır. Bir diğer Dersim mebusu Hasan Hayri Bey ile aynı aşiretten gelen Ahmet Ramiz Bey, Aşiret Mektebi mezunuyken, Ahmet Nüzhet ile Tufan Bey'ler medrese mezunu, İkinci Gruba yakın aktif olmayan bağımsızlar arasında yer almaktalar. Ayrıca Maraş mebusu Mehmet Rüştü Bey (1872-1932) ile Siirt mebusu Salih Efendi (Atalay) (1873-1961), Birinci Gruba yakın duran pasif bağımsız mebuslardandırlar. Her iki mebus da medrese eğitimi görmüş ve memurluk yapmışlardır. Meclise ketum bir mebus görüntüsü çizen bu mebuslardan hiçbir tek parti döneminde mecliste yer almamıştır (T. Hal No: 30, 53, 116, 143, 198, 325, 380; Çoker, 1995: 121, 172, 283, 351, 463, 742, 857; Demirel, 2003: 129-132; Gündoğdu, 2004: 49, 70, 121, 140, 187, 299, 343).

2.5. MEBUSLUKTAN İSTİFA EDENLER

Vilayat-ı Şarkiye mebuslarından bir kısmı, farklı sebeplerden dolayı mecliste grupların oluşmaya başladığı 1921 tarihinden önce mebuslukları son buldu. Bu mebuslar arasında yer alan ve hakkında pek bilgi edinilemeyen Ergani mebusu Kadri Bey, meclise geç katılım sağladığı için mebusluğu düştü. Bunun dışında Sivas mebusu Mehmet Ziya Bey (Bacanak) ise sağlık sorunlarından dolayı mebusluğundan Temmuz 1920'de istifa etti. Erzurum mebusu Zihni Bey (Orhon) (1883- 1955) ile Elazığ mebusu Mehmet Şükrü Bey (Çağlayan) (1880-1936), memurluk ile mebusluğu aynı kişi üzerinde bulunmasını yasaklayan *Nisab-ı Müzakere Kanunu*¹ gereği mebusluktan istifa edip memurluğu tercih eden mebuslar arasında yer aldılar (T.Hal No: 165; Çoker, 1995: 357, 404, 347; 886; Demirel, 2010:230, 263; Taşyürek, 2000: 185; Yıldırım- Zeynel, 2010: 25, 29,57).

Seçimle gelen Diyarbakır mebusu Mehmet Kadri Bey (Üçok) (1881-1958), Elazığ mebusu Tahsin Bey (Berk), Siverek mebusu İhsan Bey (Sağlam), Maraş mebusu Paşo Yakup Bey (Bozdağ), Nisabı Müzakere Kanunu gereği istifa edenlerdir. Bu mebuslardan Tahsin ve İhsan Bey'ler tekrar mebus olurken, Kadri ile Yakup Bey'le mecliste yer alamamıştır (T.Hal No: 135; Çoker, 1995: 302, 335, 745, 903; Demir, 2007: 373). Gruplar oluşmadan önce mebusluktan istifa edenler gibi 1920 seçimlerinde seçilmelerine rağmen meclise katılmadan istifa eden Şarkiye mebusları da bulunmaktadır. Bu mebuslar arasında Ergani mebusu Kazım Vehbi Bey (Oral) (1892-1985), Erzurum mebusu Ziyaettin Bey (Gözübüyük) (1876-1944), Hakkari mebusu İbrahim Bey (Arvas) (1884-1965) ve Maraş mebusu Mehmet Bey (Erten) (1886-1953) meclise hiç katılmamalarına rağmen tek parti döneminde mebus olarak mecliste yer almışlardır (Demirel, 2013: 461-467, 489). Buna karşılık, Ergani mebusları Ali Şefik, Memduh ve Salih Bey'ler, Hakkari mebusları Ömer Efendi, Seyit Muslihittin Paşa, Seyit Taha Efendi, Malatya mebusları Abdülvahap Bey, Hacı Mustafa, İsmet, Mehmet Ali, Tahsin Efendi'ler, Maraş mebusu İbrahim Ağa, Sivas mebusu Hayri Bey (Sığırcı) (1888-1931), Siverek mebusu Mehmet Rauf Bey, Urfa mebusları Esat Bey ve Hacı

¹ 5 Eylül 1920'de kabul edilen ve dokuz maddeden oluşan Nisab-ı Müzakere Kanunu ile ilgili meclisteki tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (ZC., C. 3: 465-557)

Mustafa Efendi ve Van mebusları Emin Bey (Girvan), Kamil Efendi (Mendanlı), Şeyh Masum Efendi meclise katılım sağlamadan istifa edip ve tek parti döneminde de mebus olmuşlardı (Demirel, 2010: 230, 238, 253-256, 264-267).

Sonuç olarak, Birinci Meclis'te yer alan Vilayat-ı Şarkiye mebuslarını hem mebusluk öncesi geçmişleri hem mebusluk süreçleri boyunca ortaya koydukları faaliyetler çerçevesinde değerlendirildiğinde tek bir çerçeve etrafında bir araya gelmemektedir. Mebusluk öncesi yaşamlarına bakıldığında meclisin genel mebus profili gibi ya devlet bürokrasisinde yer almış ya da kendi bölgesinin ileri gelenlerinde biri olmuştur. Yalnız Meclis-i Mebusan'dan gelen Vilayat-ı Şarkiye mebuslarının eğitim seviyesi 1920 seçimleriyle meclise katılan mebuslardan daha üst seviyede olmuştur. Meclis'te yer alan üç grup arasında dağılan mebuslar ,bir çatı etrafında bir araya gelmedikleri gibi mecliste yürüttükleri faaliyetlerde birbirinden farklı bir görüntü ortaya koymuşlardır. Bölge mebuslarının politik anlamda ortak hareket edememeleri, gerek Hükümetin genel politikasına yön verecek gerekse bölgenin sorunlarına kesin çözümler sağlayacak bir etkiye sahip olamamalarına neden olmuştur. Büyük bir çoğunluk mecliste dikkate değer bir faaliyette bulunmazken, geriye kalan bir kısım mebuslar sadece ülkenin genel siyasi sorunlarına yönelirken, bir kısmı sadece bölgeye dair sorunlara odaklanmıştı. Ancak oldukça az sayıda mebus ise gerek genel siyasi konularda gerek bölgeyi ilgilendiren konularda fikir beyan etmiş ve faaliyetlerde bulunmuştur. Mebusların mecliste takındıkları tutum mebusluk kariyerlerinde belirleyici olmuştur. Birinci Meclis'te yer alan Vilayat-ı Şarkiye mebuslarının özellikle Birinci Gruba üye ve çok aktif bir siyaset ortaya koymayan mebuslar sonraki dönemlerde mecliste yer almaya devam etmiştir. Muhalif ve Bağımsız çizgide kalan mebuslar ise mecliste tekrar yer alamamıştır.

3. BÖLÜM

3.BİRİNCİ MECLİS VE KÜRT ALGISI

3.1 BİRİNCİ TBMM'İN FİKİR YAPISI

Birinci Dönem TBMM, Türk siyasi tarihinde bir dönemeci ifade ettiği gibi Osmanlı Meşrutiyet çağının bir parçası olarak görülür. M. Goloğlu'nun *Üçüncü Meşrutiyet* olarak adlandırdığı dönemin başrolündeki meclisin ortaya çıkması birden bire oluşsa da fikri dünyasının alt yapısı tedricen oluşmuştur. Meclis, Tanzimat ile başlayan ve Meşrutiyetle devam eden Osmanlı siyasi fikri yapısının son halkasıdır (Goloğlu, 2014: 147). Öyle ki, T. Z. Tunaya da Osmanlı'da Meşrutiyet Dönemini, yeni bir devlet olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi laboratuvarı olarak nitelendirerek aradaki bağa vurgu yapmıştır (Tunaya, 2010: 83-84).

İstanbul'un işgal edilmesiyle beraber, son Meclis-i Mebusan'ın kapatılması, Ankara'da yeni bir meclisin teşkilinde rol oynamakla beraber meclisin kuruluş amacını da şekillendirdi. Padişah kararıyla kapatılmış bir meclisin Ankara'da tekrar toplanması, kuşkusuz onun ihtilal kurumu olarak işleyişini yürütmesini sağladı (Akın, 2008: 47; Bıyıklıoğlu, 1960: 367; Tunaya, 1957: 236; Tunaya, 2009: 58). Meclis, bir yandan ihtilalcı bir öz taşısa da, varlık sebebini İstanbul'da bulunan Halifelik-Saltanat kurumuna bağlamaktaydı. Şöyle ki, meclisin Ankara'da toplanma çağrısı yapan Mustafa Kemal Paşa, gerek çağrısında ve gerek meclis açılış konuşmasında, meclisin vatanın bağımsızlığı, Halife ve Saltanat makamının kurtarılması gibi hayati görevleri üslenme amacına vurgulamaktaydı (Akşin, 2013: 151; Goloğlu, 2014: 148; Tunaya, 1957: 228 Zürcher, 2013: 228). 23 Nisan 1920'de, Meclis Başkanı olan Sinop mebusu Şerif Bey¹

¹ Mehmet Şerif Bey (Avcıoğlu) (1845-1925), Mekteb-i Sultani'de eğitim gördükten sonra Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) bünyesinde memurluk ve çeşitli yerler de Maarif Müdürlüğü yaptı. Meclis'in yaşlı üyesi olması sebebiyle TBMM Başkanlık Divanı oluşuncaya kadar geçici başkanlık görevini üstlendi. Ayrıca mecliste Birinci Grup mebuslarındandır. (T.Hal No: 385; Çoker, 1995: 863-864; Gündoğdu, 2004: 347). Mehmet Şerif Bey'in soyadı Tercüme-i Hal'inde ve Çoker'de Avcıoğlu geçerken, Demirel ve Gündoğdu'nun eserlerinde Avgan ve Avkan diye geçmektedir.

açılış nutkunda meclisin amacını, vatanın kurtarılması, bütün "Müslümanların Halifesi", Osmanlıların Sultanı V. Mehmet Vahdettin'i ve payitaht İstanbul'u işgalden kurtarmak olarak belirtmiştir (ZC., C.1: 2). Meclis açıldıktan kısa bir süre sonra kurulan ve Sinop mebusu Dr Rıza Nur¹ tarafından okunan İcra Heyeti Beyannamesinde de, meclisin amacı şöyle izah edilmektedir:

“Milletin mâruz bulunduğu ahvali fevkalâdeden dolayı nazari, karışık ve uzun süren mesai ve muamelâta mahal olmadığı malûmu âlileridir. Meclisi Âlileri namına işe başlamış olan Heyeti İcraiyesinin deruhde ettiği mesai vatanın selâmeti, Hilâfet ve Saltanatın istiklâl ve masuniyeti, milletimizin pür şanlı şeref ve temeddüne istinadeden beka ve mevcudiyeti gayei ulviyesine matuftur.”² (ZC., C.1: 241).

Yine aynı gün kurulan Şer'îye Encümeni tarafından meclise, meclisin amacını belirten ve Müslüman halkı harekete geçme çağrısı niteliğinde olan beyannamede şu vurgular öne çıkmaktadır:

“Düşmanlarımızdan İngilizlerin sırf İslâmiyeti yeryüzünden kaldırmak maksadı hainanesiyle Makarrı Hilâfet ve Saltanatımız olan sevgili İstanbul'umuzu işgal ve Halifei zişanımızı tahtı esarete almak suretiyle istiklâli millimizi ihlâl ettiklerine karşı biz İslamların dini mübinimizin emrettiği dairede ne suretle hareket etmesi lâzım geldiğini ilân ve beyana mecburiyet hâsıl olmuştur.”³ (ZC., C.1: 246).

Yalnız, kurucu kadrolar, meclisin kuruluş amacını ortaya koyarken millet hâkimiyetini öne çıkarıp, bu çerçevede siyasi bir kurumlaşmayı meclis çatısında oluşturdular⁴. Millet iradesine ve Hilafet-Saltanata yapılan vurgular, meclis içinde farklı görüş ve çizgide kişiler ve grupları bir araya getirmeyi sağladı. Meclisin ortaya koyduğu Hilafet-Saltanat kurtarıcılığı misyonu, Anadolu'daki Müslüman kitle içinde yer alan Kürtlerin de meclis

¹ Dr. Rıza Nur (1879-1942), Sinop doğumlu olup, İstanbul'da Askeri Tıp Okulunu (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) tabip yüzbaşı olarak bittirdi. Kısa memurluk hayatından sonra II. Meşrutiyet ilanı ile açılan Meclis-i Mebusan'da Sinop mebusu olarak yer aldı. İttihatçılara muhalefetten dolayı sürgüne gönderilmesine karşın, Ankara'daki kurulan meclise yine Sinop mebusu olarak katılmanın yanı sıra Eğitim ve Sağlık Vekillikleri, Lozan ve Moskova müzakerelerine katıldı ve sonraki dönemlerde de mecliste yerini aldı (T. Hal No: 382; Gündoğdu, 2004: 345). Ayrıca, Dr. Rıza Nur ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Alpkaya, 2008: 374-378; Avşar, 1992; Çoker, 1995: 868-871; Nur-Dilipak, 1992).

² Yapılan alıntıda imla ve yazım yanlışları kaynağa aittir.

³ Yapılan alıntıda imla ve yazım yanlışları kaynağa aittir.

⁴ Birinci TBMM, savaştan yenilmiş ve bunun yarattığı iç yarılmalar içinde kurtulma çabaları neticesinde Tunaya'nın “tezatlar meclisi” olarak adlandırdığı meclis, bir taraftan milli hakimiyet prensibini benimseyip Meclisin üstünde bir kuvvet olmadığını savunurken, diğer taraftan Halife-Saltanatı kurtarmayı kendine amaç edinmesi iç politikada bir çelişkiyi barındırmaktadır. Savaşı kazanmış İngiltere merkezli Avrupa güçleri ile 1917 ihtilaliyle karşı bir merkez oluşturan Sovyet Rusya arasında taban tabana zıt iki tarafın baskıları arasında denge kurma çabaları meclisin dış politikasında da tezatları içinde barındırmasına neden olmuştur (Berkes, 2010: 476-478; Tunaya, 1957: 239-246). Dolayısıyla Birinci Meclis'in, bir bütün olarak tutarlı bir ideolojiyi temsil etmekten ziyade içinde bulunduğu koşullardan fırsat yaratma çabası içinde olan pragmatist bir fikri yapıya sahip söylenebilir. Pragmatist karaktere sahip olan meclis 1923'te Cumhuriyet'i ilan ederek ideolojik sınırlarını çizecekti.

içinde yer almalarında etkin rol oynadı (Arslan, 1991: 83; Hakan, 2013: 353; İba, 2008: 356; Kirişçi-Winrow, 1997: 91). Son Meclis-i Mebusan seçimlerini, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile beraber boykot eden Kürt milliyetçileri dışında, çoğunluğu oluşturan dini hassasiyetleri daha ağır basan Vilayat-ı Şarkiye'deki bürokrat, şeyh, ağalardan oluşan yerel güçler, Mustafa Kemal öncülüğündeki AMHC çatısı altında hareket ettiler. Bu durum, Kürt milliyetçilerinin Ankara'daki meclisin dışında kalmalarına neden olurken, Ermenilerin, müttefik güçlerin desteğiyle bölgeye tekrar döneceği endişeleri taşıyan¹ Halife-Sultana bağlı Kürtler Mustafa Kemal hareketiyle temas halinde olup, mecliste yer aldılar (Bruinessen, 2013: 235; Bozarlan, 2004: 43; Somel, 1997: 79; Natali, 2009: 122; JWaideh, 2012: 266).

3.2. BİRİNCİ MECLİSTE KÜRT ALGISI

Ankara'da vatani, Hilafet-Saltanat'ı ve devletin payitahtı İstanbul'u düşman işgalinden kurtarmak amacıyla toplanan meclis, barındırdığı zıtlıklar ve çeşitliliklere rağmen, ortaya koyduğu amaç itibarıyla toplumunun büyük çoğunluğunu bir araya getiren güçlü manevi bir etkiye sahip Müslüman kimliğine sarılmıştı. Bir din olarak İslamiyet ve bir kimlik olarak Müslümanlık-ki bunları temsil eden kurum Halife- Sultan'ın tehdit altında oluşu, meclisin temel varoluş motivasyonuydu (Goloğlu, 1968: 155; Tunaya, 2009: 71; Zürcher, 2013: 228). Bu motivasyonla şekillenen dönemin meclisi, Kürtleri içine çektiği gibi, Kürtlerin meclis içindeki politik tanımlanış ve algılanışları üzerinde etkili olmuştur. "Kürt" kavramı, onu temsil ettiği toplum ve toplumun yaşadığı coğrafyaya,

¹ Bölgedeki Kürtlerin, Mustafa Kemal ile beraber hareket etmesinin etkenlerinden biri Halife-Sultan makamları ve din temalı propagandalar olsa da ikinci unsurun Şerif Paşa liderliğindeki Bağımsız Kürdistan yanlısı Kürt milliyetçilerin, Paris Barış Konferansında Doğu Anadolu'nun küçük bir parçasında bağımsız bir Kürt devleti karşılığında, Kürtlerinde oturduğu alanda bir Ermeni devletinin kurulmasında kabul etmeye razı olduğu propagandasıdır. Bu duyum, Ermenilerle savaş süresince karşı karşıya gelmiş ve 1915 tehcirinden kurtulan Ermenilerin tekrar bölgeye gelmelerinden duyulan endişeler bölgedeki Kürtlerin, milliyetçi kanada destek vermeyip Mustafa Kemal'in hareketine katılmalarında etkili olmuştur (Bozarlan, 2008: 847; Özbudun, 1997: 65-66; Kirişçi-Winrow, 1997: 84). Ermenilerin bölgeye tekrar gelişlerinden , Ermenilere karşı düşmansı duyguların yanı sıra savaştan sonra Kürtlerin el koyduğu Ermeni mallarının geri alınması endişeleri de yatmaktadır (Göktürk, 2008: 112). Şerif Paşa ile Ermenilerin anlaşığı iddialarını, Garo Sasuni eserinde doğrulamakta ve Şerif Paşa'nın temsil ettiği Kürt delegasyonu ile Bogos Nubar ve Dr. H. Ohancanyan'ın temsil ettiği Ermeni delegasyonunun altında imzalarını taşıyan ve Paris Konferansı Başkanlığına sunulan uzlaşma bildirisine de yer vermektir (Sasuni,1992: 258-260).

mecliste yürütülen tartışmalarda tek bir anlamdan ziyade, tartışılan konuya ve duruma göre farklı anlam ve algıları içinde barındırmıştır.

3.2.1. Birlik ve Beraberliğin Adı: Din Kardeşliği

Siyasi ve hukuki bakımdan başta gelen sorun, devletin üzerinde bina edildiği toplumla ilişkisidir- yani meşruiyetidir. Devletin, varlığını devam ettirmesi için kendisine bağlı topluluğa, topluluk da kendisini güven altında hissettirecek ve onu savunacak bir devlete ihtiyaç duyması, devlet-toplum arasında karşılıklı bir bağ oluşturmaktadır. Bu bağ oluşturan ana argümanların başında kader ortaklığı, dayanışma ve birlik gibi duygular gelmektedir (Karpaz, 2013: 19). Osmanlı'da devlet-toplum arasındaki dayanışma ve birlik duygusunu var eden dinamikler, tarihsel süreçte değişkenlik göstermiştir. Osmanlı'dan bugünün Türkiye'sine kalan bazı tarihsel ve kültürel mirasların başında İslam dini gelmektedir. Bir din olarak İslam, bireylerin bir topluluğa dönüşmesinde oynadığı rolün yanı sıra devlet-toplum ilişkisi için de rol oynayan ana güçlerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nde, din ve devletin kenetlenmesi 18. yüzyılda olmuştur- ki bu süreç ilmiye sınıfının devletle ortak olmasını ve yozlaşmasına neden olmuştur. Gerçekte Osmanlı Devleti'ndeki 18. yüzyıldaki değişim hem nitelik hem kapsam bakımından daha önceki değişimlerden farklı olmuştur. Bu farkın ana nedeni devlet-toplum arasındaki bağların değişmesidir (Karpaz, 2013: 20; Karpaz, 2006: 28-30). Sultan II. Abdülhamit ile beraber devlet politikasının ana hattını oluşturan İslamiyet dinini ve Müslümanlık kimliğini, üst düzey devlet kademesinde temsil eden Halifelik ve siyasi alandaki ortağı Saltanatlık makamı, Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne evrilmesi sürecinde kilit roller oynamıştır. Ankara'daki meclisi bir araya getiren temel etkenlerin başında, tutsak olan Halife-Sultan'ı kurtarmak vardır. Bu amaç çerçevesinde şekil alan meclisin, Müslüman üst kimliği altında yer alan Kürt kimliğini algılayışına yön vermiştir. Bu algıyı, meclisteki mebusların konuşmalarında görebilmekteyiz.

Anadolu'daki hareketin lideri ve meclis başkanı olan Mustafa Kemal, içinde bulunulan askeri, siyasi durumun izah edildiği meclisteki gizli oturumda "Kürt'e ve diğer unsurlara dair algısını şöyle belirtmektedir:

“Sureti umumiyyede prensip şudur ki hududu millî olarak çizdiğimiz daire dâhilinde yaşayan anasını muhtelifi islâmiye; yekdiğerine karşı ırkî, muhiti, ahlâkî bütün hukukuna riayetkar özkardeşlerdir... Binaenaleyh onların arzuları hilâfında bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kat’î olarak muayyen olan bir şey varsa o da hududu millî dahilinde Kürt, Türk, Lâz, Çerkez vesair bütün bu islâm unsurlar müşterekülmenfaadır. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir. Yoksa hiç bir vakit başka bir noktai nazar yoktur; arzuyu vicdanî ile uhuvvetkârane ve dindarane bir vahdet vardır”¹ (GZC., C.1: 73).

Mustafa Kemal’in İslam kuşatıcılığıyla misak-i milli sınırları içindeki Kürtler başta olmak üzere (Müslüman) etnik unsurları “*özkardeş*” olarak görmesi, meclisin Kürtlere dair algısının genel yaklaşımının ipuçlarını vermektedir. Ayrıca, Mustafa Kemal bu yaklaşımının, Kürt ileri gelenleri tarafından itibar görmesi için dini kıyafetler giyip fotoğrafları onlara gönderiyor, hediyeler sunup, Halifeligi, Batı'dan kurtaracağını vaat eden mektuplar yazıyordu (Beşikçi, 2014: 277; Natali, 2009: 123).

Mecliste Londra Konferansı değerlendirildiği oturumların birinde, Lord Curzon’un Kürtlerin Ankara’daki mecliste temsil edilmediği ve bağımsızlık istediklerine dair konuşmalarına karşı çıkan mebuslar vardır. Bu tartışmada söz alan Konya mebusu Vehbi Efendi² şunları ifade etmektedir: “*Efendim, arada Türklük ve Kürtlükten bahsediliyor. Bu Mecliste Türk, Kürt yoktur, bir kütle-i İslamiye vardır*” (ZC., C. 26: 510). Yine aynı tartışmada Curzon’un fikirlerinin milleti bölmeye yönelik olduğunu söyleyen Mustafa Kemal'e yakın isimlerden olan Hakkari mebusu Mazhar Müfit Bey ise şöyle demektedir:

“Rica ederim efendiler. Cürzon’un ve bütün İngilizlerin anlayamayacağı bir şey vardır. O da Curzon yalnız Musul bizimdir diye iddia ederken - o bizimdir muhakkak ya - Irak’ı da elden kaçırmamın. Bunu iyi düşünsünler. Zira efendiler ayrı hükümet teşkil etsin, ne olursa olsun aramızda öyle rabita vardır ki, ilâ yevmilkiyame o rabita zevale uğramayacaktır. Efendiler, o da İslâmiyettir. (Bravo sesleri)” (ZC. C. 26: 507)

Elbette Cumhuriyet Türkiye’sinin kurucu meclisi niteliğinde olduğu kadar son Meclis-i Mebusan’ın da devamı niteliğinde olan Birinci TBMM’de, Müslümanlığın bir üst kimlik olarak görülmesi ve Kürt-Türk kimliklerinin bu çatı altında algılanması, devlet-toplum

¹ Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

² Ömer Vehbi Efendi (1870-1927), Isparta doğumlu olup, Konya’da müderrislik yaparken İTC içinde yer aldı. 1912 ve son OMM’de Konya mebusu olarak yer aldı. Ankara’da kurulan meclise geçen mebuslar arasında yer alan Vehbi Efendi, mecliste bağımsız üyelerdenken, 1922’de mebusluktan istifa edip Konya Müftülüğü’nü tercih etti (Çoker, 1995:690; Gündoğdu, 2004: 271; Özüçetin, 1998: 151).

arasındaki bağın değişikliğe uğradığı II. Abdülhamit Dönemi, Pan-İslam politikalarına dayanmaktadır. Aslında, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bürokrasi, sosyo-politik sistemi meşrulaştırmak ve hanedanın devamlılığını garantilemek için İslam'ı kullandı. Yalnız, II. Abdülhamit ile beraber bu fikir devletin merkezine oturdu (Berkes, 2010: 351; Karpas, 2004: 21; Karpas, 2006: 58-60). Fransız İhtilali ile beraber geleneksel devlet yapılarının yavaş yavaş ulus-devlete dönüşmesi, imparatorluk içinde yaşayan kimliklerin kendine yönelmelerine neden olduğu gibi geleneksel devlet yapılarını da kendini yeniden tanımlama ve kimlik arayışına sürükledi. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nde dini farklar siyasi bir ayrılık haline geldi. Bu durum, devletin hem kendi içindeki Hıristiyan'ı hem de Hıristiyanlığın merkezi Avrupa'yı kendi varlığına tehdit olarak algılamasına neden oldu. Ayrıca bu ayrışma Osmanlı'nın bir Müslümanlık merkezine dönüşmesine ve haliyle Abdülhamit'in dini lider olarak ortaya çıkmasına neden oldu. Bu ayrışmayla devletin bütünlüğünün tehlikeye girmesi sebebiyle Abdülhamit'in baş amacı Osmanlı devlet bütünlüğünü korumaya yöneltti ve bu nedenle Abdülhamit İslam'ı kısmen bir ideoloji haline getirip ön plana çıkardı. Bu ideolojiyi işlevli hale getiren Halifeliği bir sembolle dönüştürüp, Saltanatın üstünde dahi gördü. (Karpas, 2013: 285). Böylece, Müslümanların dini bilincine siyasi bir boyut ilave edildi. Devletin elinde din, halkı siyasi bakımdan seferber etmenin ideolojik bir aracı haline geldi. Sultan bu siyasalaşmış İslam kimliğini yaymak için, halife ümmetin başı olarak otoritesini kullandığından bütün Müslümanların ve devletin politik kimliği olarak benimsendi (Karal, 2007: 545; Mardin, 2012a:118). Eşit vatandaşlık, Osmanlılık fikri çatısı içinde şekillenen Abdülhamit'in politikası, ona muhalif olan Yeni Osmanlılar hareketi tarafından da son yıllara doğru aslında azınlık gruplarının etnik bilinçlerini ve dini sadakatlerini denetim altına almak için bir araç olarak kullanıldı (Karpas, 2006: 37; Mardin, 2012b: 75). Ankara'daki meclisin kurucu kadroları, devletin bu siyasetini sürdürdü.

I. Dünya Savaşında yenik çıkmış devletin varlığı ve devletle eşdeğer görülen milletin bütünlüğü, TBMM'nin temel amacını oluşturmaktaydı. İşte bu birlik ve beraberlik arzularının öne çıktığı mecliste, Kürtler, Müslüman kimlikleriyle devletin milletini oluşturan Türklerin "kardeşleri"ydi. Lozan görüşmelerini yapıldığı oturumda İcra Heyeti Vekili ve Sivas mebusu Rauf Bey (Orbay) şunları ifade etmektedir:

"Malumu âliniz efendiler, İngiliz'lerin Türkiye'de sakin Türk ve Kürtleri imha edebilmek için teşebbüslerinin hepsi bu iki necip milletin vahdeti karşısında iflas etmiştir. Her türlü mefsedetleri, din kardeşi, kan kardeşi, emel kardeşi olan insanların karşısında erimiştir." (GZC., C.3: 1153).

Bu algıyı, meclis içindeki Kürt mebuslar da beslemekte ve teyit etmekteydi. Mecliste Bağımsız Grup içinde yer alan Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in birkaç mebusla beraber Dersim ahvaline dair Dâhiliye ve Maliye Vekâletine verdikleri 4 maddelik takririn¹ gündeme geldiği tartışmada, Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey, Kürtlerin birlik ve bütünlüğe bağlı oluşunu şöyle izah etmekte:

"Efendiler, Kürdistan'dan propaganda var, fenalık var, Kürdistan'a fenalık sokulmak isteniliyor sözlerine karşı bazı izahattan bulunmak mecburiyetinde kaldım. Bazı hakikatleri arz edeceğim. Efendiler, Kürdlerin bütün siyasetleri, bütün mefkûreleri dinlerin dedir. Din esasına her şeyi iptina ettirirler. Bu Meclisi Ali - ki İslâmiyeti kurtarmağa azmetmiştir - Kürt bu Meclise karşı fena fikirler besleyemezler. (Doğru sadaları), Bütün fena fikirler oralarda tesir görmez."² (ZC., C.5: 432)

Mecliste yer alan Kürtler, Müslüman üst kimliğin oluşturduğu millet kavramını reddedip Kürt etnik kimliğini öne çıkaran ve toplumsal destekleri oldukça zayıf olan Kürtlerden farklı bir politik tutuma sahiplerdi. Onlar, Müslümanlığı üst kimlik olarak benimsemiş ve bunun Türklerle beraber bir millet olmanın kaynağı olarak görmüşlerdir. Öyle bir benimseyiş hali vardır ki, meclis içinde yer alan Kürt mebuslar ağırlıklı olarak etnik ulusçuluğa karşı bir tutum sergilemekteydiler. Yine Yusuf Ziya Bey, o dönemde gelecekte beklenenin sorulduğu ankete şu cevabı vermiştir:

¹ Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine hitaben yazılan ve Dâhiliye ve Maliye Vekâletlerinin (Bakanlıklar) cevap verilmesi talebiyle verilen takirde dört soru sorulmaktadır. 1. Dersim'e tayin olunacak memurların sureti tayini hakkında 6 Eylül tarihindeki soru takririne cevap verilmemesinin sebebi? 2. Sene-i haliye aşarının aşaire (aşar sahipleri) verilmeyip aşair üzerinden takarrür eden ihalelerin feshedilmesinin sebebi? 3. Dersim'de ne gibi uygunsuzlukların şu sıralarda vukua geldiğinin esbabıyla Hükümetin buna karşı ne gibi tertibatta bulunduğu? 4. Kürdistan'da bir takım propagandacıların dolaştığının doğru olup olmadığı, doğru olduğu takdirde Hükümetçe ne gibi tedbire tevessül edildiğinin beyanı? Verilen takririn altında Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in yanı sıra yine Dersim mebusu Mustafa Ağa, Beyazıt mebusu Süleyman Sudi, Genç mebusları Ali Vasıf ile Ali Haydar, Bitlis mebusları Hüseyin Hüsnü ile Şaban Vehbi, Erzurum mebusu İsmail ve Hakkari mebusu Tufan Bey'in isimleri yer almaktadır (ZC., C. 5: 428). Takririn 4 maddesinde bahsedilen propagandacılar Şerif Paşa öncülüğünde hareket eden Kürdistan'ın bağımsızlığını isteyen aralarında Celadet Bedirhan ile Kamuran Bedirhan gibi önde gelen Kürt aydınlarının yanı sıra birçok Kürt Teali Cemiyeti üyeleri yer almaktadır. Bu kesim TBMM'nin meşruiyetini kabul etmemekle beraber Londra Konferansı gibi platformlarla temas halinde olup Kürtlerin gerçek temsilcisi olduklarını dile getirmenin yanında Kürdistan'da İngiliz asker Binbaşı Noel ile beraber bağımsız Kürdistan propagandası yapmaktaydılar (Hakan, 2013: 195-204). Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Noel, 2014).

² Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

“Etnisite, Ulusallık savlarının ayrılık ve soğuma doğurduğu geçmiş tarih örneklerinden bellidir. İslamlık temelinde dayalı bir ülkünün ise yolu genel kardeşlik tapınağına yöneliktir. Bu bütün devrimleri anası olan bir devrimdir.” (Gündoğdu, 2004: 75).

Daha sonraki dönemde, Şeyh Sait davasında Kürtçülük yapma suçlamasıyla idam edilen Yusuf Ziya Bey gibi birisinin bu fikirleri dile getirmiş olması, meclisteki din üst kimliğinin ne kadar etkin olduğu ve Kürtlüğün bu fikir etrafında algılandığı görülmektedir. Meclis’in öne çıkan isimlerinden Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey¹’in, Vilayat-ı Şarkıye’den savaş sebebiyle Anadolu’nun çeşitli yerlerine yerleştirilen Kürt muhacirlerin sorunlarının tartışıldığı oturumda konu ile ilgili aldığı söz, Yusuf Ziya Bey’in fikirlerini teyit niteliğindedir. Tunalı Hilmi Bey şöyle demektedir: “*Bana kanunun lüzumu yoktur. Bana din kardeşlerimizi o muhacir ve mültecileri bir an evvel kurtarmak lâzımdır*” (ZC. C.11: 31).

Hiç kuşkusuz, Sultan Abdülhamit’in devletin bütünlüğünü koruma için bir devlet ideolojisine dönüştürdüğü Panislamizm ve İTC’nin yine aynı amaç için Müslüman kimliği ile özdeşleştirilen Türklük, Mustafa Kemal öncülüğündeki Ankara’daki meclis tarafından bu sefer Halifelik ve Saltanat makamlarıyla sembolize edilen devleti kurtarmak için bir kez daha sahneye çıkarılıyordu. Müslüman çatı kimliğine bu kadar sarılmasında önemli etkenlerin başında savaştan yenik çıkmış bir devletin işgalcilerden kurtarılması ve bunun bağımsızlık mücadelesine çevrilmesi vardır. Bu durum için Kemal Karpat, Charles F. Keyes ve N. Poulantzas’tan fikirleriyle destekleyerek, bir toplumun politik ve ekonomik dinamiklerinde meydana gelen değişim, o toplumun esas kimliklerini etkilediği gibi bunların grup veya millet oluşturmak için kullanılabileceğini belirtmiştir. Yani kültürel, dini, kabilesel ve başka tip temel kimlikler, protesto, savunma ve diğer birçok amaçlara yönelik yeni örgütler kurmak veya eskileri yeniden yapılandırmak için kullanılabilirler. Ayrıca, kimliklerin, kendileri de bir grubu mobilize edebilmek ve bağımsızlığını savunmak gibi ortak bir amaca ulaşmak için birleşmek, kültürel bir miras veya başka bir çıkar uğruna benimsenebilir veya oluşturulabilir.

¹ Tunalı Hilmi Bey (1871-1928), günümüzde Bulgaristan sınırları içinde olan Eskiçuma’da doğdu. İstanbul’da askeri Rüştiyesini bitirdikten sonra Tıbbiye mektebine geçti. Burada muhalif öğrenci dernekleri içinde yer aldı ve 1895’te Cenevre’ye kaçtı. Burada İTC içinde faaliyetlerini sürdürdü. 1908 ihtilal sonrası İstanbul’a tekrar döndü ve çeşitli memurluklar yapmakla beraber, son OMM’de Bolu mebusu olarak yer alırken Ankara’da kurulan TBMM’ye katılan mebuslar arasında yer aldı. Mecliste Birinci Grup içinde yer alan Hilmi Bey, kaleme aldığı eseri de mevcuttur (Çoker, 1995: 197; Demirel, 2010: 221; Gündoğdu, 2004:81). Ayrıca Tunalı Hilmi Bey ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Ateş, 2004)

Devlet, dini dayanışmayı toplumsal amaç için bir neden olarak görebilir ve onu toplum ve temel inancı için faydalı hale getirebilir. Böylece devlet yeniden tanımlanmış haliyle toplumsal kimliği seferberlik amaçları için kullanılabilir (Karpata, 2013: 498). Mustafa Kemal’de Sultan Abdülhamit ve İTC gibi devletin bütünlüğünü korumak adına kullandığı Müslüman kimliğini, 1919-1922 yılları arasında Anadolu’yu işgal eden kuvvetlere karşı kullandı. Meydana gelen koşulların, Mustafa Kemal’e bu fikrin topluma kabul ettirilmesinde oldukça yardım ettiği açıktır (Karpata, 2013: 499; Kazancıgil, 2008: 236; Mardin, 2012a: 63). Meclis içinde yer alan mebuslar, bağımsızlık mücadelesinin zaferi, Müslüman kimliği çatısı altında birleşmek dışında hiçbir yol görmemekteydiler. Öyle ki Aleviliğin Anadolu’daki önemli merkezlerinden olan Dersim mebusu ve daha sonra Yusuf Ziya Bey gibi Kürtçülük suçlamasıyla idam edilecek olan Hasan Hayri Bey’in bile Dersim Kürtlerinin tarihsel sürecini anlattığı uzun konuşmasında, İslam’a vurgu yaptığı ve hatta Kürt’ü, Türk olarak gösterdiği bölümü dikkat çekmektedir:

“Yavuz Sultan Selim zamanında Çaldıran Muharebesi dolayısıyla orduyu hümayun hareket ettiği zaman ne kadar Alevi varsa kesti, astı, kırdı, bilmem ne yaptı. Dersim dağlarına iltica ettiler. Esasen kendileriyle Harzemiler arasında öteden beri muavenette bulunarak bunların taraftarı bir kitle halinde ittihat ettiler. İltihak ettikleri Harzemiler de başladılar, çünkü Harzemiler asla bunları kendilerinden yukarı biliyorlardı. Her ikisinde Harzemiler tuttu, bunların kumandası altına geçti. Türkler maalfitihar Kürtlüğü kabul ettiler. Bugün sorsan Dersimlilere; doğrudan doğruya Kürdoğlu Kürdüm der... Derken Dersimde eşkıyalık asıl bu yüzden ileri gelmiştir, eşkıyalık ve bu yüzden birçok zulme uğradı, bununla beraber İslamiyetten ayrılmamıştır ve ayrılmak taraftan da değildir... Sonra görüyorsunuz, Fransız ve İngilizler birtakım tezvirlar yapıyorlar. Kürdistan’a bir şekil vermelidir, böyle olmalıdır diyorlar. Bunlar sırf Kürdleri Türklerden ayırmak, ikisini de boğmaktır. Başka bir fikir değildir. Bugün Kürt Türk’ten ayrılrsa pek fena olur. Bilmiyorum Beyefendi başka Kürdleri bilmem, fakat Dersimin vaziyeti böyledir.”¹ (GZC. C.2: 253-254).

Ulus-Devlet paradigmasının hızla yayıldığı 20. yüzyılın başlarında, ortaya çıkan devlet ve millet olguları sıkı bir bağı oluşturdu. Bu paradigmayla milletleşen toplumlar devlet arayışlarına girerken, Osmanlı gibi devletler de “Milletini Arayan Devlet” ifadesiyle nitelendirilebilir (Kadıoğlu, 1997: 277). Her ne kadar, Birinci TBMM’de Müslüman üst kimliği hakim olsa da Türklük, Müslümanlıkla özdeşleşen bir şekilde var olmuştur. Ayrıca, İTC kadrolarının hâkim olduğu devlet kadrolarında ve Meclis-i Mebusan’da Türk kimliğinin Müslümanlık kimliğinin önüne geçmeye başladığı Türkçülüğün ilk izlerine rastlanmaktadır (Mardin, 2012b: 65). Hasan Hayri Bey’in, Dersim Kürtleri

¹ Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

özelinde Türklerle din kardeşliğinin yanı sıra aynı soya kadar götüren yaklaşımı Hakkari mebusu Mazhar Müfit Bey, daha da ileri boyutlara götürüp genel bir yaklaşım olarak şöyle ortaya koymaktadır:

“Efendiler, âlemin siyasetini tedvir zu’unda bulunan bu İngiliz diplomatının tarihin pek basit beyanatından olan bir şeyi dahi bilmediğine bütün âlem hayret etse sezadır. Bütün âlem teessüf etse yeri vardır. O da şudur: Acaba bu Curzon denilen zat Kürdistan’ın hükümdarı olan İdrisi Bitlisi’nin Yavuz Sultan Selim’e tav’an mutavaat ettiğini bilmiyor mu? (Alkışlar) Yine Curzon Salâhaddin-i Eyyubî’nin Kürd olduğunu bilmiyor mu? Ve yine Kürd’ün Turani yülası olduğunu ve Türklerin amcazadesi beliki... (Kara cahildir, sesleri) olduklarını (Alkışlar) ve hattâ Türk olan heyetlerle beraber bugüne kadar beraber yaşadıklarını bu memleketin bütün felâketlerine iştirak ettiğini bilmiyor mu? Eğer tarihin bu kadar basit olan esasatını Curzon bilmiyorsa bu bir diplomat değil ve belli ki. (Kara cahildir, sesleri)... Meselâ ben Kürd olmadığım halde muhterem Hakkâri ahâlisinin eseri teveccühü olarak mebus intihabedilmiş ve İstanbul’a gönderilmişim. Bu da Kürdlerin nazarında Kürd ve Türk’ün bir olduğunu, ayrı olmadığını gösterir. Kürdlerin Türklerden ayrılmak imkânı yoktur. Onlar bir kütle vahidedir.”¹ (ZC., C.26: 508-509).

Kürtlüğün, Türklükle beraber Müslümanlığın bir alt kimliği olarak algılanırken, yerini tarih ilerledikçe Türklük altında görülmeye başlanmıştır. Bir Kürt mebus olarak Yusuf Ziya Bey, Mazhar Müfit Bey’in yukarıda ortaya koyduğu fikri şu sözlerle desteklemektedir:

“Arkadaşlar; ben kürdüm. Fakat Türkiye'nin tealisini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin terakkisini temenni eden Kürtlerdenim (Alkışlar) Esbabı ise lisanım, bana şeref veren lisanım okur yazar olmaklığımdır. Bu ise kendi kavmim olan Kürtlerin değil, Türklerindir. Bunun için Türklerin tealisini isterim. Türklerin şereflenmesini isterim.”² (GZC., C.4: 163)

Birinci Meclis, gücünü millete dayandırarak kendisini, İslam Halifesinin ve Osmanlı Saltanatının bekçisi, Müslüman milletin ve işgal altındaki vatanının gerçek kurtarıcısı olarak görmekteydi (Zürcher, 2005: 277). Bu politik amaçla yola çıkan Meclis, Türkler ile Kürtleri ortak bir amaç etrafında toplamak için Müslümanlığı “Din Kardeşliği” gibi bir sloganı yaratmak için iyi bir harç olarak görmüştür. Meclisin dinamiğini ele aldığımızda, bu politik amaca gerçekten inanan mebusların olduğunu görebilmekteyiz. Yalnız, Milli Mücadele sonrasında Saltanat ve Halifeliğin ortadan kaldırılmasının yanı sıra yeni kurulan devletin paradigmasını İslam inancına göre değil de toplum yaşamındaki yerine müdahale edecek kadar Batıcı, seküler bir yaklaşımla oluşturması, kurucu kadroların ilk meclisteki amaçlarının konjonktürel ve pragmatist olduğunu göstermektedir (Kazancıgil, 2008: 235). Yalnız, ortak bir paydaş yaratan Müslüman üst

¹ Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

² Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

kimliğinin yerini, izleri İTC dönemine kadar giden ve meclis çatısı altında da öne çıkan yalnız laik vurgularla donatılmış Türklüğün yeni devletin kimliğine dönüştü. Kürt kimliği ise ilk olarak meclisteki gibi Türklüğün bir alt kimliğine indirgenirken sonraki aşama inkâra vararak, Cumhuriyet Döneminde bir dizi Kürt isyanlarının da zemini olacaktı (Bozarslan, 2008: 848; Heper, 2010: 224).

Hiç kuşkusuz meclis içinde Kürtleri, başlı başına bir millet görmekten ziyade Türklerin din kardeşi, soydaşı gibi yan unsur olarak görme eğilimi oldukça yüksek olmuştur. Yalnız Kürtleri başlı başına bir unsur olarak gören ama Türkler ile beraber olmaları gerektiğine inanan meclis içinde istisnai kişi Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey'dir. Meclis içinde muhalif bir tutum içinde ve aktif bir mebus görüntüsü ortaya koyan Hacı Şükrü Bey'in, *Gelecekte Beklentiler Anketine* verdiği cevap, meclisteki genel Kürt algısından farklı bir algı ortaya koymaktadır. Hacı Şükrü Bey, anket sorusunu şöyle cevaplamıştır:

“Anayurdumuzda tarihin birleştirdiği Türk ve Kürt'ün ortak geleceği sorunu yeni yönetimimiz önemle kendine konu edinmelidir. Kürt'ün vatana bağlılığı yalnız din duygusuyla değildir. Ortak tarihin doğurduğu duygularla ekonominin de bunda etkisi vardır. Kürt Türksüz yaşayamaz ve Türk'ü Asya'da bekleyen parlak gelecekte Kürt'e pek büyük bir gurur ve onur payı ayrılacaktır. Türk ve Kürt bundan sonra yeni yönetim altında eski tarihin daha büyük daha görkemli sayfalarını yazacaklardır.” (Gündoğdu, 2004: 124).

Mebusun verdiği cevapta Kürtler ile Türkler arasındaki bağı sadece dine bağlamayıp iki kimliği de birbirine bağlı olması gereken eşit unsurlar görmesi, Birinci Meclisteki istisnai bir Kürt algısıdır. Ayrıca, diğer Kürt mebuslarla kıyaslandığında Hacı Şükrü Bey'deki Kürtlük bilinci ve Türk-Kürt birlik algısı, daha tutarlı ve politik bir arka plana sahip olduğu görülmektedir.

Meclisin, Hilafet-Saltanatı kurtarma misyonu ve Kürtlerin Müslümanlığın bir birleşeni olarak görmesi, Anadolu'daki devlet bürokratları ve halkın ileri gelenleri tarafından da karşılık bulmuştu. Bölgeden gelen destek ve bağlılık mektuplarının ortak dili, hepsinde Halife-Saltanat kurumlarına bağlılık ve Müslüman üst kimliği çerçevesinde Kürt-Türk "din" kardeşliği vurgularıydı. İlk olarak, TBMM'nin açılışı için gönderilen birçok

mektuptan biri olan Cizre¹ Kaymakamı Sultan imzasıyla gönderilen mektupta şu cümleler öne çıkmaktadır:

"Meclisi Millinin küşadına dair bermucibi emir Cuma günü memurini askeriye ve mülkiye ve ulema ve eşraf ve ahali Cizre camii şerifinde ve Cuma namazından evvel mükemmel surette Mevlûdü Şerif kıraat ve âyeti celileyi tilâvetten sonra tezayüdü ömrü ve ikbali hazreti şahaneyeye ve milleti islâmiye ve Devleti Âliyei Osmaniyenin din ve vatani mukaddesi uğrunda mücanedatı meşruada muvaffakiyet ihsan buyrulması duasını eda ettik... Şırnak kazası maddeten ve manen Cizre'ye münasebeti hasebiyle rüesalan bir müddetten beri aralarındaki nifaki kaldırmak ve yek kütle olup din ve devleti uğrunda el birliğiyle çalışmak üzere mezkûr kazaya geldim."² (ZC., C.2: 39).

Cizre'den gönderilen mektuptaki din-devlet vurguları bölgeden gönderilen birçok mektupta yer alan ortak vurgulardır (ZC., C.6: 52; C.8: 119). Bölgeden meclise tebrik ve kutlama konulu mektup ve telgraflar dışından, meclis gündemi kadar ülke gündemini de meşgul eden konular hakkında fikir beyan eden mektup ve telgraflara da rastlanmaktadır. Bölgeden, özellikle gerek Londra Konferansı esnasında Lord Curzon'un sözleri ve gerekse bölgede yürütüldüğü dile getirilen bağımsız Kürdistan çalışmalarına karşı birçok mektup ve telgraf gönderilmiştir. Bu mektup ve telgrafların tamamında birlik ve beraberliğin ana karakterini belirleyen din kardeşliği yanı sıra Türk kimliğine öncelikler verilmektedir. Vilayat-ı Şarkiye'den Dersim'in İzoli Aşireti Reislerden Aziz imzası taşıyan mektupta şu ifadeler geçmektedir:

"Arnavut ve Arap kardeşlerimizin başlarına getirilen İbret âmiz felâkete kürtleri de maruz bırakmak isteyen birtakım vicdansızların teşebbüsatı hainanelerini bütün mevcudiyetimizle reddediyoruz. Yedi asırdan beri islamiyeti muhafaza eden din ve kan kardeşlerimiz olan yüksek Türk milletiyle tevhibi mukadderat etmeye ahdi peyman eyledik" (ZC., C.5: 91)

Yine aynı yaklaşımları içeren bölgenin ileri gelenleri³ tarafından meclise gönderilen mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

"Türk, Kürd ayrılık kabul etmez bir vahdettir. Bu vahdet çeliktir. Kırılır, eğilmez... Kürdler İslâmiyeti bırakıp tedricen kâfir olmaya, beş yüz senelik büyük kardeşleri bulunan Türkleri bırakıp İngilizleşmeye ne para ile, ne sözle, ne de hiçbir kuvvet ve zor ile razı olamaz." (ZC., C. 27:165).

¹ Cizre, 1920'de Mardin'e bağlı bir kazayken, 1990 yılında itibaren, Şırnak'ın il olması ile beraber Şırnak'a bağlı bir ilçedir.

² Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

³ Bu mektupta imzaları bulunan kişiler: Rişvan Aşiret Reisi Hacı Mehmed, Merdis Aşiret Reisi Şükrü, Zorkân Aşiret Reisi Haydar, Kâvu Aşiret Reisi Bedri, İzoli Aşiret Reisi Süleyman, Cıranlı Aşiret Reisi Belediye Reisi Kasım Ahmed, Ulemadan Hâlid, Meşayihden Ahmed, Eşraftan Halil, Eşraftan Mehmed Ali

İslamiyet'in getirdiği din kardeşliğinin yanı sıra "kan kardeşliği" yaklaşımının toplumun belli katmanlarında yer edindiğini görmekteyiz. Öyle ki bölgeden gelen mektup ve telgraflarda, mebusların fikirlerine paralel olarak "*Kürtler mukadderatı Türklerin mukadderatıyla tevemdir*"¹ cümlesi ortak bir yaklaşımı ifade etmektedir (ZC., C.6:133). Gerek mecliste ve gerek bölgedeki "din kardeşliği" temelli Kürt algısı ve Kürt-Türk ilişkisi yerini 1924'ten itibaren bu dönemde de kısmen de var olan "kan kardeşliği" algısına dönüştü ve bir devlet politikası haline geldi.

3.2.2. Mecliste Söz Birliği: Cahil Toplum

Her ne kadar Ankara'da kurulan meclis, yeni devletin kurucu unsuru olarak görülse de, hem oluşan meclis kültürü hem mecliste başta siyasi olmak üzere sosyo-kültürel ve ekonomik konulara karşı ortaya konulan fikir ve yaklaşımlar bir anda oluşmamıştır. Aksine hepsinin bir altyapısı olup, tarihsel süreci vardır. Meclisin kurucu unsurlarından olan Kürtlerin, içinde bulunulan koşullar ve meclisin meşruiyetini dayandırdığı siyasi çerçeve gereği "din kardeşi" algısı tek bir algıyı ifade etmemektedir. "Din Kardeşliği", Kürtleri oluşturulması gereken birlik ve beraberliğin bir unsuru haline getirmenin siyasi bir slogandı. Yalnız, mecliste ve genel olarak dönemin Kürt kimlik ve toplumuna karşı algı sadece bu slogandan ibaret değildi. Birinci Meclis'te Kürt ve Türk mebusların, Kürt kimliğine karşı ortaya koydukları ortak fikir gibi Kürt toplumuna karşı ortaya koydukları yargılar ve algılarda da benzerlik görülmektedir.

Mecliste çeşitli konularda söz alan mebusların cümle aralarında bu algı ve yargıları görülmektedir. Meclis açıldıktan kısa bir süre sonra gündeme gelen meclisin en önemli gündem maddesi ve en önemli icraatlarından biri olarak görülen "Teşkilat-ı Esasiye

¹ Cümlenin geçtiği mektupta bölgeden birçok aşiret, ulema ve eşraftan kişilerin ismi geçmektedir. adı geçen kişiler şunlardır: İzoli Aşiret Reisi Hacı Fiya Sebati, Aluçlu Aşiret Reisi Mehmet, Bariçkan Aşiret Reisi Halil, Bükler Aşiret Reisi Hüseyin, Zeyve Aşiret Reisi Halil, Cürdi Aşiret Reisi Mehmet, Dayükan Aşiret Reisi Hüseyin, Kürt Ulemalar: Avni, Hafız Mehmet, Bekir Sıtkı, Rüştü, Kürt Eşrafı: Hüseyin, Nail, Sadık, Zebuhlu Halil, Sadık, İzdelili Fehim, Bulutlu İbrahim. Yine benzer içerikte gönderilen telgraf ve mektupları gönderen kişiler şunlardır: Midyat'tan (Mardin'in bir ilçesi) Salhan Aşiret Reisi Ramazan Ağadan, Çemişkezek Belediye Müfettişliğinden, Hüseyinkef Aşair ve ahalisinden, Şirvan Müdafaa Hukuk Cemiyetinden, Kangal'da Canikli Aşireti Reisi Mustafa Beyle rüfekasından, Bitlis Meşayihden Abdülbaki Efendi ve rüfekasından, Palo Ahalisinden, Bitlis'te Meşayihden Şeyh Alâeddin ve rüfekasından Hizan'da Salâhaddin Ağadan, Ahlat Eşrafından, Şirnak Eşrafından, Şirnak Aşairi Rüfekasından, Hısnımansur Ahalisinden, Kâhta Aşair Rüfekasından vs (ZC., C.9: 213-214)

Kanunu"¹ dur. Bu kanun tasarısının bazı Avrupa ülkelerinden esinlenerek "*Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil etmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir*" ifadelerinin yer aldığı dördüncü madde tartışmalarında maddeye karşı çıkan çoğunluğun genel gerekçesi milletin "cahil" oluşuydu. Tartışmalarda ağırlıklı olarak mecliste yüksek bir temsil oranına sahip olan Vilayat-ı Şarkiye'deki "geri kalmışlık" ve "cehalet"e vurgu yapılmıştı. Bu vurguda, hem bölge mebusları hem diğer mebuslar hem fikirdi. Teşkilat-ı Esasiye'de yer alan dördüncü maddenin uygulanamayacağını Vilayat-ı Şarkiye'de bulunan meslek erbaplarını çoğunun gayrimüslim olmasını neden göstermenin yanı sıra toplumun cahilliğine vurgular yapan Muş mebusu Hacı Ahmet Hamdi Bey durumu şöyle izah etmektedir:

"Bununla beraber Kürdistan'a ihalei nazar edilecek olursa görülecek ki, ahalinin yüzde sekizi türkçe tekellüm değil, hattâ tefehhüm bile edemez ve yüzde (95) dahi okumak ve yazmaktan bibehredir. Bunlar geldiği vakitte yanlarında birer tercüman mı getirecekler? Efendiler; hatıra gelmiş iken affınıza mağruren bir meseleyi arzedeceğim: 1327 senesinde Şiran kazasında mal müdürü bulunuyordum. Ora mahkeme âzasından Haro Ağa namında bir zat vardı. Müstantıklıkta bulunmuş ayrıca kâtibi var, bazan katip bir kararnameyi imza için getirdiği zaman kürtçe sözlüyeceğim:(Zabüt kâtiplerine hitaben) Dikkatli yazınız. Kararnameyi İmzalarken {Babo, »ne izha yekem, no seravi mulazayiha bikem, bekiçe müntefişekihan.) diyor., iste efendiler, (İmzaya) izla, (Şerhe) şer, (Mülâhaza) ya mülâzayı, (Müfettişe) müntefiş diyen bu kabil insanlardan Meclise getirilecek azadan yapılacak halita demirci potası halitasından başka bir şey olamaz. Ben isterim ki, Halkımızdan getirilecek halita altın olsun."² (ZC., C.6: 156-157).

Millet Meclisi ismini taşıyan bir mecliste, milletin cahilliğine öyle vurgular yapılmasında, siyasi geleneğin ve toplumsal yapının etkisi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Döneminde açılan meclisle beraber, toplum, devlet yönetiminde yer almaya başladıysa da yönetime katılım sağlayan kitlenin elit bürokrat kadrolardan oluştuğu görülebilir. Öyle ki, bu bürokrat kadrolar, toplumun geri kalan kısmına karşı güvensiz ve onu "cahil" bulmaktaydı. Dolayısıyla, meşrutiyetçiler, Tanzimat'ın yolunda devam ettiler ve "cahil " buldukları topluma danışmadan topyekun değişiklikleri yukarıdan empoze ettiler. Bu durumun oluşmasında Osmanlı'daki geleneksel toplum yapısında bürokrasinin, kendisini devletin temeli olarak görmesinin etkisi vardır (Karpat, 2013: 509; Karpat, 2006: 31; Heper, 2012: 64; Heper, 1974: 89). Topluma dair

¹ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Birinci TBMM'nin en önemli faaliyeti olmakla beraber meclisin hukuki çerçevesini belirtmesi bakımından önem arz etmektedir. 1921 Anayasası olarak da bilinen kanun meclis açıldıktan kısa bir süre gündeme gelmiştir. 13 Eylül 1920'de İcra Vekilleri Heyeti tarafından 31 madde olarak meclis gündemine sunulan Anayasa tasarısı, yapılan uzun tartışmalardan sonra 20 Ocak 1921'de 23 madde halinde kabul edildi (ZC., C.7: 339). Teşkilat-ı Esasiye Kanun maddeleri ve mahiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Özbudun, 1992; Kili-Gözübüyük, 2000).

² Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

geleneksel bu yaklaşım, meşruiyet kaynaklarından biri millet olan Ankara'daki mecliste de etkisini sürdürdü. Bu geleneksel algıdan Kürtler de payını aldı. Rauf Bey (Orbay), Vilayat-ı Şarkıye'de meydana gelen asker firarilerinin¹ sebeplerini yine geleneksel yaklaşımla şöyle ortaya koymaktadır:

"Yüzde yüzü böyledir. Oradaki aşiret reisi olanlar cahil adamlardır. Hakikati anlayınca derhal yanlış fikirlerinden vazgeçeceklerdir. Yani aksülamel olup ne yapabilirler? Nihayet sözünü dinletecek gayet kuvvetli ve in-hilâl kabul etmez bir Meclis ve onun hükümeti vardır. Babayiğit olan talihini tecrübe etsin." (GZC., C.3: 1203)

Rauf Bey'in bölgedeki askerler firarilerinin gerekçesini halkın cahilliğine bağlaması elitist bir bakış açısının sonucudur. Kürtler özelinde geleneksel halka tepeden bakan siyasi kültürün varlığını sürdürmesinin temel etkeni mecliste yer alan mebusların toplum katmanındaki yerine bakıldığında anlaşılmaktadır. % 40'ı eski ve yeni üst düzey asker ve sivil bürokratlardan, % 20'ser de çeşitli meslek grupları, yerel toprak sahipleri ve din alimlerinden oluşan meclisin adı her ne kadar millet meclisi olsa da gerçekte toplumun belli tabakasını temsil etmekteydi (Demirel, 2010: 55; Frey, 1965: 123; Kazancıgil, 2008: 236; Shaw, 1983: 418). Merkezi elit bir grup tarafından başlatılıp yönetilen Milli Mücadele, kırsal bölgelerdeki orta sınıfın katılımı ve desteğiyle başarıya ulaştı. Bu siyasi seçkinlerin güvenemediği ve "cahil" olarak tanımladığı halkla buluşmasındaki etken halkı devletle özdeşleştirmesidir. Bu durum, sadakat ve bağlılığı sağlamak için, devleti daha geniş bir insani temele oturtma kararı sonucu oluşmuştur (Karpas, 2004:7-8, 24). Bu seçkin bakış açısı, sadece sahada değil düşün hayatında da kabul gördü ve desteklendi. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi özel elit teorisyenler olarak fikirler ortaya koydular. Gökalp, bir milletin fikir adamlarının hem almış oldukları eğitimle hem de millete hizmet yükümlülükleriyle özel bir grup oluşturduklarını iddia etmektedir. Gökalp aydınlar halka her şey götürmekle

¹ Birinci Dünya Savaşına katılan tüm ordular asker kaçaklığı sorunuyla karşılaştıklarını ifade eden Zürcher, savaşa katılan ülkelerde firar eden asker oranı % 0.7 ile % 2 arasında değişkenlik gösterirken Osmanlı Devleti'nde bu tablonun savaşın sonuna doğru % 20'lere vardığını belirtmektedir (Zürcher, 2008: 62-63). Ayrıca Osmanlı'da bu tablonun olmasının temel sebepleri arasında asker ast-üst ilişkisinin bozulması, askerler arasındaki güven sorunu ve yaşam koşullarının oldukça kötüye gitmesine bağlanmaktadır. Asker firarları sorunu, Milli Mücadele Döneminde de önemli sorunların başında gelmektedir. Kaçaklara engel olmak için 11 Eylül 1920'de TBMM'de Firar Kanunu çıkartılmasının yanı sıra kaçaklığın çok olduğu başta Elcezire bölgesinde olmak üzere İstiklal Mahkemeleri kuruldu ve Asker kaçaklarının Hiyanet-i Vataniye Kanunu çerçevesinde yargılanmasına karar verildi (Zürcher, 2008a: 64; GZC., C.3: 1201-1209)

mesuldürler bakış açısıyla halka rağmen halk için hareket eden seçkin bir yönetimin oluşmasında teorik alt yapıyı oluşturmuştur (Karpat, 2010: 137).

Meşruiyetini halka dayandırmasına rağmen seçkinler, halkı birçok konuda yetersiz görme algısı veya belli durumlara verdikleri tepkilerin-ki seçkinlere göre yersiz tepkilerdir- kaynağını bilinçli ortaya konulmuş bir tutum olarak görmek ve altında yatan başka gerekçeleri incelemek yerine durumu cehaletin bir sonucu olarak görmekteydi. Şarkiyeye'deki asker firarileri konusunda Rauf Bey gibi okuyan Diyarbakır mebusu Fevzi Bey durumu şöyle izah etmektedir:

"Bunu hepimiz itiraf ederiz. Eğer cehalet ananevi bir şeyse... Yüzde kırkı geliyor, yüzde altmış kaçıyor. Son zamanlarda gelenler de silâhlarını alıp gidiyorlar. Bu lüzum da yalnız asker firarilerine aittir. Lütfi Beyin dediği gibi isyan filan katiyen başka bir şey yoktur. Bunun binde bir ihtimali bile yoktur. Halk bu fikirde değildir. Bu endişelerle buraya heyetler gönderdik idi. Bunların binde biri yoktu. İzmir zaferi de yoktu. Endişe yoktur. (Bravo sadaları) Bu cehalet saikasıdır. Halk azamî surette bu memlekete merbut ve bu milletle beraber yaşamak istiyor. Rica ederim bir kaç menfaatperestim belki menfaatine mani olur." (GZC., C.3: 1204).

Farklı konu ve durumlarda olmasına rağmen bölgedeki insanların durumlarını "cehalet" ile özetleme veya kısmen de sorunları bir bütün olarak görmekten kaçış olmuştur. Ele aldığımız meclisin bulunduğu olağanüstü koşullar göz önüne alındığında var olan sorunları halkın cehaletine dayandırılıp erteleme hali anlaşılır bir durum olabilir. Yalnız, bu algı ve tutum, sonraki dönemlerde olağan koşullara rağmen özelde Vilayat-ı Şarkiyeye'de genelde ülkenin birçok yerinde var olan sorunlara karşı devlet aklının kronik tepkisine dönüştü. Ayrıca belirtmek gerekir ki meclis içinde gerek bölge mebusları gerekse diğer mebuslar arasında olsun bölge halkının cahil olduğu algısını sürdürmekle beraber bu durumun ortadan kalkması için az da olsa çözüm önerileri ortaya koyanları görmekteyiz. Bölgedeki asker kaçakları üzerine söz alan Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey, şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Askerler firar ediyorlar. Bu gayri kabili inkârdır. Bunun yani firarın bir kaç mahiyeti vardır. Buradaki firar mahiyeti yalnız cehalettir. Cehaletle beraber o ağanın onları himaye edeceğine dair olan kanaatlerdir. Binaenaleyh vilâyatı şarkiyeyi muntazam bir muhit haline getirmek için yalnız İstiklâl Mahkemeleriyle bendeniz iktifa edemem. Vilâyatı şarkiyede ciddi ve hakiki bir ıslahat yapılmasını istirham edeceğim. Bin üç yüz seneden-beri son sistem yaşar bir muhitteki Berranî namıyla bir müstebit yaşar, mütegalibe yaşar ve katil yaşarsa o muhitte hiç bir vakit mülk olmaz, idare olunamaz. (Bravo sadaları) Hükümetin hiç bir vakit hükmü oraya girmemiştir. Hükümetin manası oraya girmemiştir. Ben bunu milletin bir vekili sıfatıyla Heyeti Celilenizden temenni ediyorum. Arkadaşlar zannetmeyiniz ki o millet haindirler. Hayır arkadaşlar orada yaşayan o millet o insanlar

cahildirler. Onları cahil bırakan ve cahil yaşatan yine bu hükümettir."¹ (GZC., C.3: 1204-1205).

Yusuf Ziya Bey, halkın cahil oluşu konusunda diğer mebuslarla aynı fikri paylaşmakla beraber diğer mebuslardan farklı olarak cehaletin ve geri kalmışlığın nedenlerini sorgulamaktadır. Yusuf Ziya Bey, halkı cahil olarak adlandırıp sorunların kaynağını elitist izler taşıyan sadece halka yüklemek yerine, onların cahillini ve geri bırakmışlığını Hükümetin bölgede görevlerini yerine getirmemesine bağlayarak var olan sorunun kaynağına devletin kendisini de ortak etmektedir. Yusuf Ziya Bey'in ortaya koyduğu yaklaşımı dönemin Maliye Vekili ve İstanbul mebusu Ferit Bey² de, Koçgiri İsyanının tartışıldığı meclis oturumunda ortaya koymaktadır. Dersim-Umraniye bölgesinde meydana gelen olayı mebuslar genel olarak halkın cehaleti ve bölgenin geri kalmışlığına bağlarken, Ferit Bey, cehaleti ve geri kalmışlığı kabul etmenin yanı sıra okları Yusuf Ziya Bey gibi hükümete çeviriyor. Ferit Bey konu ile ilgili şunları ifade etmektedir:

"Dersim meselesi, Kürt ve Türk meselesi değildir. Maalesef hazarilik ve bedevilik meselesidir. Türk kabailinden de bazı memleketlerimizde bir takım kabailimiz vardır ki aynı dacret ve zaruret içindedirler. Binaenaleyh onların da zaaf ve ihtiyaçları vardır. Binaenaleyh Türk ve Kürt meselesi katiyen mevcut değildir. Maalesef bugüne kadar hazariliğe alışmamış, senkistan içinde ihtiyacım temin edememiş, hakikaten şayanı merhamet ve şayanı muavenet halkımız mevcuttur. Onların o vaziyeti içtimaiyeleri ıslah edildiği takdirde böyle şeyler olmaz." (ZC., C.5: 432).

Hem bölge mebusları hem diğer mebusların bölgede yaşayan Kürtlerin "cahil" ve "geri kalmış" oldukları konusunda bir söz birliği olduğu görülmektedir. Bu algı, bölgede yaşanan sorunların kaynağını sadece halkın cehaletine bağlayan ve sayıları az da olsa bölge sorunlarının kaynağını cehalette görmenin yanı sıra devlete de sorumluluklar yükleyen iki yaklaşımdan oluşmaktadır. Ancak, "cehalet" algısını oluşturan her iki yaklaşımda da bölge sorunlarına siyasi anlamlar yüklemekten kaçınarak salt sosyo-ekonomik ve eğitim sorunu olarak görülmüştür.

¹ Yapılan alıntıdaki yazım ve imla hataları kaynağa aittir.

² Ahmet Ferit Bey (TEK) (1877-1971), Bursa doğumlu olup , asker kökenli mebuslar arasında yer almaktadır. II. Abdülhamit aleyhindeki faaliyetleri sebebiyle hapis ve Trablus'a sürüldükten sonra Paris' kaçan Ferit Bey, burada hem mülkiye eğitimi alırken bir yanda da Jön Türklerle berber hareket etmekteydi. 1908 İhtilalı sonrası İstanbul'a dönüp tekrar orduda yer alırken 1909 OMM'de Kütahya mebusluğu, 1919 Damat Ferit Paşa Hükümetinde Nafia (Bayındırlık) Vekilliği yaptı. Son OMM 'ye İstanbul mebusu olarak yer alan Ferit Bey, TBMM'de Birinci Grup üyesi mebuslar arasında yer alırken Maliye Vekilliğini üstlendi. Tek Parti Döneminde de mecliste yar alırken aynı zamanda çeşitli yerlerde Büyükelçilik görevlerinde bulundu (Çoker, 1995: 620; Demirel, 2010; 240; Gündoğdu, 2004: 200). Ayrıca Ahmet Ferit Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Ünal, 2009)

3.2.3. Ötekiyle Temas ve Kabaran Milliyetçilik: Kahraman Kürt

Özellikle İTC iktidarıyla beraber gelen Balkan Savaşlarındaki büyük kayıplar ve ardından gelen Birinci Dünya Savaşının getirdiği yıkılma, yok olma algısı, devlet yöneticilerini elde olanı tutmaya götürecek politikalara yöneltti. Dolayısıyla, 1920 Ankara'da meclisin açılışına gelen sürece kadar devlet politikası, Osmanlılık kuşatıcı ideolojisinden İslam ümmet anlayışına oradan da Türklüğe doğru daraldı (Zürcher, 2008b: 49). Mustafa Kemal öncülüğündeki Anadolu Hareketi, halkı harekete geçirmek için Müslümanlık vurgularını değerli kılan iki unsur bulunmaktaydı. Birincisi Anadolu'da 1920'ye gelindiğinde Ermeniler gibi gayrimüslim nüfusun azalmasıyla beraber çoğunluğu Müslümanların oluşturmasıdır. İkinci unsur ise Balkan Savaşlarıyla başlayan ve Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermenileri destekleyen ve sonrasında işgalci unsur olarak Anadolu'ya İtilaf güçlerinin girmesi sonucu Müslümanların işgalci güçlere karşı oluşan antipatidir. Bu tutum, itilaf güçlerinin İstanbul'u işgal etmesiyle beraber Mustafa Kemal ve hareketinin Hilafet-Saltanatı kurtarma üzerine propagandasının yanında anti-emperyalist söylem de geliştirmesini sağladı (Kayuş, 2008: 249; Kazancıgil, 2008: 236)

Mili Mücadele Döneminde toplumu bir arada tutan Müslümanlık kimliğinin yanı sıra yönetim kadrolarında pragmatist bir tutumla ama halkta gerçekte var olan *"İslamiyet'i ele geçirmeye çalıştığı"* düşünülen Hıristiyan Avrupa düşmanlığıydı. Her savaş ortamlarının yarattığı "biz" ve "onlar" durumu, savaş ortamı içinde var olan TBMM'nin Birinci Döneminde keskin bir şekilde görülmektedir. TBMM'yi oluşturan yönetici kadrolar "biz" bütünlüğünü oluşturmak için düşman olan "onlar" algısından sıkça dem vurdular. Bu yaklaşım, meclisin, İslamiyet'in yanı sıra bir diğer temasının milliyetçi bir niteliğe sahip olmasını sağladı (Göktürk, 2008: 112). Milliyetçilik, öncelikle ülkeyi işgal eden yabancı güçlere karşı anti-emperyalist bir mücadele, ikinci olarak da Türkiye topraklarında yaşayan halkın ortak tarihsel deneyimi, kültürü ve değerlerinden kaynaklanan bir kültürel sistem ve kimlik olarak anlaşıldı (Karpas, 2010: 185; Göktürk, 2008: 113).

Savaş koşullarının da perçinleştirdiği "öteki" ye karşı tepki, toplumun kendi içine kapanmasına ve "öteki" veya "onlar" olarak gördüğü güçler tarafından yapılan her türlü

yaklaşım ve yorumu bir saldırı olarak algılamasıyla milliyetçi reflexler vermesine neden olmaktadır. Bu durum, meclisteki Kürt algısına da yansımıştır. Daha önceki başlıkta gördüğümüz gibi meclisin "Cahil Kürt" algısının tam karşıtı olan başka bir algıyı doğurmuştur. İngiliz diplomat ve Asker Lord Curzon'un Kürtleri cehalet ile nitelendirmesi, meclisin Kürt algısında başka bir şekle büründüren kaynaklardan biridir. Curzon'un bu sözü üzerine söz alan Hakkari mebusu Mazhar Müfit Bey, Kürtleri şöyle tanımlamaktadır:

"Bitlis'in Zago nahiyesine girmek isteyen ve Musul'dan gelen İngiliz müfrezelerini Kürdler ne yapmıştır? Bir avuç Kürd onların askeriyle, toplarıyla muharebe etmişler ve İngilizleri sokmamışlardır efendiler. Rica ederim efendiler... Curzon diyor ki; Kürdler cahilmiş, Curzon diyor ki, Kürdler okuma bilmezmiş, binaenaleyh körü körüne itaat edermiş. Mebuslar da o suretle tâyin edilmiş. Rica ederim efendiler! Muhterem Kürdlerin mebusları buradadır." ¹(ZC., C.26: 508).

Normal koşullarda Curzon'un Kürtler hakkında dile getirdikleri, meclisteki mebusların fikirleriyle örtüşmesine karşın, tepki esasta ortaya atılan fikirden ziyade dile getiren kişiye veya tarafadır. Kendilerinin var eden "biz" içinde yer almayan "yabancı" ve "düşman" olan Curzon'un böyle bir fikir ortaya atması, bir hakaret ve saldırı olarak algılanmıştı. Bunun üzerine kendilerinin Kürtler hakkındaki algılarında bu saldırılara karşı bir savunma mekanizması neticesiyle "Kahraman", "Eğitimli", "Güçlü" Kürt algısına dönüştü. Öyle ki, daha önce Kürt bir mebus olarak Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'in çeşitli konuların tartışıldığı meclis toplantılarında Kürtlerin cahil ve eğitimsiz olduklarını ve yaşadıkları bölgenin geri kalmış olduğu ve de bu durumun ortadan kalkması için Hükümete görevler düştüğünü ifade ettiğini görmüştük. Curzon'un ifadeleri üzerine Yusuf Ziya Bey'in kabaran milliyetçi duygularla ve bu minvalde bir reflexle şu ifadeleri meclis kürsüsünde dile getirmiştir:

"Kürd arkadaşlarınız için cahil ve Kürdleri temsil etmiyor diyor. (Kendi cahil sesleri) Cehaletin manası eğer İngiliz siyasetine uymamak ise biz itiraf ederiz ki : Cahiliz. (Bravo sesleri)... Cehalet İngilizlerin senelerden beri ilkaat ve ifsadatma kapılmamak demekse biz itiraf ederiz ki cahiliz. Arkadaşlar! Mebuslar tâyin değil, intihabedilir. (Hay, hay sesleri) (Millet reşittir sesleri) Bir millet mebuslarını intihabeder. Burada büyük bir milletin vekilleri vardır, öyle bir milletin ki, senelerden beri İngilizler bütün mevcudiyetleriyle bütün varlıklarıyla onları ifsada çalıştığı halde yine onlar Lord Curzonların ifsadatını dinlememiştir ve onlar, âtisini müdrük bir milletin vekilleridirler., (Bravo yaşa sesleri) Arkadaşlar Lord Curzonla o kanaatte yaşayan insanlar hâlâ bu milleti Mustafa Kemal Paşalarla tanıyorlarsa pek ziyade aldanyorlar. (Bravo sesleri)"² (ZC., C. 26: 505-506).

¹ Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

² Yapılan alıntıdaki yazım ve imla hataları kaynağa aittir.

Topraklarının büyük kısmı işgal edilmiş ve kalan kısmının da işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olan bir milleti, bir arada tutmak ve savunma mekanizmalarını harekete geçirmek için en güçlü argümanlar milliyetçi olanlardır denebilir (Göktürk, 2008: 114). Milliyetçilik-ki araçlarının merkezinde belli insan grupları veya topluluklarına karşı duyulan sevgi ve bağlılık duyguları ve karşısında konumlandırılan yabancı olarak tanımlanan- genelde bunlar düşmandır- diğerlerine karşı duyulan tiksinti bulunmaktadır. Bir duygu haliyle yeşeren milliyetçilik, onu besleyen dinamiklerle karşılaştıkça genel bir duygu halinden ideolojik bir yapıya doğru evrilir (Gellner, 2013: 94). Gellner'in ifade ettiği, milliyetçiğin bir duygu halinden bir ideolojiye geçini, mebusların reflekslerinde katman katman görülmektedir. Yusuf Ziya ve Mazhar Müfit Bey'in bir duygu haliyle ifade ettiği Kürt algısını, Muş mebusu Hacı İlyas Efendi daha da ileri boyutlara taşıyıp fikirlerini savunmadan çıkarıp saldırıları söylemlerini de içinde barındıran şu ifadeleri kullandı:

"Efendiler, benim hesabıma, cevaben Lord Curzon'a denecek iki şey vardır. Kâzım Karabekir Paşa kumandasının Elviye Selâse'de yazdığı zafer tarihlerinde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, kanını döken asil ve necip Kürd ırkı ve Kürd kavmi idi. Efendiler; Yunan gibi âdi ve denî hasmını kendisine mukadder olan felâket uçurumlarına dökerken, yine dökülen kanlar, Türkle beraber Kürdün yine asil ve necip kanı ve fedakârlığı idi. Binaenaleyh şu iki fedakârlığı yapan, kendi menafimi Türk'ün halâsında bulan Kürdler saadeti Kürd'le Türk'ün vahdetinde bilir. Bunu bilmek kâfi olduğuna göre üçüncü bir misal olmak üzere Lord Curzon bilmelidir ki; sulh masasında menafî ve şerefînin takdir ve tasdikini ve verilmesini bekleyen Kürd milleti, Lord Curzon'un cahil sıfatıyla tavsif etmek istediği o millet kendisine o masadan hak ve hakikat ve istiklâl geleceğini beklemiş ve Musul üzerinde yalnız değil ufak bir hareketiyle bütün İngiliz donanmasının yürümediği o çöllerde İngilizleri Bağdad'a kadar sokmayı kendisine ehem vazife addetmiştir. (Bravo sesleri, alkışlar).. Kendi zannına göre, kendi zannı fasidine göre milletimizin, cahil dediği en büyük yer efendiler Dersim'dir. Dersim'in, Meclisinin hakiki mümesilleri arasında altı mebusları arzı endam eder. Bunlardan dördü askerî kumandanlığa kadar irtika etmekle beraber tahsili âli görmüş arkadaşlardır."¹¹ (ZC., C.26: 508-509).

Hacı İlyas Bey, Curzon'un fikirlerine şiddetle karşı çıkmakla beraber Kürtleri, savaşta ortaya koyduğu başarıları dayanak göstererek "asil ve necip" bir ırka sahip olarak tanımlamaktadır. Ancak, yabancıların saldırılarına karşı Kürtlere övgüler dolu sözlerle savunurken, Yunanlıları "adi ve "deni" olarak tanımlayarak "öteki" olan düşmana karşı tiksintisini ifade eden saldırılarda da bulunduğu görülmektedir. Ortaya konulan Kürt tanımı, mecliste diğer birçok mebus tarafından da destek takrirleri verilmenin yanı sıra Vilayat-ı Şarkîye'nin çeşitli yerlerinden meclise, Curzon'un ifadelerini protesto eden

¹¹¹ Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

mektuplar gönderilmiştir. Kendilerine cahil denilmesine karşılık birlik ve beraberliğe yapılan vurgulardan sonra *"Irak, Suriye, Hicaz ve sairesinin avakıbini müşahede eden zeki ve dindar Kürdler Curzon'un sözlerini tel'in ve kendisine reddinde yekdil ve ye'kzebandır"* gibi Kürtlere olumlu anlamlar yükleyen bir yaklaşım bulunmaktadır (ZC.,C.26: 511; C.27: 165, 250, 357)

Karşılaşılan duruma karşı bir tutumun sonucu olarak oluşan kahraman, asil, necip, zeki Kürt algısı, diğer algıları gibi meclisin diğer mebusları tarafından da desteklendiğini görmekteyiz. Ayrıca, Kürtler hakkında ifade edilenleri, Kürtlerin, TBMM'yi oluşturan bir unsur olarak görülmesi sebebiyle meclisin geneline yapılmış bir hakaret olarak görülmüştür. Konuyla ilgili Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in meclisteki tüm mebuslar tarafından desteklenen şu ifadeleri bulunmaktadır:

"Efendim Lord Curzon cenapları sarf ettiği bu münasebetsiz sözle yalnız Kürdleri değil, yalnız Kürd mebuslarını içine kabul eden Türkiye mebuslarına da dolayısıyla zımnen hakaret etmiştir. Tabii bu merduttur. Biz meşru bir sıfatı haiz olmıyan insanları katiyen içimize almadık ve onların meşruiyetine kaniyiz"¹ (ZC., C.26: 509).

Birinci Dönem TBMM'sindeki mebus konuşmalarına yansıyan Kürt algısının "din kardeşi", "cahil" ve "kahraman" olarak iç boyutta olduğunu gördük. Kürtler ile ilgili üç farklı algının oluşmasında temel etken, Meclis fikir yapısındaki pragmatik unsurdur. Elden giden vatani ve devleti kurtarmak adına yola çıkan kurum, amacına ulaşmak için devamı niteliğinde olduğu devlet geleneğinden de yararlanarak mevcut duruma uygun olan tutumlar sergilemiştir. Bu pragmatik tutum, Kürtleri din kardeşleri olarak görmenin yanı sıra bir yandan cahil bir yandan eğitilmiş ve kahraman gibi zıt sıfatlarla nitelendirmeye götürmüştür. Ayrıca bu tutum, meclisteki Kürt mebuslar ve bölgedeki ileri gelenler tarafından destek görmüş ve pekiştirilmiştir.

---

¹ Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

4. BÖLÜM

4. VİLAYAT-I ŞARKİYE'DE YAŞAM (1920-1923)

Ankara'da kurulan Birinci TBMM, savaştan yenik çıkmış bir devlet olan Osmanlı'nın birçok sorunlarının muhatabı olmuştu. Savaş sonrası meydana gelen siyasi istikrarsızlık, işgal kuvvetlerinin Anadolu'nun çeşitli bölgelerine girmesi, iç isyanlar gibi sorunlar günlük yaşamı etkileyecek birçok sosyo-ekonomik sorunları beraberinde getirmişti. Bu sorunlar, savaşın doğu ve güney cephelerini oluşturan Vilayat-ı Şarkîye'yi de etkilemişti. Dolayısıyla, TBMM'de yer alan Vilayat-ı Şarkîye mebuslarının faaliyetlerinde, bölgenin sosyo-ekonomik sorunlarına özellikle yer verildiği görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, bu dönem içerisinde bölge insanının yaşadıkları sorunları ve bu sorunlara Ankara Hükümetinin tutumu ve çözümlerini inceleyeceğiz.

4.1. VİLAYAT-I ŞARKİYE'NİN MÜLTECİLERİ

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sonucunda gelen muhacirlerin iskan sorunlarıyla uğraşırken, 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Doğu cephesinde meydana gelen Rus işgali ve Ruslarla beraber hareket eden Ermeni ile Müslüman halkın karşı karşıya getirmişti. Özellikle bölgede bağımsız bir Ermeni devleti kurma çabaları içinde bulunan Ermeni gruplar, yoğun Müslüman nüfusu bölge dışına çıkartmaya dönük bir politika uyguluyordu. Bu durum Şark vilayetlerinden Anadolu'nun içlerine doğru bir mülteci¹ akımına sebep oldu. (Öğün, 2004: 11; İpek, 1994: 163). 1915'te başlayan göç hareketleri Erzurum, Van, Bitlis, Muş, Ağrı, Kars, Ardahan gibi yerlerden cephe gerisine yakın yerleşim bölgeleri olan Giresun, Samsun, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Musul gibi yerlerde

¹ Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ülke içerisinde yer değiştiren kişi ve gruplara hangi sıfatla nitelendirileceği ayrıca belirtilmiştir. Gerek Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin 1951 tarihli Mülteciler sözleşmesinin ve gerek Osmanlı Devleti'nin 1329 (1911) tarihli İskan-ı Muhacir Nizamnamesi'ne göre Vilayat-ı Şarkîye'den kaçıp ülkenin iç bölgelerine göç edenlere mülteci sıfatı verilmiş ve mülteci hukukuna tabi kılınmışlardır (Öğün, 2004: 7-8; İpek, 1994: 162). Ancak Birinci TBMM'de onları hukuki olarak mülteci olarak tanımlasa da meclis tutanaklarında, mebusların Vilayat-ı Şarkîye mültecileri için verdikleri birçok tahrir- tekliflerde ve konuşmalarda muhacir sıfatı kullandıkları görülmektedir. Ancak biz çalışmamızda onları hukuki statülerini esas alarak mülteci sıfatını kullanacağız.

biriktiler. Yalnız, kısa zamanda bölgeden göç edenlerin sayısı oldukça artmaktaydı. Bu artış, mültecilerin Anadolu'nu iç kısımlarına doğru ikinci bir göç hareketine girmesine neden oldu. Vilayat-ı Şarkiye mültecileri, gruplar halinde başta Ankara, Konya, Yozgat, Adana, Amasya, Kırşehir gibi şehirlerin özellikle kırsal bölgelerine sevk edildiler (Akın, 2008: 322; İpek, 1994: 166). Ancak, zaman içinde sayıları sürekli artan mültecilerin sorunları sadece bir yere sevk edilmeyeyle kalmıyordu. Onların, barınma, günlük ihtiyaçları için iâşe ve sağlık sorunları için personel ve malzeme gibi zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Elbette, savaştan yenik çıkan Osmanlı yönetiminin önlemleri yeterli olmuyordu. Dolayısıyla, mültecilerin birçok sorunları Ankara'daki meclisin ve Şarkiye mebuslarının önünde durmaktaydı.

4.1.1. Mültecilerin Sorunları

Ankara'da meclis toplandığında, ülkenin çeşitli yerlerinde iskân-istihdam edilmemiş ve iâşeleri yeterince sağlanmamış bir muhacir ve mülteci kitlesi bulunmaktaydı. Vilayat-ı Şarkiye mültecileri de bu kitlenin önemli bir kısmını teşkil etmekteydi. Bu mültecilerden yaklaşık 408.000 kişi iskân edilmeyi ve yurtlarına dönmeyi bekliyordu (Akın, 2008: 324; Ögün, 2004: 181; Jwaideh, 2012: 255). Özellikle, Konya ve çevresine sevk edilen sayıları 40 ile 50 bin arasında değişen mültecilerin durumları oldukça vahimdi. Bunlar sevk edilmelerine rağmen kendilerine yer tahsis edilmemiş olup, han köşelerinde, camii ve medrese avlularında barınmaktaydılar. Ayrıca kendilerine belli bir yer tahsis edilmeyen mülteciler ile bağ ve bahçelerinin tahrip edildiği için yerel halk arasında sorunlar çıkmaktaydı (ZC. C.2: 200; C.6: 333). Hatta, Meclis-i Mebusan tecrübesine sahip ve bölge sorunlarına ilgi gösteren bağımsız Bitlis mebusu Sadullah Bey'in verdiği tavrında, Ankara'nın Haymana kazası dâhilinde iskân edilmiş muhacirler ile mahalleli arasında çıkan tartışmada dört mültecinin öldürüldüğünü belirtiyordu. Barınma sorununun yanı sıra hükümet, mültecilere azami ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli miktarda maaşı da veremiyordu. Ayrıca Hükümeti, mülteciler için az da olsa ayırdığı maaşlar, bazı devlet görevlileri tarafından el konuluyordu. Bu, mültecilerinin barınacak belli bir yer bulamadıkları gibi azami günlük ihtiyaçlarını karşılayamamalarına ve kitlesel ölümlere kadar gidecek sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmalarına neden oldu (ZC., C. 3: 148; C.6: 88, 147; C. 9: 144; C. 10: 122, 263; C.14:

148). Mültecilerin yaşadıklarını İkinci Grup üyesi Erzurum mebusu Salih Efendi şöyle izah etmektedir:

"Bazı manatıkta vilâyatı şarkiye ahalisi çok sefil oldular. Bunun bütün derecatını anlatmak pek hoşuma gitmiyor. Elli bin mülteci ve muhacirinden indelhisap, Muhacirin Müdiriyeti Umumiyesinde muntazam bir kayıt vardı, yirmi bin tanesi açlık ve sefalet ve hastalık yüzünden mahvolup gittiler. Bunu kayden tahkik edebilirsiniz..."¹(ZC., C. 8: 506).

Erzurum mebusu Salih Bey'in ifadelerini Tuncay Öğün eserinde verdiği bilgilerle teyit etmektedir. Öğün, Şarkiye mültecilerinin durumlarının oldukça vahim olduklarını hatta pek çoğunun açlıktan öldüğünü söylemektedir (Öğün, 2004: 43). Mülteciler, içinde buldukları kötü şartlardan dolayı hükümetten bir an önce kendi memleketlerine sevk edilmelerini talep ediyorlardı. Bu talepler, sık sık mebuslar tarafından meclis gündemine taşınıyordu. Öyle ki çoğunluğu Vilayat-ı Şarkiye mebuslarından oluşan yaklaşık yetmiş kişinin imzasını taşıyan takrirden mültecilerin durumu ve sevk talepleri hakkında şu ifadeler yer almaktaydı:

"Yüz binlerce muhacirler altı seneden beri mütemadiyen kırılıyor, ölüyor mahvoluyorlar ki, devletin membaı nüfusunu kurutmaya doğru giden bu tariki ihmalkâr varlığını temelinden sarsıyor. Bu yaraların acilen tedavisi için, kış gelmeden yurtlarına sevkleri için muktazi paranın derhal ve bilâkaydüşart tesviyesi ve maskatı reislerine hemen azimetleri hususuna Heyeti Umumiyenin müstaceliyetle bir karar itasını ve bu hususların tedviri için Heyeti Celilece bir komisyon intihabını teklif ederiz." (ZC., C. 10: 419).

Ayrıca mebuslar, mültecilerin memleketlerine sevk edilmesinin, hükümetin yükünü hafifletmenin yanı sıra memleketlerinde boş duran arazileri işleyerek yeniden üretime geçmelerinin faydalarına işaret ediyorlardı. Onlara göre, bu faydalar özellikle Orduya katkı sağlaması bakımından önemliydi (ZC. C. 10: 420- 423). Mülteciler, barınma, sağlık ve sevk gibi sorunların yanı sıra askere çağrılmaları gibi bir durumla da karşı karşıya kalmışlardı. Askerlik çağına gelmiş olan mültecilerin silah altına alınması, ülkenin bir çok yerlerine dağılmış ve hala ne bir yere iskan edilmiş ne de memleketlerine sevk edilmiş olan mültecilerin durumunu daha da kötü hale gelmesine neden oluyordu (Öğün, 2004: 219; İpek, 1994: 171). Mültecilerin askere alınmasına itiraz eden İkinci Grup üyesi ve bölge sorunlarına duyarlı olan Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey ile Erzurum mebusu Salih Efendinin ayrı ayrı verdikleri takrirlerde, henüz seyyar bir halde bulunan ve memleketlerine gitmek üzere olan mülteci ve muhacirlerin, memleketlerine yerleştikten 6 ay sonra askere çağrılmaları talep ediliyordu (ZC., C.11:

¹ Yapılan alıntıdaki imla ve yazım hataları kaynağa aittir.

27, 41-42). Bu konunun tartışıldığı meclis oturumunda söz alan birçok mebus, verilen takrirlere destek verici bir tutum sergilemekteydiler. Takrire destek verenler arasında Bağımsızların aktif mebuslarından olan ve mebusluk mesaisine sonraki dönemlerde de devam eden Erzurum mebusu Durak Bey de bulunmaktaydı. Durak Bey soruna dair meclis kürsüsünde şunları ifade etmekteydi:

"Sonra bunları askere alalım. Askere aldığımız vakit bunların başına kimi bırakalım? Doğrusu nedir efendiler?... Efendiler çoluk çocukları sokaklarda perişan ve sefil sürünürken onlardan orduya hizmet değil, bilâkis mazarrat gelir. Kaçar, firar eder, orduya da bozgunluk verir efendiler! Onun için bu meseleyi kökünden halletmek lâzım gelir...Yoksa bu mülteciler sokaklarda, cami avlularında şurada burada sürünürken bunları askere tutup götürmek katiyen caiz değildir." (ZC., C.11: 28).

Durak Bey'in ifadelerine katılan Aydın mebusu Esat Efendi¹, Yunanlılardan kaçan Garp muhacirlerinin de aynı durumda olduğunu ve mültecilerin bu süreçte askere alınmamasının, vatana daha ziyade hizmet edilmiş olacağını ifade etmiştir (ZC. C.11: 28). Yalnız, takrirlere sayıca az da olsa karşı çıkan mebuslar bulunmaktaydı. Bunlar arasında Konya mebusu Vehbi Efendi (Çelik) (1862-1949) öne çıkmaktaydı. Meclis-i Mebusan'dan doğrudan meclise katılmış ve bağımsızlar arasında oldukça faaliyette bulunmuştu. Ancak, tek parti döneminde mecliste yer bulamadı (Ateşyürek, 2003: 540-541). Vehbi Efendi gerekçesini şöyle izah etmekteydi: "*Tecili bunlara tamim etmek doğru değildir. Bundan sonra orduya alınmış olanları bu gün ordudan terhis etmek ordunun kuvvei mânevisini kıracağı gibi kuvvetini de tenkis edeceğine katiyen şüphe yoktur. Bu da caiz değildir.*" (ZC., C.11: 42). Vehbi Efendi'nin fikrini teyit eder nitelikte Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa şunları ifade etmiştir:

"Efendim, muhacirlerin askerlik meselesi oldukça tenevvür etti. Biz burada memleketimizi müdafaa etmek için toplandık. Ordularımız nerede iyi bir silâh varsa nerede istidatlı adam varsa onunla takviye olunacaktır. Düşmanı memleketten atacağız, burada Şark-Garp yoktur. Herkes namusun en ulvî mânasıyla vazifesini ifa ediyor. Mutlaka düşmana taarruz edip atmak lâzımdır. (Alkışlar)" (ZC. C.11: 46).

Yalnız bu karşı çıkışlara rağmen verilen tekrar kabul edilmiş ve mültecilerin asker alınması 6 ay ertelenmişti. Daha sonraki süreçte ertelemeler belli süreler dahilinde devam etmiştir.

¹ Aydın mebusu Mehmet Esat Bey (İleri) (1882-1957), günümüzde Yunanistan sınırları içinde bulunan Gümölcüne doğumludur. Aydın Sultanisinde eğitim görmüş olup medreselerde muallimlik ve Milli Orduda Müftülük yapmıştır. Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi olan Esat Bey, ikinci dönem mecliste Muğla mebusu olarak yer aldı. Esat Bey ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Can Tunalı, 2007).

4.1.2. Meclis'in Sorunu Çözme Girişimleri

Meclis açıldığı günden beri gündemini meşgul eden Vilayat-ı Şarkiye mültecilerinin sorunlarına dair süreç içerisinde çözüm arayışları olmuştur. Ankara Hükümeti, muhacir ve mültecilerin sorunlarıyla ilgilenmesi için Dâhiliye Vekâleti bünyesinde Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'ni kurmuştu (İpek, 1994: 181). Bu kurumda, İstanbul Hükümetinden devralınan örgütlenme biçimi aynen muhafaza edilmiştir. Ancak Muhacir ve Mültecilerde yaşanan sağlık sorunları ve artan ölümlerden dolayı Muhacirin Müdüriyeti, Sıhhiye Vekaleti bünyesi altında faaliyet yürütmeye devam etti (Akın, 2008: 325; Ögün, 2004: 185, 192). Bu kurum aracılığıyla mültecilerin barınma, günlük ihtiyaçlar, sevk, sağlık gibi sorunları için bütçeden yeteri kadar olmasa da para tahsis edilmiştir. Ancak, tahsis edilen para, bir kısmı memur maaşlarına ayrılması ve kalanının bir kısmına da memurların el koyması neticesinde, mültecilerin sorunlarına cevap olamamıştı (ZC., C.3: 509).

Ankara Hükümeti, bir yandan Anadolu'nun çeşitli yerlerine iltica etmiş olan mültecileri iskân ve memleketlerine sevkleri ile ilgili sorunlara çözüm ararken bir yandan memleketlerine sevk edilmiş olan mültecilerin sorunlarıyla da karşı karşıyaydı. Şarkiye mültecileri, memleketlerini terk ederken geride bıraktıkları ev, işyerleri ve toprakları işgal dolayısıyla ağır bir tahribata uğramıştı. Bundan dolayı, memleketlerine geri dönenler, barınacak yer ve ihtiyaçları sağlayacak bir gelire sahip olmadıklarından bir kez daha göç etmek zorunda kalıyorlardı (Ögün, 2004: 199). Meclis bunların sorunlarını çözmek ve meydana gelecek usulsüzlükleri önlemek için bölge belediyelerine yetkiler verdi (ZC., C.3: 95). Ayrıca, bölge sorunlarına faaliyetleriyle duyarlılık gösteren Birinci Grup üyesi Beyazıt mebusu Süleyman Sudi Bey, memleketlerine dönen mültecilere barınma ihtiyaçlarını karşılamaları için, ormanlardan kereste verilmesine dair takirde bulunmuş ve bu meclis tarafından kabul edilmiştir (ZC., C. 20: 455, 484). Ancak, Şarkiye mebuslarının mülteci ve muhacirler için vergi muafiyetti ile ilgili verdikleri takir ve teklifler, ülkenin savaşta olması gerekçesiyle reddedilmiştir (ZC., C.6: 382, 439). Ankara Hükümetinin çözümleri geçici olmanın ötesine geçmemekteydi. Mültecilerin gerekli olan ihtiyaçları, bölgelerine iadeleri ve sevk edilenlerin istihdam edilmesi gibi konularda başarı sağlayamadı. Aradan yıllar geçmesine rağmen birçok

mülteci memleketlerine sevk edilmemişti. Bundan dolayı, bazı mülteciler memleketlerine dönmeyip, Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştiler (Öğün, 2004: 230). Rus işgaliyle beraber yerel Ermeni gruplar ile Müslüman halk arasında çıkan çatışmaların sonuçları ağır oldu. İlk etapta, gerek bölgedeki Müslümanların Anadolu'nun içlerine doğru göç etmesi ve akabinde Ermenilerin tehcire tabi tutulması birçok insan kaybının yaşanmasına neden oldu. Bu durum, bölgenin alt yapısına büyük zarar verdi. Bölgenin sanat ve ticaretinde rol oynayan Ermenilerin tehcir edilmesi ve bölge tarım ve hayvancılığını yürüten Müslüman göçleri, Vilayat-ı Şarkıye'nin sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan günümüzde dahi giderilemeyen geri kalmışlığın etkenlerinin başında gelmektedir.

4.2. ŞARK'TA İSYAN VAR: KOÇGİRİ (1921)

Birinci Meclis gündemini, işgal kuvvetlerine karşı yürütülen mücadele kadar iç politik konuları da meşgul etmiştir. Bu dönemde, Anadolu'da bir otorite kurmak isteyen meclise karşı dirençler ortaya çıkmıştı. İç ayaklanmalar olarak adlandırılan bu karşı çıkışlar, Milli Mücadelede Anadolu'nun birçok yerinde baş göstermişti. Bu isyanlar arasında Dersim yöresinde çıkan *Koçgiri İsyanı* ve bastırılışı meclisin önemli gündemleri arasındaydı. Hatta olay ve mahiyeti ile ilgili tartışmaları günümüze kadar süre gelmiştir. Yerleşim olarak Dersim'in Güney-Batısında bulunan Koçgiri, adını Koçgiri Aşiretinin yaşadığı köyden almıştır. Bölgede etkin bir güç olan Koçgiri Aşireti, Hafik Koçhisar, Zara, İmranlı, Suşehri, Kangal ve Refahiye gibi kazalara bağlı 40 bin insanın yaşadığı yaklaşık 2000 km² alan sahip 135 köye hâkimdi. Öyle ki aşiretin etkinliği devlet tarafından görülmüş ve Abdülhamit döneminde, aşiret lideri Mustafa Bey'e "Paşa" unvanı verilmiştir. Mustafa Paşa, Koçgiri İsyanı liderlerinden Haydar ile Alişan'ın babasıdır (Öz, 1999: 18, 22).

Mütareke Döneminde, Bağımsız Kürdistan talepleri olan Kürt Teali Cemiyeti etrafında toplanan Kürt milliyetçileri, Ankara Hükümeti ile beraber hareket etmeyen güçler arasında bulunmaktaydı. Cemiyetin lideri olan Seyyid Abdülkadir Efendi (1851-1925), dönemin önde gelen Kürt milliyetçisidir. 1879 yılında çıkan İsyan lideri Şeyh Ubeydullah Nehri'nin oğlu olan Seyyid Abdülkadir, Meşrutiyet Döneminde, Kürt

Teavün ve Terakki Cemiyetinin kuruluşunda yer almıştı. Ayrıca, Ayanlar Meclisinde, Damat Ferit Paşa ve Tevfik Paşa Hükümetlerinde yer aldı Seyyid Abdülkadir, 1925 yılında Şeyh Sait İsyanına katılması dolayısıyla idam edildi (Yıldız, 2006: 33). Onun öncülüğündeki cemiyet, birçok Kürt milliyetçisini etrafında toplamayı başarmış olup uluslar arası güçlerle temas etmişti. Üyelerinin çoğunluğunu Kırmancı konuşan Sünni Kürtler oluşturmalarına rağmen Alevi ve Zazaca konuşan Kürtleri de kendisine çekmiştir (Bruinessen, 2008: 409; Olson, 1992: 54). Dersim yöresine cemiyet tarafında ilk gönderilen Baytar Nuri Dersimi'dir. Dersim'in Hozat kazasından olan Nuri Bey, İstanbul'da Baytarlık eğitimi aldığı sırada milliyetçi Kürt öğrencilerin kurduğu *Kürt Talebe Hevi Cemiyetinde* yer aldı. Bu cemiyetle beraber Kürt milliyetçinin önde gelen isimlerinden biri oldu (Işık, 2000: 162-164). Baytar Nuri Bey, başta Zara, Divriği, Kangal, Hafik, Ümraniye, Beypınar, Celalli, Sincan gibi yerlerde örgütün şubelerini kurdu (Dersimi, 2014: 104). Ayrıca, Koçgiri Aşireti liderleri Haydar ve Alişan Bey'ler de cemiyet içinde yer almışlardı. Bunların yanı sıra Koçgiri Aşiret liderlerinden Mustafa Paşa'nın katibi Alişer Bey'in faaliyetleri cemiyetin Alevi bölgesinde yayılmasında önemli rol oynamıştır. Koçgiri Aşiretlerinin İbolar kabilesinden ve iyi bir hatip olarak tanınan Alişer, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus himayesi altında muhtar bir Kürt devleti kurmak için çalışmıştı. Bu tür faaliyetlerinden dolayı Alişer, bölgeyi iyi tanıyan ve etkin bir nüfuzla sahip biridir (Dersimi, 2014: 221-223). Bölgenin önde gelen kişilerinin cemiyette katılmaları ve etkin faaliyet yürütmeleri, Koçgiri'de Ankara Hükümetine karşı bir isyanın çıkmasına neden olan etkenlerin başında gelmektedir (Bayrak, 2010: 129; Mcdowall, 2004: 250; İba, 2008: 403). 1920'de KTC'li bu üyeler merkezi Koçgiri-Umraniye¹ olmak üzere bir isyan başlattılar. İsyancılar, Kürt tutukluların serbest bırakılmasını, Kürt olmayan görevlilerin Kürdistan'dan geri alınmasını, İstanbul Hükümeti'nin kabul ettiği Kürdistan'ın özerkliğini hatta daha sonra bağımsızlığı gibi talepleri, Ankara Hükümetinin de kabul etmesi bildiriyorlardı (Bayrak, 2010: 133; Bruinessen, 2008: 409; Dersimi, 2014: 110; Mc.Dowall, 2004: 257; Olson, 1992: 56).

¹ Ümraniye, Koçgiri aşiretinin ikinci yerleşim merkezi ve isyanın önde gelen isimlerinden Haydar ve Alişan Beylerin köyleridir. Ümraniye, eski adıyla "boğaz viran", yeni adıyla "boğazören" köyüdür (Öz, 1999: 17).

Ekim 1920'de Koçgiri, Umraniye, Zara, Kamho, Divriği, Sincan, Kemah, Kurucay bölgeleri dahilinde karakollara yönelik baskınlar ve yol kesme gibi girişimlerle süren isyan, Haziran 1921'e kadar sürmüştür. Aynı tarihlerde Yunan saldırılarının olması dolayısıyla Ankara Hükümeti, Koçgiri'de meydana gelenlerle pek ilgili olamamıştır. Yalnız, Nisan 1921'de Ankara Hükümeti, isyan bölgesine asker yönlendirmeye başladı. Bölgedeki askeri birliklerin başında bulunan Nurettin Paşa¹ ve Karadeniz bölgesinde çetelere karşı faaliyet gösteren Topal Osman² grubu bölgeye yönlendirildi. Bu harekât neticesinde isyan kanlı bir şekilde bastırıldı. İsyanın amacı Sünnileri ve Alevileri, Kurmançi ve Zaza konuşan bütün Kürtleri bir araya getirmek olsa da Kürtlerin tamamından destek alamadı. Bu desteğin alınamamasının nedenleri konusunda birçok araştırmacı aynı noktalara değinmektedir. Araştırmacılara göre, destek sağlanmamasının nedenlerinden biri kötü iletişim ve zayıf örgütlenme nedeniyle bölgeler arası iletişim yetersizliği idi. Ayaklanma, merkezi olarak planlanmamış ve bölgenin diğer taraflarındaki etkin kişilerle ilişkiyle geçilmemişti. Ayrıca, birçok Sünni Kürt, isyanı bir Alevi hareketi olarak görmesinden destek vermemekteydi. Sünni Kürtlerin isyana destek vermemesindeki ana neden Mustafa Kemal ile çoktan ittifaka girmiş olmalarıydı. M. Kemal, birçok vaatlerde bulunup ve yakın ilişkiler kurarak, Sünni Kürt önde gelenlerinin güvenini sağlamıştı. M. Kemal ile hareket eden Kürtler açısından dikkate değer bir sorun yoktu. Sorundan ziyade Kürtler, devlet kurtarmak adına işgallere karşı Türklerle beraber savaşıyorlardı. Kürtler arasındaki bu farklı politik tutumlar, Koçgiri İsyânını yerel ve başarısız olmasına götüren nedenler arasında yer alır (Akyol, 2007: 84; Bozarlan, 2008: 847; Bruinessen, 2008: 409-410; Mcdowall, 2004: 258; Olson, 1992: 60-62; Öz, 1999: 250).

¹ Nurettin Paşa (1873-1932), Harbiye mektebinden mezun olup orduda "Sakallı" olarak tanınmaktaydı. 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşında görevler üstlenirken, sert tutum ve uygulamalarıyla tartışılan bir kişidir. İlk Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal ile askeri hareketlere dair kararlarda karşı karşıya gelen Nurettin Paşa, Mustafa Kemal'e rağmen 1923 seçimlerinde meclise girmiş ve şapka kanunu gibi yeniliklere muhalif tutum sergilemiştir. Nurettin Paşa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (ÖZ, 1999: 163-189; Taş, 1997)

² Topal Osman (1883-1923), Giresun doğumlu olup, tüccar bir aileden geliyor. Balkan Savaşlarına gönüllü olarak katılırken, ayağından yaralanması üzerine "Topal" lakabını alır. "Laz Alayları" ismi ile alınan grubuyla Rumlara karşı saldırılarda bulunurken Koçgiri gibi birçok kanun dışı uygulamalar yaptı. Milli Mücadeleye faal olarak cephelerde yer alan Topal Osman, milletvekili Ali Şükrü Bey'in ölümünden sorumlu tutuldu. Bu olaydan dolayı hakkında yakalanma emri çıkarılıp yaralı yakalanmasına rağmen öldürüldü. Topal Osman ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Beyoğlu, 2009; Şener, 2004).

4.2.1. İsyanın Meclis'teki Yankıları ve Çözümü

Koçgiri'de isyan başladıktan kısa bir süre sonra Meclis gündemine gelmeye başladı. Yalnız gerek Ankara Hükümeti ve gerek Vilayat-ı Şarkiye mebusları isyanın mahiyetine farklı bir yerden baktıkları görülmektedir. Meclis, amaçları bir özerk veya bağımsız bir Kürt devleti kurmak olan isyanı, ayrılıkçı bir hareket olmaktan ziyade bir asayiş ve bölgenin geri kalmışlığı çerçevesinde ekonomik sorunlara dayandırmaktaydı. İsyanın Meclis gündemine geldiği 18 Kasım 1920'de, meclisin bağımsız mebuslarında ve daha sonra Şeyh Sait İsyanına katıldığından dolayı idam edilen Dersim mebusu Hasan Hayri Bey, bölgede bir takım Kürdistan propagandacıların gezdiğini ifade etse de meydana gelen durumun nedeninin şöyle izah etmekteydi:

"Sonra; aşar meselesi vardır. Malûmuâliniz Dersim'liler öteden beri aç bir millettir. Çünkü senevi sekiz ay hariçten mütemadiyen satın almak vesaire suretiyle idare ediyorlar ki maatteessüf hırsızlığın ve eşkıyalığın sebebi bu yüzden hâsıl olur. İşte bunlar, gerek rüesadan ve gerekse Harput civarından ve diğer mahallerdendir." (ZC., C.5: 429-431).

Hasan Hayri Bey'in olayı kısmen bir hırsızlık ve ekonomik olarak göstermeye çalışmasını, meclis ile Kürtlerin karşı karşıya gelmelerine engel olmak için politik bir tutum olarak anlaşılrsa da Hükümetin kendisi de olaya aynı açıdan bakmaktadır. Hükümet adına söz alan Dâhiliye Vekilliğini vekâleten yürüten Adnan Bey (Adıvar)¹, bölgede Kürtçülük propagandası olduğunu kabul etse de Koçgiri'deki isyanı buna bağlamaktan ziyade şöyle izah etmektedir:

"Dersim'de şayanı ehemmiyet ve şayanı endişe büyük bir vaka yoktur ve maateşekkür arz olunur ki; Dersim'de Kürtlük ve Türklük diye bir mevzubahis değildir. Yalnız (Alisir) isminde birisi başına bir kaç kişi toplamış o havalide dolaşıyormuş. Kemah'ın birkaç mahallesine tecavüz etmiş ve orada bir kaç ev yakmış ve bir iki yağmada bulunmuştur. Bunun üzerine Sivas'ta Koçgiri rüesasından Alişan Bey tâyin edilmiş, onu takip ediyor. Bu defa aldığımız bir telgrafta ve neticei takibatta; Alişir'in dehalet ettiği ve istimanı için Hükümeti merkeziyeye müracaat ettiği yazılıyor. Henüz yeni aldık bu telgrafi. Tabii buna dair bir karar vereceğiz ve cevabı da vereceğiz. Bu Alişir ne yapmıştır? Bunun esas maksadı, yağma etmek, ihrak etmek olmasa gerektir."² (ZC., C.5: 430).

¹ Adnan Adıvar (1881-1955), Gelibolu doğumlu olup, Tıp eğitimini İstanbul'da aldıktan sonra yurtdışında uzmanlık eğitimleri aldı. II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber İstanbul'a döndü ve Trablusgarp, Birinci Dünya Savaşlarında doktor olarak görev yaptı. Mütareke Döneminde gizli Karakol Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan Adnan Bey, Ankara'da kurulan mecliste yer alıp Sıhhiye ve Dahiliye Vekilliği gibi görevler üstlendi. Milli Mücadele bittikten sonra, muhalif gruplar içinde yer aldı. Siyasi yönü dışında birçok bilimsel çalışmaları bulundu. Ayrıca Adnan Bey, yazar Halide Edip Adıvar'ın eşiydi (T. Hal No: 217; Aydın, 1998: 180; Çoker, 1995: 220). Adnan Adıvar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (ADA, 2010)

² Yapılan alıntıdaki yazım ve imla hataları kaynağa aittir.

Aynı oturumda, Meclise Meclis-i Mebusan'dan katılan İstanbul mebusu ve Maliye Vekili Ferit Bey (Tek), Adnan Bey'in olayı, Alişir adında birisinin birkaç kişiyi toplayıp ve birkaç mahalleye tecavüz etmesi ve yağmalaması olarak sıradan bir asayiş sorunu olarak gören bakış açısını desteklemekteydi. Meclisin İkinci Grubuna üye olan ve faaliyetleriyle Vilayat-ı Şarkiye mebusları arasında öne çıkan ve 1925 Şeyh Sait İsyanına katılıp, Kürtçülük suçlamasıyla idam edilecek olan Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey, isyanın meclis karşıtı ve Kürtçü yönünü kabul etmiyor ve sözlerine şöyle devam ediyordu:

“Bu Meclisi Ali – ki İslâmiyeti kurtarmağa azmetmiştir - Kürtler bu Meclise karşı fena fikirler besleyemezler. (Doğru sadaları), Bütün fena fikirler oralarda tesir görmez, Kürt'ler şarka koştular, sürüleri durdurdular, 'Kürt'ler şark muharebatına İştirak ettiler; zulüm ve şenaat ordularını durdurdular. Kendi kanaatiyle hareket eden bu Meclise yaslandılar ve mefkûreleri bu Meclisle beraberdir. Rica ederim kalbinize zerre kadar bir şey gelmesin.” (ZC. C.5: 431).

Yalnız, isyanın ilerleyen safhalarında Ankara Hükümetinin Koçgiri'de meydana gelen hadiseyle ilgili algısını ve tutumun değiştiğini, bölgeye yönelik başlattığı askeri harekâtle göstermiştir. Hükümetin nazarında bölgede yaşananlar, sıradan bir yağmalama ve hırsızlık olmaktan çıkmış önlem alınması gereken bir isyana dönüşmüştü. Öyle ki, Nurettin Paşa ile Topal Osman'ın Laz Taburu olarak bilinen grubun isyan bölgesine gönderilmesi, bastırma hareketini bir "askeri terör" boyutlarına dönüştürmüştür. Bölgedeki uygulamalar, suçlu-suçsuz, silahlı-silahsız ayırımı yapmaksızın bir sivil halkın kırımına dönüşmüştü. Baki Öz'ün konuyla ilgili çalışmasında yayınladığı bir belgede Nurettin Paşa'nın bölgedeki askeri birliklere gönderdiği talimattın bir maddesinde " *Koçgiri Aşiretinin bir daha başkaldıramayacak hale sokmak, yahut bu Aşireti şimdiye kadar yaşadığı alandan parça parça uzaklaştırıp, dağıtmak gerekecektir...*" ifadeleri geçmektedir (Öz, 1999: 298). Bu ifadelerin yer aldığı talimat emri ,askerin müdahalesine yansır. Erzincan'dan istenen askeri birlikler, köyleri yakıp yıkarlar. Bunlar arasında Kemah'a bağlı Bırastik ve Pusans, Karni, Pazarak köyleri yakılır ve halkın tüm mallarına ve hayvanlarına el konulur (Öz, 1999: 190). Bu durum, işgalci kuvvetlere karşı mücadele veren Ankara Hükümetinin, iç ayaklanmaları kendi varlığına ne kadar büyük bir tehlike olarak gördüğünü göstermektedir. Bölgede askeri birliklerin yaptıkları, kısa sürede meclis gündemine geldi. Meclis, Koçgiri'de yaşananların, dış ve iç kamuoyunu yansımından endişe duyduğunda dolayı konuyla ilgili görüşmeleri gizli oturumlarda yapmıştır (İba, 2008: 410). 3 Ekim 1921'de

başlayan tartışmalarda hemen hemen tüm mebuslar arasında askerin, bölgede yaptıkları hakkında bir fikir birliği vardı. İsyan bölgesinde askeri birliklerin yaptıkları hakkında meclisin aktif mebusları arasında bulunan ve muhalif İkinci Gruba üye olan Erzincan mebusu Emin Bey (Lekili) dikkate değer ayrıntılar vermektedir:

"Nurettin Paşanın tabirince ben bunları çember içine aldıktan sonra Hükümetin tekâlifini daha teşdit edeceğim diyerek, çenber altına aldım diyor ve tuttuğunu öldürmeye, ırlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim hanginiz bu fecayi karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda, rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? Bu suretle beş milyon, on sekiz milyon liralık servet mahvolmuştur. Bu paraları tamamiyle gitmiştir. Ben ispata hazırım; otuz bin mevaşiyi Osman Paşa götürmüştür. Refahiye'de bir arkadaşım vardır, onu fişhad ederek yirmi sene evvel buraya tavattun etmiş, teehhül etmiş bir Türk, servetine tama edilerek, karısı cebren alınmış ve sen Alevisin diyerekten herif emval ve emlâki yağma edildikten sonra öldürülmüştür. Efendiler; dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki babasını bir evlâdın elinde bir ip, diğer evlâdın elinde bir ip olarak çektirilerek tam altı saat zarfında bu suretle feciane öldürülmüştür? Rica ederim efendi sen bu vaziyet karşısında âsi olmaz mısın? Eğer asilik varsa ve bu ise işte Ümraniye hadisesi..."¹ (GZC., C.2: 269).

Vilayat-ı Şarkıye'nin özellikle bölge sorunlarıyla ilgilenen Birinci Gruba üye olmasına rağmen sonraki dönemlerde mecliste yer bulamayan Muş Mebusu Hacı Ahmet Efendi, bölge halkı arasında Hükümetin, Ermeniler gibi kendilerini de katledeceği söylentilerin dolaştığını dile getirirken, Dersim mebusu Hasan Hayri Bey, Koçgiri'de yapılanların Ermenilere dahi yapılmadığını ifade ederek, yaşananların vahametine dikkat çekmiştir (GZC., C. 2: 270).

Koçgiri'de yaşananları meclis oturumlarında dile getiren mebusları, bölgedeki görevlilerin beyanatları teyit etmekteydi. Dönemin Sivas Valisi Ebubekir Hazim Bey (Tepeyran), yaşananlar hakkında Dahiliye Vekaletine gönderdiği raporda, isyanın bastırılmasına rağmen Nurettin Paşa'nın sert uygulamalarına son vermediğini ve durumu şöyle izah etmektedir:

"Öldürülen 300'e yakın nüfustan başka binlerce masum ahali açlıktan ve sefaletten ölüme mahkum edilmiştir. Onun için artık tatbikına gerek kalmadığı gibi, bundan başka kendisi bir de seferde ordu komutanlığı salahiyetini tecavüze vesile sayarak, hatta vilayet memurlarıyla doğrudan doğruya muhabereye girişmektedir. Kanuna aykırı emirleri, kanuni bir makamdan verilse bile kanunen yerine getirilemeyeceğini takdir edemeyecek derecede usûl ve kanundan habersiz olan bu kişinin kanuna aykırı tecavüzleriyle işlerim müsait olmadığından buna acele bir nihayet verilmesini rica ederim." (Tepeyran, 2009: 66).

¹ Yapılan alıntıdaki yazım ve imla hataları kaynağa aittir.

Vali Ebubekir Hazim Bey, başka bir raporunda Nurettin Paşa'nın Ümraniye Bucağı ve Zara ve Divriği ilçelerine bağlı 132 köyü yakıp yıktığı ve yüzlerce kişinin öldürttüğünü mallarını talan edildiğini, binlerce nüfusun sefaletten ölüme terk edildiğini belirtmekteydi (Tepeyran, 2009: 74). Askeri Harekatın bir diğer öncüsü Topal Osman'ın bölgedeki uygulamaları, Nurettin Paşa'da pek farklı değildi. İsyân hareketi içinde yer alan Dr. Nuri Bey (Dersimi), Topal Osman ve grubunun yaptıkları hakkında şunları ifade etmektedir:

"Namus düşmanı bu barbar çete alayları, zapt ettikleri köylerde her çeşit zulüm ve melaneti yapmaya başlamışlardı. Masum Kürt çocukları, bu canavarlar tarafından ateşe atılıp yakılıyor ve tüyler ürperten bu manzara karşısında; Laz Alayı adını taşıyan bu alçaklar zevk ve cunbuş yapıyorlardı." (Dersimi, 2014: 123).

Dr. Nuri Bey, anılarının devamında Topal Osman alayının bu uygulamalarına karşılık kendilerinin de alaydan eline düşenleri, kurşuna dizdiklerini ifade etmektedir (Dersimi, 2014: 124). Bölgede, kanun dışına çıkılan bir müdahaleyle bir insani dram yaşanıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Ankara Hükümeti, bölgede askerin uyguladığı şiddeti kabul etse de sorumluluğunu üstlenmemekteydi. Dönemin Dahiliye Vekili Refet Bey(Bele), Nurettin Paşa'nın bölgedeki uygulamalarının Meclis'in kendisine verdiği kararlar dahilinde olmadığını ifade ederek, yaşananlardan Hükümetin yetkisi dışında olduğunu savunmuştur (GZC., C.2: 266). Ancak, mebuslar Koçgiri'de bir zulüm yapıldığını ve bunun meclis adına yapıldığı gerekçesiyle sorumluluğun mecliste olduğunu belirtip, konuyla ilgili incelemelerin yapılması, suçluların tespit edilmesini istemişlerdi. Atılan ilk adım, Nurettin Paşa'nın görevden alınma talebi oldu. Ancak, Mustafa Kemal Paşa Nurettin Paşa hakkındaki söylentilerden haberdar olduğunu ama savaş sebebiyle hassas bir dönemden geçtikleri gerekçesiyle görevden alınmasını gerek görmediğini ifade ederek talebi reddetti (GZC.,C.2: 408-409). Daha sonra askeri mahkemeye çıkartılan Nurettin Paşa, görevden alınması dışında hangi bir ceza almadı. Mustafa Kemal yaşananları Nutuk adlı eserinde şöyle izah etmektedir:

"Sıvastaki Üçüncü Kolorduyu lâğvederek onun vazifesini yeni teşkil ettiğimiz Merkez Ordusuna tevdi ettik. Bu orduya da Nurettin Paşayı kumandan yaptık. Nurettin Paşa, merkez mıntakasında bir seneye karip ifayı vazife etti. Fakat, salâhiyeti haricinde, ahaliden bazılarının hukukuna tecavüz ettiği hakkında mebusların vukubulan şikâyetleri ve Dahiliye Vekâletinden istizahları ve Vekâletin de şikâyatı muhik görmesi üzerine, Meclisin talebiyle Teşrinisani 1921 bidayetinde azledildi. Meclis, Nurettin Paşanın tahtı muhakemeye alınmasına karar verdi. Bu husus, benimle Heyeti Vekile arasında da bir meselenin hudusunu intacetti. Ben, Nurettin Paşa hakkında tatbik olunması talebolunan muameleye iştirak etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benimle hemfikir oldu. İkimizle Heyeti Vekile

arasında tahaddüs eden ihtilâf Meclisçe hallolundu. Mecliste, Nurettin Paşayı müdafaa ettim. Ağır muameleye mâruz kalmaktan kurtardım."¹ (Nutuk, 1969: 629-630).

Ancak, bu dönemde Mustafa Kemal'in Nurettin Paşa'ya sahip çıkması, aralarındaki iletişimin çok güçlü olduğu anlamına gelmez. Zira Nurettin Paşa, Mustafa Kemal'e rağmen Bursa'da bağımsız aday olur ve seçilir. Ayrıca 1925'te görüşmeye başlanılan Şapka Yasasına muhalefet eder (Taş, 1997: 220).

Meclis, bölgede yaşananları incelemek üzere aralıklı tahkikat heyetleri kurup bölgeye göndermişti (GZC., C.2: 513; ZC., C, 13: 155, 167; C.14: 240-241; C.15: 219, 246) Yalnız, tahkikat heyetinin raporları meclis zabıtlarında yer vermemekle beraber, heyet asıl ayaklanmacıların cezalandırılmasına diğerlerinin affedilmesini ve ülke içinde uygun görülen yerlere yerleştirilmesini önermişti. Heyetin bu önerisine, Şarkıye mebusları şiddetle karşı çıkmışlardı (Öz, 1999: 221). Ancak, Ankara Hükümeti'nin askerlerin yargılanıp cezalandırılmasında ayak direttiğini gören Şarkıye mebusları, konuyu üstüne gitmekte geri adım atıp tahkikat heyetinin önerdiği isyancıların af edilmesi teklifini dillendirmeye ve bölge halkına normal hayatlarına tekrar dönmeleri için yardım edilmesi gibi tekliflere yöneldiler (ZC., C. 13: 71; C. 17: 145, 159).

Ankara Hükümeti, başta isyancıları af edilmesine sıcak bakmadı. İstiklal Mahkemesinde yargılananlardan Haydar Bey, Seyit Aziz, Alişer Bey, Dr. Nuri Bey ve diğer 95 kişiye idam cezası, 400 kişiye de hapis cezası verildi. Yalnız, gerek bölge mebusları gerekse bölge ileri gelenleri tarafından yargılananların af edilmesi yönünde meclise baskılar ve bölgenin yeniden hareketlenmesi, Hükümetin tutumunda değişikliğe gitmesini sağladı. Mustafa Kemal'in, Dr Nuri Bey ve Alişer Bey dışında bütün tutukluların affına ve Sivas'taki İstiklal Mahkemesinin kaldırılması talebi meclis tarafından kabul edildi (İba, 2008: 420). Dersim'den çıkmak şartıyla affedilen Haydar ve Alişan Bey'ler, 1931'de çıkartılan yasayla Koçgiri'ye dönmüşlerdir. Ancak kısa bir süre sonra Zara Kaymakamı Şükrü Bey'in düzenlediği düşünülen bir suikastta Alişan Bey ölürken, Haydar Bey yaralı kurtuldu (Öz, 1999: 245-247). Alişer ve Dr. Nuri Bey tutuklamalardan kurtulmayı başarmışlardı. Ankara Hükümetiyle temas halinde olduğu söylenen Nuri Bey, 1937'de 1. Dersim Harekatı sırasında Halep'e geçti ve 1973 orada öldü. Alişer Bey ise, karısı

¹ Alıntıdaki yazım ve imla hataları kaynağa aittir.

Zarife Hanım ile beraber Seyit Rıza'nın köyüne yerleşti. 1937'de Seyit Rıza'nın yeğeni Rayber ve devletle temas halinde olan adamı Zeynel tarafından saklandıkları mağarada basılıp kafaları kesilerek Alpdoğan Paşa'ya teslim edildi (Hür, 2013).

Birinci Meclis ve Hükümetinin gündemini oldukça meşgul eden Koçgiri İsyanı, Nurettin Paşa ve Topal Osman birlikleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştı. İsyancıların siyasi amaçları karşında duran ve mecliste bulunan Şarkkiye mebusları askeri birlikler tarafından yapılanları kınasa da isyancılara af çıkartmak dışında başta Nurettin Paşa olmak üzere kırımdan sorumlu olanların yargılanmasını sağlayamadılar. Ayrıca, Şarkkiye mebusları yaşananlardan dolayı meclis hükümetine karşı herhangi bir politik tavır içine de girmediler. İsyanın siyasi amaçlarını göremeyen veya görmezden gelip sıradan bir asayiş sorunu olarak göstermeye çalışan hükümetin bu tutum ve çözüm şekli, bir sonuçtan çok Cumhuriyet tarihinde Kürt isyanlarının nedenlerini doğurmuştur.

4.3. VİLAYAT-I ŞARKİYE'DE BİTİRİL(E)MEYEN SORUNLAR

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşına girmesinin yarattığı sonuçlar itibariyle, siyasi bir kriz ortamı kadar insanların yaşamını etkileyen idari, ekonomik, sosyal vs gibi bir çok sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştu. Osmanlı'nın İtilaf kuvvetlerine karşı yürüttüğü savaşın Doğu ve Güney Cephelerini oluşturan ve kısmi bir işgal yaşayan Vilayat-ı Şarkkiye, savaşın faturasını ağır ödemişti. Savaş, bölgede idari bir boşluk yaratmış bu da yüzyıllara dayanan sosyo-ekonomik altyapıyı, günümüze kadar çözülemeyen derin bir şekilde tahrip etmişti. Çalışmamızın bu kısmında, Vilayat-ı Şarkkiye'nin yaşadığı idari ve sosyo-ekonomik sorunları inceleyeceğiz.

4.3.1. Şarkkiye'nin Omzundaki Küfe: Aşar Vergisi

Güneyde İngiliz ve Fransızlara, Doğuda Ruslara karşı yürütülen savaşa ve sonrasında yaşanan işgallere sahiplik eden Şark Vilayetlerinde büyük bir ekonomik çöküntü yaşandı. Özellikle, Savaş esnası ve sonrasında yaşanan insan kayıpları ve göçler sonrası bölgenin insansızlaşması, her yönüyle üretimin durmasına neden oldu. Kırım

Savaşından beri Osmanlı Devleti, bütçede her yıl açık vermiş ve bu açıklar dış borçlanmayla giderilmeye çalışılmıştı. Yalnız, Birinci Dünya Savaşında Fransa ve İngiltere piyasalarının Osmanlı'ya kapanmış olması nedeniyle dış borçlanma sadece müttefik Almanya'dan yapılmıştır (Eldem, 1994: 83). Ancak, savaştan Almanya'nın yenik çıkması, Osmanlı bütçe açıkları, vergiler üzerinde yeni düzenlemelere gidilerek iç piyasadan gidermeye çalışılmıştı. Ankara Hükümeti'nin, ülkeyi iktisadi anlamda çökmüş bir vaziyete devraldığını söyleyebiliriz. Meclis, Milli Mücadele için gelir-giderleri düzenlemek için başına Celal Bayar'ı getirdiği "İktisat Vekaleti"ni kurdu (Eldem, 1994: 158). Ankara Hükümeti, mevcut gelirlerle savaş masraflarını karşılayamadığından dolayı, mevcut vergilerde zamlara, yeni vergilendirmeler ve tasarrufa yönelik tedbirlere yöneldi. Buna rağmen, Ankara Hükümeti tarafından belirlenen 1920-1923 yılları arası bütçelerde de açık verilmiştir.

Ankara Hükümeti'nin, vergi miktarlarında artırıma girmesi ve yeni savaş vergileri koyması, savaş nedeniyle üretim yapamadığından dolayı geçimini bile sağlamakta zorlanan halkın omzunda büyük bir yük teşkil etmekteydi. Anadolu'nun bir çok bölgesi bu vergilerden muzdarip olmakla beraber, kısmen işgal ve göçler yaşayan Vilayat-ı Şarkiye'nin mebusları başta "*Âşar Vergisi*"¹ne yapılan zamlar ve halkın vergi borçlarına dair sorunlara dikkat çekmiş ve periyodik olarak meclis gündemine getirmişlerdi. Meclise Meclis-i Mebusan'dan gelen Birinci Grup üyesi olup tek parti döneminde de mebus olan Bitlis mebusu Resul Bey, âşar vergisine dair halkın yapılan zamlara beraber zor durumda olduğunu şu sözlerle açıklamaktadır:

"Vilâyat-ı Şarkiye ahali 1329, 1330 senelerinde muhaceretle ötede beride bulundular. 1334, 1335 senelerinde kısmen mevalarına avdet ettiler. Şayet 1329, 1330 seneleri aşarı teslis ile hesap edilecek olursa o vakit yüz elli hanelik köyde şimdi ancak beş ev vardır. Şu halde bu halinin mağduriyetini mucip olur. Vilâyatı mustahlasa ahalesinin istisnasını ve yahut aşarlarının senet sabika dairesinde istifasını teklif ederim." (ZC., C.3: 168).

¹ Aşar, sözlükte "onda bir" anlamına gelen uşr kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olan öşürün çoğuludur. İslam ülkelerinde süreç içerisinde devletin gelir kaynağı olan vergilerin başında gelmiştir. Teorik olarak Müslümanlardan alınan ve mülk topraklarının mahsullerinin zekatını ifade eden öşür, Osmanlı uygulamasında özellikle Ebusuud Efendi'den sonra harac-ı mukaseme vergisinin veya toprak kirasının alt dilimi şeklinde görülmüştür. Aşar, üretimde bulunan bütün çiftçilerden alınır. Bu vergiler bir yandan tımar kesimi içerisinde dirlik sahibinin gelirlerinin en önemli kısmını oluşturuyor, dolayısıyla eyalet ordularının masraflarını karşılıyor, bir yandan da mülk topraklardan ve padişah hasarlarından alındığı üzere devlet hazinesinin bir kaynağını ve vakıfların da en önemli gelirini teşkil ediyordu. Aşar vergisi 1925'te kaldırılana kadar devletin temel gelirini oluşturmuştur. Aşar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Erkal, 2007: 97-100; Tabakoğlu, 2007: 100-103).

Resul Bey'in, 1920 yılının âşar vergisini geçen senelerdeki miktarlara göre hesaplanması teklifine yeterli bulmayan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey¹, Vilayat-ı Şarkîye'den geçen senelere göre dahi hesaplanırsa verginin tamamen alınmaması gerektiğini şöyle izah etmektedir:

"Vilâyatı şarkîye halkı henüz muhacerete maruz kalmadığı bir sırada yapmış olduğu zeriyyatın bedeli İhalesi üzeninden bu gün âşar hesap edecek olursak gadir ölü. Maruzatım budur efendim. Yalnız 'bu icarla şunu arz etmek istiyorum ki; eğer Heyeti Umumiyyeye evvelce arzettiğim esbap dolayısıyla âşarı tamamıyla affetmeğe bile hiç olmazsa ihtiyacı olan kimseleri istisna etsin. Geçenlerde arz etmiş idim; harpte üç evlâdını kaybetmiş ve onların dörderden on iki yetimini besleyen bir kadından âşar aldılar. Halta danasını satmak suretiyle, gözümün önünde, âşarını aldılar. Binaenaleyh hiç olmazsa bu gibi ihtiyacı olanların istisnasını rica ederim."² (ZC., C.3: 169).

Ali Şükrü Bey'in af teklifi Vilayat-ı Şarkîye mebusları tarafından destek görmüştür. Mebuslar, savaş sebebiyle ağırlıklı olarak bölgede üretim yapacak insanların sayısının bir hayli azalması, tarım arazilerinin kullanılmayacak bir duruma gelmesinden dolayı, Vilayat-ı Şarkîye'yi, âşar vergisinden muaf tutulması taleplerini sık sık dile getiriyorlardı. Öyle ki, bölge halkı, bırakın üretim yapıp vergi ödemeyi, kendi zahire ihtiyaçlarını karşılayamadığından dolayı İran'dan ihracat yapmak zorunda kalmıştı (ZC., C.3: 172-174, 287, 471; ZC., C.19: 129-133). Yalnız mebusların bu talepleri Hükümet tarafından dikkate alınmamaktaydı. Maliye Vekili Ferit Bey, gelirin geçen senelere göre yüzde altmışa kadar düşmesini gerekçe göstererek vergi affının olamayacağını söylemekteydi (ZC., C.3: 278-279). Gerek Bütçe Encümen Reisi ve Çorum Mebusu olan Ferit Bey³ ve gerek Gelir İdaresi Müdürü Enver Bey açıklamalarında, âşar affını ve Vilayat-ı Şarkîye'nin vergiden muaf tutulmasını gerektirecek bir durum olmadığını ifade ederek Hükümet görüşünü desteklemişlerdi (ZC., C.3: 168-169).

¹ Ali Şükrü Bey, Trabzon doğumlu olup, Bahriye Mektebinde eğitim gördükten sonra Osmanlı Donanmasında subay olarak görev aldı. İTC'nin yönetimi döneminde muhalif cepheden Trabzon mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da yer aldı. İstanbul'un işgali ve meclisin kapatılmasıyla Ankara'ya geçen Ali Şükrü Bey, mecliste İkinci Grup'ta yer alarak muhalif tutumunu sürdürdü. Ayrıca çıkardığı Tan gazetesindeki yazılarında Ankara Hükümetinin belli başlı politikalarını sert dille eleştirdi. Yaptığı eleştiriler ve Hilafet yanlısı tutumu ile dikkat çeken Ali Şükrü Bey, Topal Osman tarafından öldürüldü (Çoker, 1995: 923). Suikast arkasında Mustafa Kemal olduğuna dair iddialar bulunmaktadır (Hür, 2006; Özgürel, 2003). Ali Şükrü Bey için ayrıntılı bilgi için bkz. (Demirel, 1996; Mısıroğlu, 2012)

² Yapılan alıntıdaki yazım ve imla hataları kaynağa aittir.

³ Hüseyin Ferit Bey, 1878 İstanbul'da doğmuştur. Bir yandan Hukuk mektebini olurken diğer taraftan Maliye Vekaletinde kalem memuru olarak çalıştı. Daha sonra kademeli olarak müdür muaviniği, müdürlüğün yanı sıra Kastamonu ve Diyarbakır Defterdarlığı ve Kastamonu Vali vekilliği yaptı. 1920 ve seçimlerinde Çorum mebusu olarak mecliste yer aldı. Ferit Bey mecliste Birinci Grup içinde yer aldı. Dolayısıyla 1923 seçimlerinde tekrar Çorum mebusu olarak mesaiye devam etti (T.Hal No: 100).

Ankara Hükümeti, başta âşar vergisi olmak üzere vergi muafiyeti ve affına yönelik girişimlere bir süre direnç gösterdi. Anadolu'nun birçok yerinden gelen şikayetler ve mebusların baskısı, Hükümet tutumunu kısmen değiştirmeye götürdü. Hükümet, 31 Ekim 1921 tarihli bir kanunla, savaşın sürdüğü ve düşman tarafından tahrip ve yağma edilen yerlerdeki halkın, arazi ve temettü vergileriyle âşar ve ağnâm borçlarını affetti. Yalnız devlet gelirindeki yetersizliklerden dolayı bütün vergilere değişik oranlarda zam yapmayı sürdürdü (Eldem, 1994: 192). Bu zamlar, devlet gelirler ve gider açığını kapatmadığı gibi savaşın yarattığı bütün tahribatlardan etkilenmiş olan halkın yükünü daha da ağırlaştırıyordu. Savaş sonrasında birçok siyasi sorunlar belli anlaşmalarla bir sonuca varılmıştı. Ancak, savaşın yarattığı ekonomik tahribatlar uzun süre giderilemedi.

4.3.2. Günümüze Kalan Miras: Okul, Yol, Su ve Köprü İhtiyacı

Birinci Dünya Savaşı'nın Vilayat-ı Şarkiye'de yarattığı sonuçlardan bir diğeri de meydana gelen alt yapı tahribatıdır. Bölgede meydana gelen alt yapı sorunu öylesine derin olmuştur ki, günümüze kadar tam olarak çözülememiştir. Bu, bölge mebuslarının ortak faaliyet alanı olmanın yanı sıra bölgenin en çok meclis gündemine getirilen sorunu olmuştur. Savaş sırasında özellikle işgale uğrayan bölgelerde zaten sayıca az olan okulların tamamen tahrip edilmesinden dolayı mebusların başta gelen talepleri bölgede okulların yaptırılmasıydı. Öyle ki, Bitlis mebusu Resul Bey, Bitlis'te dört iptidai okulun (ilkokul) açılmasına dair, Hükümetin ilgisiz tutumuna rağmen bir çok kez takrirler vermişti (ZC., C.2: 172, 327). Bölgenin diğer mebusları da okul taleplerini sürekli dile getirmişlerdir. Mebuslar, iptidai mektebi dışında bölgede medreseler, leyli (yatılı) mektepler ve istihdam sağlamak amacıyla iplikçilik mektebi açılması gibi taleplerde bulunmuşlardır (ZC.,C.8: 195, 269; C.9: 171; C.26: 234).

Şarkiye mebusları, mecliste sürekli okul talebinde bulunmakla kalmayıp mevcut okulların sorunlarını da dile getirmişlerdi. Bütçe sıkıntısı çeken Hükümet, Anadolu'da görev yapan memurların maaşlarını vermekte zorlanmaktaydı. Bu memurların başında öğretmenler gelmekteydi. Mebuslar, bölgede zaten zor koşullarda görev yapan öğretmenlerin maaşlarının verilmesi talep ediyor ve verilmeme sebeplerini Maarif Vekaleti'ne soruyorlardı. Azerbaycan doğumlu olan ve muhalif İkinci Grup içinde yer

alan Siverek Mebusu Mustafa Lütfi Bey, bölgedeki öğretmenlerin durumunu şöyle izah etmektedir:

"Milletin saadet ve selameti yegâne maarife merbuttur. Maarifi olmayan bir milletin hakkı hayatta katiyen hakkı yoktur (Malûm sadaları). Bunu hepimiz takdir edersiniz. Bendeniz bu hususta 'takrir verdim. Bendeniz Siverek'te iken - bendeniz Siverek idadi müdüriyim- sekiz aydır muallimlerimiz maaş almıyor. Senei dersiyenin iptidası olan eylül, teşrinievvel, teşrinisani aylamda üç ay maaş alamadık. Üç ayın maaşını kanunuevvelde aldık. Kânunuevvelden şimdiye kadar sekiz aydır, dokuz aya gidiyor, muallimler maaş alamamıştır. Maateessüf arkadaşlarım muallimler maaş alamadıklarından bir kısmı tahsildar, bir kısmı da polis oldu. Hatta senei dersi ye ortasında mektep muallimleri maaş alamadıkları için grev yaptılar. Mektebi kapattık, üç gün kapalı kaldı. Hükümet mektebin kapalı kaldığından dolayı biraz hareket etti. Sadaka kabilinden olarak bir aylık maaş verdi."¹ (ZC., C.2: 346).

Mustafa Lütfi Bey, bu sorunun giderilmesi için bölgede gereksiz olduğunu düşündüğü özel idarelerin lağvedilip oraya ayrılan bütçenin, öğretmen maaşlarına devredilmesini önermekteydi (ZC., C.2: 346). Bölge mebuslarının ısrarlı okul ve öğretmen sorunlarının çözülmesine dair talepler karşısında Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, sorunun sadece şarkın değil genel bir sorun olduğunu ifade ederek, sebebin bütçe kısıtlığının yanı sıra okullara ve öğretmenlere genel bütçeden değil de özel bütçeden pay ayrılmasından kaynaklandığını söylemekteydi (ZC., C.2: 342-345). Bu sorunun çözülmesi gerektiğini dile getirirse de bölgenin okullara dair problemi meclis gündeminde kalmaya devam etmiştir.

Mebusların, eğitim ile ilgi isteklerinden sonra öne çıkan diğer taleplerini yol, su ve köprü oluşturmaktaydı. İşgal güçlerini savaş sırasında bir çok ulaşım yolunu tahrip etmesinden dolayı kırsal bölgeler ile şehir merkezleri arasında ulaşım yapılamamaktaydı. Bu durumun giderilmesi için bir çok kez Şarkıye mebusları, tamiri yarım kalan yolların tamamlanması ve tahrip olanların tamir edilmesine dair takrir ve tekliflerde bulunmuşlardır (ZC., C.8: 224; C.9: 233; C.15: 242). Ayrıca, bölgede ulaşım yollarının yanı sıra gerek zirai ve gerekse içme su kanallarının tahrip olmasından dolayı yaşam koşulları daha da kötüye gitmişti. Öyle ki, su kanallarının yapım masraflarının belediye bütçesinin yeterli olmadığı gerekçesiyle mebuslar, giderlerin genel bütçeden karşılanması taleplerinde bulunmuşlardı (ZC., C.6: 117; C.9: 169, 415). Gerek ulaşım gerek ekonomi üzerinde etkisinden dolayı savaş döneminde bölgede tahrip edilen köprülerin onarılmasına dair talepler ise okul taleplerinde sonra öne çıkanlardı.

¹ Yapılan alıntıdaki yazım ve imla hataları kaynağa aittir.

Özellikle Murat Nehri ve Garzan Nehri üzerinden geçen köprülerin tamir edilmesine dair teklifler sıkça meclise getirilmiştir. Denizli doğumlu olmasına rağmen genel politik konular kadar bölgenin sorunlarına duyarlı faaliyet yürüten Bağımsız mebuslar arasında yer alan Siirt mebusu Mustafa Sabri Efendi köprünün yapılmasını bölge insanı için gerekliliğini şöyle izah etmektedir:

"Beyefendiler bu köprülerin inşası için 15 bin lira para isteniliyor. Diyebilirim ki Eğer köprü yapılırsa Maliyeye (100)bin lira varidat temin edecektir. Çünkü Siird'de bir çok tuz memlehalı vardır. Bu köprüler olmadığı için hayvanlar sudan yüzerek geçerler. Tuz, malûmu âliniz, suda erir, kış mevsiminde tuzun oradan nakliyatı kabil olamaz. Onun için buralarda Viranşehir'in çürük olan kaçak tuzlan satılır. Diyarbekir'in, Urfa'nın, Elâziz'in tuz ihtiyacını bu Viranşehir'in çürük tuzları temin der. Halbuki Siirt'te ise 200 bin liralık, 300 bin liralık tuz sarfedilir, Eğer köprü olmuş olsa Maliyeye 200 bin lira varidat temin eder. Köprü olmadığı için Maliyenin bu varidatı da geri kalıyor. Biz bu köprüyü yapmakla zahirde millete hizmet edeceğiz, İkincisi; orada binlerce hayvanlar telef oluyor, koyunlar, merkepler, insanlar telef oluyor. Size bir şey daha arşedeyim: Bitlis valisi Hüseyin Paşayı o sudan geçirmek için kürtler iki lira almışlar, az almışlar.Çünkü kurt kavmi necibi İnsaflıdır, Ben olsaydım on lira alırdım. Çünkü seksen vali gelmiş, geçmiş o köprüyü yaptırmamışlar."¹ (ZC., C.5: 306).

Bölge mebuslarının bu taleplerine diğer mebuslar da destek vermiştir. Bu mebuslar arasında Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali Bey, bölge insanının meclise olan güveni sarsılmaması için ihtiyaçların mutlaka karşılanması gerektiğini ifade etmiştir (ZC., C.5: 305).

Bölgenin günlük yaşamını ilgilendiren ihtiyaçlara dair mebusların taleplerine karşı Hükümetin çözümleri sınırlı olmuştu. Hükümet, bölgedeki ihtiyaçları kabul eden ve mebuslara hak veren tutumlar sergilese de, bu taleplerin önemli bir kısmını savaş ortamı, bütçe yetersizliği, sorunları çözecek kalifiye eleman yokluğu, yoğun bürokrasi gibi gerekçelerle karşılayamamıştır. Birinci Meclis'in gündemi meşgul eden bölge insanın günlük yaşamını etkileyen bu alt yapı sorunları, bu dönemde çözülemediği gibi daha sonraki Cumhuriyet Hükümetlerinin de çözmediği veya çözemediği günümüze kadar gelen kronik sorunların başında geldi.

¹ Yapılan alıntıdaki yazım ve imla hataları kaynağa aittir.

4.3.3. Vilayat-ı Şarkiye'de Devlet: Suiistimal ve Kötü Muamele

Birinci Dünya Savaşı'nın ülke genelinde olduğu gibi bölgede yarattığı sonuçlardan biri de bölgedeki devlet denetiminin azalması olmuştur. Meydana gelen merkezi otorite boşluğu, bölgede görev yapan devlet görevlilerinin kanun dışı uygulamalara yönelmelerini kolaylaştırmıştır. Bölge mebuslarının, meclise sundukları takrir ve tekliflerde görüldü kadarıyla, bölge halkının devlet görevlilerinden oldukça şikayetçi olduğu anlaşılmaktadır. Bölgedeki uygulamalarından dolayı hakkında şikayetlerin en çok olan kişi, Elcezire¹ Komutanı Nihat Paşa'ydı². Kendisi hakkında bölge halkından kanuna aykırı vergiler topladığı, ordu iaşesini köylülerden zorla temin ettiği ve bölgedeki memurlara yetkisi haricinde müdahaleler ettiğine dair şikayetler bulunmaktaydı. Altında çok sayıda Vilayat-ı Şarkiye mebusunun imzası bulunan takrirden Nihat Paşa'nın yaptıkları hakkında şunlar ifade edildi:

"İslamlardan bedeli nakdi almak ve rüesayı aşair ile ağavattan hediye alıp ve hediye vermek ve hayvanatını askerlere ray ettirmek ve mal sandıklarına zabıt ikamesile memurine maaş verdirmemek ve bazı kesani memleketlerinden uzaklaştırmak ve gasbedilen nukudunu ahaliye tazmin ettirmek ve orduya odun vereceği bahanesiyle Yümnü Beyi askerlikten te-cil eylemek ve münakaşaya koymaksızın erzakı askeriye hanesinde ihale eylemek ve poliçe muamelâtında kayın biraderini dahi teşrik etmek ve sahte vesika vererek bir zabiti İstanbulla göndermek ve Nusaybin kaymakamı Kadri Beyi himaye eylemesi yüzünden Gümrük varidatının tenakusuna sebebiyet vermek ve Mardin Mıntıka Kumandanı Hüseyin Beyin bütün suiistimalâtına karşı himaye eylemek ve eshabı cinayatitan Haçor ve rüfekasını para mukabilinde affeylemek maddelerinden ibarettir."³ (GZC., C.3: 550).

Nihat Paşa, bu tür kanun dışı uygulamalarından dolayı görevden alınmış olsa da hakkında yapılan tahkikatlar sonucu suçsuz bulunup her hangi bir cezaya çarptırılmadı (Burak, 2005: 173). Bölgedeki uygulamalarıyla haklarında şikayet edilen görevliler arasında Elazığ Valisi Abdülkadir Bey ile Jandarma Alay Komutanı Hamdi Bey de

¹ El Cezire, İslam coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya'ya verilen isimdir. Bölge Dicle nehrinin doğusunda kalan Silvan, Erzen, Siirt, Zap Havzası ve Fırat'ın batısında Adıyaman'a kadar uzanır. 1516'da Osmanlı hakimiyetine giren bölge, Diyarbakır ve Musul Beylerbeyliği olarak iki merkeze ayrılarak yönetildi. 1. Dünya Savaşından sonra bölge Türkiye, Irak ve Suriye arasında paylaşıldı. El Cezire ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Şeşen, 1993: 509-511).

² Nihat Paşa, 1878 Felipe doğumlu olup Harbiye'den mezun olduktan sonra Balkan ve 1. Dünya Savaşında yer almıştır. Milli Mücadelede Elcezire Komutanlığının yanı sıra Adana valiliğine vekalet ve Askeri Yargıtay Başkanlığı gibi görevlerde bulundu. Milli Mücadele'de sonra VI. ve VII dönemlerde Ankara milletvekilliği yaptı. Soyadı kanunuyla Anılmış soy ismini alan Nihat Paşa 1988'de Ankara'da vefat etti (T. Hal No: 1136).

³ Yapılan alıntıdaki yazım ve imla hataları kaynağa aittir.

bulunmaktaydı. Haklarında halktan zorla ve tehdit ederek, Hükümet adına para, konak, eşya vs talep ettiklerine dair şikayetler bulunmuştur (ZC. C.8: 372). Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in, diğer mebus arkadaşlarıyla verdiği sekiz maddelik takirde, Elazığ'ın Dişid Nahiyesindeki Aziz adında bir komutanın sahte evrakla Harput'un Huzik karyesi imamı İsmail Efendi'yi Dersimli isyancılarla birlikte hareket ettiği gerekçesiyle para talep ettiği ve talebini reddedilmesiyle imamın çocuğuna işkence ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, İmam, çocuğunu kurtarmak için parayı vermiş ve sonra durumu Alay Komutanı Hamdi Bey'e iletmesine rağmen Aziz komutan hakkında hiç bir işlem yapılmadığı ve imamın parasının verilmediği ifade edilmiştir (ZC., C.15: 249).

Her ne kadar mebusların takrirlerinde belli isimler üzerinde soruşturmalar yürütülmüş olsa da bölgedeki suiistimal ve kötü muamelenin taşra yönetimin her kademesiyle bağlantılı olmuştur. Sıradan bir devlet memurunun yaptığı kanunsuzluk, bir vali veya üst düzey komutan tarafında örtbas edilebiliyor ve koruma altına alınıyordu. Özellikle sivil ve asker bürokrasisinin Adliye kurumları üzerindeki tahakkümü, bölgedeki kanun dışı uygulamaların önünün alınamamasında etkili olmuştur. Dersim'in muhalif mebusu Hasan Hayri Bey'in verdiği takririn bu duruma örnek teşkil edecek nitelikte yaşanan bir durum şöyle anlatılmıştır:

"Elâziz'e üç kilometre mesafede vâkı Hüseyinik karyesinde mutavattın Kiği muhacirlerinden Ali Ağanın mahdumu Hüseyin ile mezunen karyesinde bulunan Halil beynindeki âdi su münazaasından dolayı mülâzim Fuat efendi kumandasında elliye mütecaviz atlı ile hanesi abluka altına alınarak kadınlarına varıncaya kadar bütün çoluk çocuklarının mahfuzen götürölmek istenildiği meselesinden merkum Hasan'ın biraderi Mehmet Emin Efendinin vâkı şikâyetine siyasi renk verdirilerek Abdülkadir ve Hamdi beylerin Adliyeye tahakkümüyle Mehmet Emin Efendi bigayrihakkın iki ay tevkif edilmiş, bilâhara serbest bırakılmasına mecbur kaldıklarından mumaileyhin açmış olduğu hukuk dâvasını bastırmak için Elcezire Cephesi kuvvetiyle Harput havadisini Dersim'lilere bildirmiş olması bahanesiyle tahliyesinden birkaç gün sonra Merkez Ordu Kumandanlığından Divanı Harbi örfiye tevdi için istettirilerek mahfuzan Sivas'a götürölmüş. Üç ay kadar Sivas'ta gayri mevkufl süründükten sonra arkasından hiçbir evrakın vürud etmemesinden Divanı Harpçe memleketine gitmesine mezuniyet verilmiştir..." (ZC., C.15: 249).

Bölgedeki devlet görevlilerinin, özellikle mahkemeler üzerinde tesiri neden gösterilerek bölge mahkemelerinin verdikleri idam cezalarının meclis onayına sunulması talep edilmiş ve kabul edilmiştir (ZC., C.6: 205-210, 232-234; C.18: 287). Bu karar ile beraber meclis ilk olarak , savaş esnasında firar ettiği gerekçesiyle idam cezasına çarptırılan Mustafaoğlu Halil adında bir askeri affetti (ZC. C.19: 356). Daha sonraki

süreçte meclis, İstiklal ve İstinaf Mahkemeleri tarafından verilen idam cezalarının bir kısmını affetmeye devam etti.

Diğer taraftan mebuslar, bölgede görev yapan sivil-asker görevlilerin yaptıkları suiistimal ve kötü muamelelerinden dolayı yargılanmalarına dair taktir ve tekliflerde bulunuyorlardı. Buna rağmen dikkate değer bir sonuç alınamıyordu. Bunun üzerine mebuslar, bu uygulamaların son bulması adına, Hükümete bölgeye gönderdiği görevlilerin yetkilerinin sınırlarının tespit edilmesi ve gereksiz yere görev yeri değişikliklerine gidilmemesini önermişlerdi (ZC., C:16: 55). Ayrıca, Hükümetin bölgeye gönderdiği memurların seçiminde daha dikkatli davranılması gerektiği istenilmiştir. Meclis'in Bağımsız mebusların da olan ve faaliyetlerinde bölgenin sosyal sorunlarına duyarlılık gösteren Beyazıt mebusu Şevket Bey'in verdiği taktirde bölgeye on sekiz yaşında bir çocuğun Tahrirat Müdürü olarak atanmasının yanlışlığını şöyle izah etmektedir:

"Müstehcen olduğu için ahlâkını arzdan teeddübelediğim bu çocuğun mühim ve hudud üzerinde bulunan bir livada istihdamı doğru olmadığı gibi defatle hizmeti askeriye davet olduğu halde himayeye mazhar oluyor. Kürdistan gibi bir muhitte pek fena ahvali şayi ve sabit bir çocuğun istihdamı manasızdır. Bana saik olan vicdandır, bunda bir garaz ve ivaz tasavvur buyurulmasın... Muhitimiz, böyle lekeli memur istihdamından pek müteessir olarak ve Hükümetin azamet ve şevketiyle kabili telif görmiyerek kalben rencide oluyor. Binaenaleyh kanunsuzluğa nihayet vermek zamanı ne vakittir?"¹ (ZC., C.15: 244).

Ankara Hükümeti, bölgedeki devlet görevlilerin uygulamalarını teorik olarak tasvip etmese de, pratikte bölgeye göndereceği görevlilerin seçiminde daha dikkatli davranılması veya mevcut görevlilerin kanun dışı uygulamalarına son verecek adımlar atılmamıştır. Aksine Elcezire Komutanı Nihat Paşa örneğinde görüldüğü gibi görevlileri sahiplenen bir yaklaşım ortaya koymuştur. Birinci TBMM, her ne kadar yeni bir kurum olarak ortaya çıksa da Osmanlı gibi uzun yıllara yayılmış bir bürokrasi geleneğine tutunmanın ötesine geçememişti. Elbette kendi içinde bağlı olduğu bürokratik gelenekten farklı uygulamalar ortaya koymuştur. Ancak savaş ortamıyla beraber daha da hantallaşan geleneksel bürokrasi ve devletin taşra sorunlarına kesin çözümler yerine kısmi çözümlerle yetinen veya erteleyen yaklaşımı sürmüştür. Ayrıca Ankara'daki meclis "millet" ismini taşımış olsa da devlet veya devleti temsil eden kurum veya kişiler ile millet arasında çıkan sorun ve çatışmada pratik adımlarda devletin kurum ve

¹ Yapılan alıntıdaki yazım ve imla hataları kaynağa aittir.

kişilerini kollamıştır. Birinci Meclis'in özelde Vilayat-ı Şarkiye'nin siyasi, sosyo-ekonomik, idari sorunlarına dair bu yaklaşımı, Cumhuriyet'in geleneksel devlet refleksine dönüştü. Bu refleks, bölgedeki bu döneme ait sorunların Cumhuriyet Türkiye'sini uzun yıllar meşgul edecek kronik sorunlara dönüşmesine neden oldu.

5. BÖLÜM

5. GÜNÜMÜZÜN BİRİNCİ MECLİS'E DAİR YAKLAŞIMLARI

Birinci Meclis, kuruluş şartları nedeniyle sonraki dönemlerden farklı bir siyasi yapıya sahip olmuştur. Yalnız, Birinci Meclisin farklı oluşuna, hemen sonraki döneminden itibaren "tekçi" siyasi yapının kurumsallaşması ve bu yapının Cumhuriyet Türkiye'sine yön vermesinden dolayı, pozitif anlamlar yüklenmiştir. Günümüzde bu olumlu algı daha da perçinleşmiş ve "çoğulcu"luğa, "demokrasi"ye, "birlik ve beraberliğe" dair söylemlerde muhakkak 1920'lere ve Birinci Meclis'in yapısı referans olarak gösterilmiştir. Öyle ki, günümüze dair birçok siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel sorunların çözümleri, Birinci Meclisin yapısında aranmakta ve model gösterilmektedir. Bu yaklaşım, bugünün Türkiye siyasetinin merkez söylemi olduğunu söyleyebiliriz.

5.1. DEVLETİN BİRİNCİ MECLİS VURGULARI

Kuruluşundan günümüze değin Cumhuriyet Türkiye'sinde devleti yöneten kadroların tamamı Birinci Meclise ayrıca anlam ve önem atfetmiştir. Gerek devletin "kurucu" meclis niteliği olarak görmesi ve gerek siyasi yapı ve faaliyetleri çerçevesinde çok partili dönemlerde model gösterilen bir meclis olmuştur. Birinci Meclis'e bu olumlu yaklaşım yaklaşık on iki yıldır ülkeyi yöneten Ak Parti Döneminde daha da perçinleşmiştir. Yönetime geldiği 3 Kasım 2002 tarihinden bugüne kadar siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel alanlarda reformist bir politika ortaya koymaya çalışan Ak Parti Hükümetleri, özellikle yeni anayasa, çoğulculuk, özgürlük ve "yeni" Türkiye'ye dair yaptığı vurgularda, Birinci Meclisin yapısı ve faaliyetlerini örnek göstermektedir.

Necmettin Erbakan'ın öncülüğündeki Milli Görüş¹ hareketinden "yenilikçiler " kanadı tarafından kurulan ve muhafazakar-demokrat bir parti olarak "yeni" bir Türkiye kurma

---

¹ Milli Görüş Hareketi, 1948 İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliği mezunu olan Necmettin Erbakan öncülüğünde 1969'da kurulan Bağımsızlar Hareketi ile başladı. Muhafazakar-milliyetçi hareket 26 Ocak 1970'de Mili Nizam Partisi olarak Türk siyasetine girdi. Milli Görüş, 1970'ten bu yana "irtica odağı" olma gerekçeleriyle askeri darbeler ve mahkeme kararlarıyla kapatılan MNP'nin yanı sıra Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisinde ve halen faaliyette bulunan Saadet Partisi çatısı altında varlık gösterdi. Hareket, 2001 yılında içindeki "yenilikçiler" olarak adlandırılan bir iç muhalefetle karşı

iddiasında olan Ak Parti, İsmet İnönü yönetiminden itibaren kendine kadar olan Cumhuriyet dönemini eleştirmekte ve "eski" Türkiye tanımlamaları yapmaktadır. "Yeni" bir devlet yönetimi ve toplum şekilleri yaratma iddiasında bulunurken, temellerini devletin kuruluş dönemine götürmekte ve ideolojisini bu çerçevede meşru zemine oturtmaktadır. Öyle ki, her ne kadar "yeni" bir devlet iddiası taşıyor olsa da 1920'li yıllara ve Birinci Meclise atıflar yapmasında, darbelerle "tekleştirilen" devlet ve toplumun asıl yapısına döndürme anlamı taşımaktadır. "Yeni" iddiası taşıyan kurum ve kuruluşlar gibi Ak Parti'nin yapmaya çalıştığı şey "eski" ye ait olanı ortadan kaldırmak veya revize etmektir. Bunun için Hükümetin öne çıkan söylemlerinin başında 1980 darbe döneminin bugüne kalan mirası olan 1982 Anayasasını değiştirmek olmuştur. Ak Parti Hükümetlerine uzun süre Başbakanlık yapan ve partinin ideolojisine yön vermiş olan Recep Tayyip Erdoğan¹, devletin ve milletin yeni bir anayasa ihtiyacına sürekli vurgular yapmıştır (Sabah, 15. 02. 2013; HaberTürk, 11.10. 2011; Akşam, 25. 04.2012). Ancak, yapılacak olan yeni anayasanın yapısı hakkında verdiği bilgilerde Birinci Meclisin yaptığı 1921 Anayasasını model olarak göstermiştir. Dönemin Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın grup toplantısında nasıl bir anayasa yapacaklarını şöyle ifade etmektedir:

"Türkiye ilk sivil anayasasını 1921'de yapmıştır, bu anasadan sonra ne yazık ki bu derece katılımcı bir anayasa yapılmamıştır. Biz tıpkı 1921'de olduğu gibi herkesin katkısı verdiği, herkesin diline, inancına, kimliğine saygı duyan sivil bir anayasa yapma arzusundaydık. Darbeciler anayasa yapıyorsa, siviller de yapabilir diyerek sivil demokratik katılımcı anayasa yazabilir diye umutlu olduk."(Zaman, 26.11.2013).

Ak Parti Hükümetlerinin bir diğer önde gelen isimlerinde olan Bülent Arınç da ülkenin yeni bir anayasaya ihtiyacı olduğunu ifade ederken sürekli Mustafa Kemal ve silah arkadaşları ve Anadolu'dan seçilen temsilcilerle sivil ruha sahip 1921 anayasasını

---

karşıya kaldı. Bu muhalif grup, 3 Kasım 2002 seçimlerinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucu kadrolarını oluşturdu. Milli Görüş Hareketi ve Ak Parti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.(Ahmad, 2010; Bulaç, 2009,2010; Yavuz, 2008; Yorgancılar, 2012).

¹ Recep Tayyip Erdoğan, aslen Rizeli olup, 1954'te İstanbul'da doğdu. 1973 yılında İstanbul İmam Hatip Lisesini bitirdikten sonra Üniversite eğitimini Marmara Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesinde aldı. Lise ve Üniversite yıllarında Milli Türk Talebe Birliği öğrenci kollarında aktif olarak çalıştı. 12 Eylül 1980 darbesinden önce Milli Selamet Partisi İstanbul Gençlik Kolları başkanlığını yürüttü. 1983 yılında kurulan Refah Partisi'nin çeşitli kademelerinde görevler aldıktan sonra 1994 yerel seçimlerde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçildi. 1997 yılında Siirt'te okuduğu şiiirden dolayı 4 ay hapis cezası aldı. Cezaevinden çıktıktan sonra 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucuları arasında yer alıp, başkanı oldu. 3 Kasım 2002 seçimlerden bu yana 59, 60 ve 61. Hükümette Başbakanlık yaptı. Recep Tayyip Erdoğan, 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak 12. Cumhurbaşkanı oldu. Erdoğan bu görevinde halen aktif siyasette yer almaktadır (www.tccb.gov.tr).

Birinci Meclis'te kabul ettiğine atıflar yapmıştır (Hürriyet, 11.12.2012). Bugüne kadar yapım aşamasında sonuç alınamayan yeni anayasa söylemlerinde, Hükümet yöneticilerinin 1921 Anayasasına atıflar yapmaları ve model olarak göstermelerinde aslında Birinci Meclis'in yapısına vurgu yapılmaktadır. Muhafazakar bir ideolojik yapıya sahip olan Ak Parti, Müslümanların kutsal günü olan Cuma günü ve Kuran'dan ayetler okunarak açılan ve siyasi yapısında İslami izler taşıyan Birinci Meclis'e pozitif anlamlar yüklemesi, meşruiyet kanallarından biri olmuştur. Uzun süre Ak Parti liderliği ve Hükümetlerinin Başbakanlığını yaptıktan sonra 2014'te 12. Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan, son olağanüstü kongrede Birinci Meclise dair şu ifadeleri kullandı:

"Buraları unutmayın gençler meclis kürsüsünün arkasında hangi emir ilahi konmuştur biliyor musunuz? Onlar işlerini istişareyle yaparlar mealindeki şura suresinin 38. ayeti yazılmıştı. İlk Meclis'teki muhteva tam anlamıyla bir Türkiye manzarasıydı. Orada Türkler vardı, Kürtler vardı, Araplar vardı, Çerkezler vardı, Arnavut vardı, Boşnak vardı, Sünniler vardı, Aleviler de vardı. Milletin bütün unsurları, kurtuluş savaşını sevk etmek için gönül birliği yapmışlardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin mayası işte orada atılmıştı." (Hürriyet, 28.06 2014).

Erdoğan'ın ilk meclise ve siyasi yapısına dair yaptığı olumlu değerlendirmeye bakıldığında, güncel devlet politikası ile kurucu meclisin politikası arasındaki bir diyalog öne çıkmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Mayıs 1920'de Birinci Meclis kürsüsünde sarf ettiği, "*Burada maksud olan ve Meclisi Âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkeş değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasırı islâmiyedir, samimî bir mecmuadır.*" sözleriyle muhafazakar-demokrat bir partiye liderlik yapmış olan Erdoğan'ın yukarıdaki sözleri arasındaki benzerlik görülmektedir. Bu benzerliği yaratan temel etken Birinci Meclis hükümeti ile günümüz hükümet hedeflerindeki uyumluluk olabilir. Her iki siyasi hareket kendinden önceki devlet mekanizmasını yetersiz görüş ve "yeni" bir devlet aklına doğru yönelmeyi çabalarken, İslam üst kimliği altında bütün kimlikleri kabul eden konjonktürel politikalara başvurmuşlardır. İşte her iki dönemin politik argümanlardaki ve siyasi yapıdaki benzerlik, günümüz devlet yönetim kadrolarının, Birinci Meclise yönelik olumlu bakış açısına kaynaklık etmektedir. On iki yıldan beri devleti yöneten muhafazakar bir partinin, yeni bir devlet paradigması oluşturma sürecinde, Birinci Meclis ve öne çıkan faaliyeti olan 1921 anayasasına dair vurguları, dönemi bir bütün olarak tam olarak yansıttığı söylenemez. Günümüz devlet

kadrolarının, döneme ait algıları ve vurgularının ne kadar tarihsel gerçekliği yansıttığına dair tartışmalar çalışmanın sonraki alt başlığında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

5.2. KÜRT SİYASASINDA BİRİNCİ MECLİS ALGISI

Modern Kürt siyasi hareketi, fikri alt yapısını, günümüze kadar gelen birçok fikir hareketleri gibi Meşrutiyet Döneminde atmıştır. II. Abdülhamit yönetimine karşı birçok muhalif unsurları bir araya getirmeyi başaran İTC, Meşrutiyeti ilan etmiş ve ilk aşamalarda esen hürriyet havasıyla farklı fikir ve inançlar örgütlenme noktasında ilerleme kaydetmiştir. Yalnız kısa süre sonra İttihatçıların hürriyet söylemi yerini muhaliflere karşı baskıcı ve "Osmanlılık" gibi kapsayıcı karakterden "Türkçü" bir yaklaşıma doğru ideolojik bir daralmaya gitmiştir. İktidar ideolojisinde meydana gelen bu daralma diğer fikir hareketlerinde de oldu (Jwaideh, 2012: 209-211; Strohmeier-Hackmann, 2014: 56-57). Bu fikir hareketleri arasında yer alan Kürt siyaseti iki söylem üzerine inşa oldu. Bunlardan ilki, bağımsız bir Kürt devleti kurmayı hedefleyen milliyetçi söylem, ikincisi Sultan-Halife'ye bağlı kalan Müslüman üst kimliğini öne çıkaran söylemdi. Birinci Dünya Savaş'ından sonra milliyetçi Kürtler fikirlerine kitlesel destek ve koşullar sağlayamadıklarından dolayı bir sonuç alamadılar. Yalnız, Müslüman kimliklerini önceleyen Kürtler, kendileri gibi Halife-Sultana bağlı ve Müslümanlığı öncelediğini iddia eden Mustafa Kemal'in hareketiyle bir araya gelerek meclis zemininde varlık gösterdiler. Müslüman üst kimliğine vurgular yapan meclis, alt unsur olarak gördüğü birçok kimlik ve inançlar gibi Kürtlüğü de kültürel anlamda kabul etmekteydi.

Birinci Meclis'in savaş koşullarındaki bu birleştirici politikasına karşılık 1924'ten itibaren devlet politikasında bir dönüşüm yaşanmıştı. Müslüman üst kimliğine atıflardan vazgeçilmiş, devletin kimliği olarak kabul edilen Türklük dışındaki bütün kimlikler inkar edilmiştir. Bu dönüşüm Kürtlerin de milliyetçi bir refleks geliştirmesine neden oldu. Bu refleks, günümüze kadar süre gelecek olan Kürt-devlet çatışmasının alt yapısını oluşturmuştur (Bruinessen, 2013:172-173). 1924'te meydana gelen bu kırılma günümüz Kürt siyasetinin, Birinci Meclisin olağanüstü koşulların şekillendirdiği kapsayıcı politikasına ve bu politikasının ürünü olan 1921 anayasasına olumlu

vurgularda bulunmasına ve günümüz sorunlarının çözümüne dair model olarak gösterilmesine neden olmaktadır. Ağırlıklı olarak milliyetçi-sol ideolojiler çerçevesinde söylem geliştiren günümüz Kürt siyasası, Cumhuriyetin yıllardır inkar ettiği Kürt kimliğinin siyasi, kültürel anlamda tanınması ve anayasal güvence altına alınmasına dair siyaset yürütmektedir. Bu amaç çerçevesinde ürettikleri politik argümanları arasında Birinci Meclis'in siyasi yapısı ve 1921 anayasasına dair söylemlere sıkça rastlanmaktadır. 1994 yılında kapatılan DEP'in eski milletvekili olan Hatip Dicle'nin¹ Cumhuriyetin kronik problemi olarak adlandırdığı "Kürt Sorunu" nun çözümüne dair Kürt siyasi hareketinin önde gelen kuruluşu olan Demokratik Toplum Kongresi (DTK) adına yaptığı konuşmada Birinci Meclis için şunları ifadelere yer vermektedir:

"1'inci Büyük Millet Meclisi'nde Kürtlerin kimlikleriyle ve Kürdistan mebusları olarak yer almışlardır. İnkâr yoktur, o dönemdeki belgeler tümüyle şahittir. 1921 Anayasası etnik kimlikten bağımsızdır. Bir nevi özerkliğin teminatı olarak yerel yönetimlere görevler verilmiştir. 10 Şubat 1922'de Kürdistan'a özerklik yasası meclisten geçmiştir. İsmet İnönü Lozan'a 1'inci Büyük Millet Meclisi'nin ve oradaki Kürt vekillerinin desteğini arkasına alarak gidiyor. Onun için orada biz Türkler ile Kürtlerin temsilcisi olarak buradayız diyebiliyor..." (Hürriyet, 12.12. 2009).

Dicle'nin bu ifadelerini, dönemin DTP Diyarbakır milletvekili Selahattin Demirtaş², gündemde olan yeni anayasa çalışmaları için model olarak gösterdiği Birinci Meclis'in siyasi yapısı ve 1921 Anayasası hakkında şunları ifadelerinde yer vermiştir:

"Bu anayasa farklı din, dil, kültür ve etnik farklılıklara göre düzenlenmiş. Bizim taleplerimiz ve sivil anayasa taslağımız 21 Anayasası ile büyük benzerlikler gösteriyor. Çünkü 21 Anayasası ruhu itibariyle özgürlükçü bir anayasa. 1921 Anayasası herhangi bir etnik unsuru tanımlamıyor. Türk ifadesi hiçbir yerde yok. Bunun yerine cephede Kurtuluş Savaşı'nda mücadele eden tüm etnik gruplar için millet kavramı geçiyor. Bu millet kavramı ile ağırlıklı olarak Müslümanlar kastediliyor. Bu genel ifadeler daha sonra 1924 Anayasası'nda değiştiriliyor, Türk, Türkiyeli ve Türk milleti gibi ifadeler kullanılıyor." (Aksiyon, 3.10.2008).

¹ Mehmet Hatip Dicle, 1955 Diyarbakır doğumludur. İlk ve Orta öğrenimini Diyarbakır'da aldıktan sonra 1973'te İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümüne başladı. 1979-1990 arası çeşitli devlet kurumlarında mühendis olarak görev yaptı. 1991 yılında İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şube başkanlığını yürüttüğü sırada Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) listesinde Diyarbakır milletvekili seçildi (T.Hal No: 135). 1993 yılında Demokrasi Partisi (DEP) Genel Başkanı seçilen Hatip Dicle, 1994 yılında DEP milletvekilleri Orhan Doğan, Leyla Zana, Selim Sadak ile beraber vatana ihanet ve bölücülük suçlamalarıyla 10 yıl hapis yattı. 2004 yılında cezaevinde çıkan Dicle aktif siyasete devam etmektedir.

² Selahattin Demirtaş, 10 Nisan 1973'te Elazığ Palu'da doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. Serbest avukatlık yaptı. İnsan Hakları Derneği (İHD) Diyarbakır Şubesi Yönetim Kurulu Üyeliği ve Şube Başkanlığı görevlerini yürüttü. Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) ve Uluslararası Af Örgütü'nün Türkiye Şubesi yöneticiliklerinde bulundu. 23. Dönemde Diyarbakır 24. Dönemde Hakkari Milletvekili seçildi. 2014 Cumhurbaşkanı adayı olan Demirtaş halen Halkların Demokrasi Partisi Eşgenel başkanlığını yürütmektedir (T. Hal No: belirtilmemiş)

Yine aynı siyasi gelenekten gelen dönemin DTP Muş milletvekili Sırrı Sakık¹, mevcut sorunların çözümü için adres olarak Birinci Meclis'i gösterip, şunları ifade etti:

"Bu dönem tam bir geçiş dönemi. Günümüzde olduğu gibi benzer tartışmalar o günlerde de var. Ama herkes, karşındakini kendi konumunda kabul ediyor. İnsanlar kavga etmiyor. Belli bir döneme kadar Kürt milletvekillerinin Atatürk ile çok sıcak ilişkileri var. Atatürk onlara Kürdistan, Lazistan milletvekilleri diye hitap ediyor, iltifatlar ediyor. İşte biz bu ruhu yakalayabilirsek eminim ki sorunlarımızı çok rahat çözümleriz." (Aksiyon, 3. 10. 2008).

Kürt siyasasının merkezini oluşturan kişi ve kurumların özellikle son yıllarda Birinci Meclis'e vurgular yapmalarındaki temel etken, gidilen paradigma değişikliğidir. 1980 darbesinde sonra birçok Kürt siyasi fraksiyonları tasfiye olurken, yine aynı dönemde kurulan ve bağımsız Kürt devleti kurma amaçlı PKK², otuz yıl gibi uzun süren düşük yoğunluklu bir çatışmaya neden oldu. Böylece, Kürt siyasetinin merkezine oturdu. Yalnız, 1999'da örgütün lideri Abdullah Öcalan³'ın yakalanmasından sonra, örgüt politikalarında değişiklikler yaşandı. Verilen beyanlarda Türkiye'den ayrı bir devlet kurma hedeflerinin olmadığına ve "Kürt Sorunu"nun ülke sınırlarında bir değişikliğe

¹ Sırrı Sakık, 1 Ağustos 1957'de Muş Yürecik köyünde doğdu. Uzun yıllar turizm alanında işletmecilik yaptıktan sonra Cumhuriyet ve Vatan gazetelerinde bir süre muhabirlik yaptı. Demokrasi Partisi (DEP) ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) Kurucu Üyesi oldu. 19, 23 ve 24. Dönemlerde Muş Milletvekili seçildi. 2014 yerel seçimlerde Ağrı Belediye Başkanlığına seçilen Sakık, halen bu görevini sürdürmektedir (T.Hal No: 2387)

² PKK (Kürdistan İşçi Partisi), temelleri 1974 yılında ağırlıklı olarak üniversite öğrencilerinden oluşan Marksist-Leninist bir ideolojiye sahip olan Ankara Yüksek Öğretim Derneği (AYOD) etrafında şekillendi. Bu dernek içinde aralarında Abdullah Öcalan'ında yer aldığı bir grup öğrenci Marksizm - Leninizm'e dayalı bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla "Apocular" adı altında ayrıca örgütlendiler. 1978 yılında yapı Kürdistan İşçi Partisini kurdu. 12 Eylül 1980 darbesine giden süreçte ülkenin doğu şehirlerinde genişlediler. Darbeden sonra örgütün birçok elemanı tutuklandıysa da başta Abdullah Öcalan olmak üzere bazı üst düzey yöneticileri Suriye ve Lübnan'a kaçtı. Ülke dışında faaliyetlerine devam eden örgüt 15 Ağustos 1984 yılında Hakkari'nin Şemdinli ve Siirt'in Erüh ilçelerinde bulunan askeri birliklere ilk silahlı saldırıda bulundu. Bu saldırı günümüze kadar gelecek bir çatışmanın başlangıcı olmuştur. PKK yaptığı eylemlerle Türkiye ve Uluslararası alanda terör örgütü olarak ilan edilmiştir. Örgütün lideri olan Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında yakalanmasıyla beraber, örgüt bağımsız bir Kürt devleti kurma iddiasından vazgeçtiğini belirtmiş ve Türkiye sınırları içinde mevcut sorunları çözmeye dayalı programlar ilan etmiştir. Yalnız örgüt hala silahlı yapılanmasını sürdürmektedir. PKK ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Özcan, 1999; McDowal, 2004; 554-598, Marcus, 2009; Fuller-Barkey, 2013: 45-147).

³ Abdullah Öcalan, 1949 Şanlıurfa-Halfeti doğumludur. 1968 yılında Ankara'da Tapu ve Kadastro Meslek Lisesini bitirdikten kısa bir süre sonra Diyarbakır Tapu Müdürlüğünde memurluk yaptı. 1971 yılında Bakırköy Tapu Müdürlüğüne atandığı sırada İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine kayıt yaptırdı. Aynı yıl Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesine yatay geçiş yapan Öcalan, THKP/C, Dev Genç, gibi sol örgütlerle temas halinde oldu. 1978 yılına gelindiğinde, bağımsız Kürt devleti kurmayı amacıyla Kürdistan İşçi Partisi'nin kurucularında ve lideri oldu. 1980 darbesinin hemen ardından geçtiği Suriye'de yakalandığı 1999 yılına kadar örgütü yönetti. 1999 yılında bölücü terör örgütü lideri sıfatıyla vatana ihanet suçunda idama mahkum edildiyse de Avrupa Birliği uyum yasaları gereği cezası müebbet hapse çevrildi. Öcalan, halen İmralı cezaevinde tutuklu bulunmaktadır. A. Öcalan ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Birand, 1993; Yücel, 2014).

gidilmeden çözülmesi gerektiği, "Misak-ı Milli"ye vurgular yapılarak ifade edildi (Hürriyet, 21. 03. 2013). Bu yeni paradigmayı oluşturan Öcalan, sorunun çözümü için Birinci Meclis'in siyasi yapısına ve 1921 anayasasına sıkça referanslarda bulunmakta ve model göstermekteydi.

Kürt siyasasında meydana gelen paradigma değişikliği gibi Ak Parti yönetimindeki devletin de Kürt politikasında değişiklikler oldu. Devlet, sadece güvenlik endeksli sorunu çözmekten vazgeçerek, sorunu tanıyan ve diyalog temelli bir "çözüm süreci" olarak tanımlanan bir politika içine girdi. Hala sürmekte olan bu süreçte, devlet tarafından taraf kabul edilip kendisiyle görüşmeler yapılan ve süreçte aktif yer alan Öcalan, sorunun çözümüne dair yaptığı açıklamalarda, sık sık Kurtuluş Savaşı sırasında Kürt-Türk ilişkisine atıflar yapıyor ve o dönemi model olarak sunuyor. Özellikle Milli Mücadele Dönemi Mustafa Kemal'in Kürt politikasına ve Birinci Meclis yapısına dikkat çeken Öcalan şunları ifade etmektedir:

"Cumhuriyetin ilk meclisi ilk kez 23 Nisan 1920'de bir araya geldi. Meclis açılır açılmaz, Mustafa Kemal yaptığı önemli konuşmada Misak-ı Milli için "kardeş milletlerin milli sınırı" ifadesini kullandı. Ardından; "Bu sınır içinde Türk olduğu kadar Kürt de vardır. Bu unsurlar birbirlerinin haklarına daima saygılıdır." dedi. Aynı görüşleri meclis kürsüsünden 1 Mayıs 1920, 3 Temmuz 1920, 16 Ekim 1921 ve 1 Mart 1922 günü yaptığı konuşmalarda da tekrar etti. 1.BMM'nin çoğulcu yapısını ve niteliğini Mustafa Kemal 1 Mayıs 1920 tarihli konuşmasında şöyle ifadelendirdi: "Yüce meclisimizi oluşturan şahsiyetler yalnız Türk değildir. Yalnız Çerkez değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinin bileşkesi anasır-ı İslamdır. Elde etmeye çalıştığımız birlik, yalnız Türk, yalnız Çerkez değil, hepsinin karışımı İslam unsurudur -1921 anayasasında "Türkiye halkı"dır. Mustafa Kemal, BMM'i Başkanı sıfatıyla, 27 Haziran 1920'de El Cezire Bölge Komutanı Nihat Paşa'ya gönderdiği Kürt ve Kürdistan politikasını belirleyen talimatında, hem Kürtleri hem de Kürdistan'ı tanıdı. Talimatta, "Kürtlerin oturduğu bölgelerde ise hem iç siyasetimiz ve hem dış siyasetimiz açısından adım adım mahalli bir idare kurulmasını gerekli bulmaktayız" denildi." (Ülkede Yorum, 17.04.2010).

Öcalan, ifadelerinde anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal'in ve haliyle Birinci Meclis'in Kürt politikasını benimsemektedir. Öcalan'ın ifadelerinde yer verdiği M. Kemal'in sözleri sadece 1 Mayıs 1920 tarihli meclis oturumunda sarf edilmiştir. Diğer tarihlerde bu konuya dair her hangi bir konuşmaya rastlanmamıştır. Ancak, Mustafa Kemal'in Kürt kimliğini tanımaya dair yaklaşımını belirleyen dönemsel koşullar ve İslam çatısı altında yaratılmak istenen birliktelik gereği pragmatist bir tutumdur. Öcalan, dönemin pragmatist söylemlerini, Mustafa Kemal ve Birinci Meclis'in reel politikası olduğu varsayımına girmektedir. Bu varsayımını, Birinci Meclis'in siyasi çerçevesini belirleyen

bir metin olan 1921 Anayasası'na dayandırmaktadır. Öcalan, Kürtlerin Birinci Meclis çatısı altında yapılan anayasayla bir statüye sahip olduğunu şöyle ifade etmektedir:

"20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen 24 maddelik 1921 Anayasası'nın 3.maddesi; "Türkiye devleti, BMM tarafından idare olunur" hükmüyle toplumun çoğulcu yapısını bağrında taşıyan Büyük Millet Meclisi'ne gönderme yapıyordu. Çünkü BMM'yi oluşturan temsilciler kendi kimlikleriyle (Kürdistan milletvekili, Lazistan milletvekili gibi) mecliste yer almışlardı. Meclis çatısı altında bir inkâr olmadığı gibi tersine bu meclisin yalnız Türk Meclisi olmadığı özenle vurgulanmıştı. Anayasanın 1.maddesinde siyasal birlik tanımlanırken 'Türk milleti' denilmedi. Tek başına sadece "millet" kavramı kullanıldı, böylece etnisiteye gönderme yapılmadı. Anayasa da "Yüce Türk Devleti" "Kutsal Türk Devleti" gibi milliyetçi ibareler kullanılmadı, tersine, devlet yönetimi, kaynağını halktan alan idari bir yetki olarak düzenlendi. Demokrasiyi asıl; merkezileşme, bürokrasi ya da devlet yönetimini istisnai bir yetki olarak ele alan anlayış anayasanın bütününe damgasını vurmuştu. Anayasa kendi kendini idare veya öz yönetime sahip vilayet şuralarına (m.3-11) da geniş özerklik tanıdı, böylece yerinden yönetimi geliştirdi. Anayasa, yerel yönetimlere geniş özerklik tanıyordu. Devlet ise 1921 Anayasası sisteminde yalnızca iç ve dış siyaset, din, adliye, ordu ile ilgili genel konular ve uluslar arası ekonomik ilişkiler gibi merkezi yetkilere sınırlı düzeyde sahipti." (Ülkede Yorum, 17.04. 2010).

Aslında Öcalan, Birinci Meclis'in yapısına ve 1921 Anayasa maddelerine pozitif anlamda referanslarda bulunmasındaki temel etken, kendisinin mevcut Kürt sorununun çözümüne dair ortaya attığı "Demokratik Özerklik" projesine tarihsel bir arka planla desteklemek istemesidir. Öcalan, yakalandıktan sonra bir paradigma değişikliğine gitti. 2007'den sonra ülke sınırları dahilinde bir çözümü ön gören yerel yönetimlerin güçlendirildiği "özerk" bir idari yapıyı idealize ederek bir proje olarak sundu (Öğünç, 2014). Bu projesini, devletin kuruluş dönemi yani Birinci Meclis ve 1921 Anayasasına dayandırarak uygulanabilirliğine kanıt saymaktadır. Yalnız, Birinci Meclis ve siyasi karakterine, gerek Öcalan'ın gerek Kürt siyasi hareketinin diğer bileşenleri "modelize edilmiş geçmiş" yaklaşımıyla bakmaları birçok yanılgıyı beraberinde getirmiştir.

5.3. MODEL ALINAN BİR MECLİS: YANILGILAR-DEĞİŞEN VE DEĞİŞMEYENLER

Gerek Ak Parti yönetimindeki günümüz devlet paradigması gerek A.Öcalan'ın çerçevelerini belirlediği merkez Kürt siyasasının paradigması, "yeni" adına ortaya koyduğunu tarihsel döneme referanslarda bulunma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyaç siyasal ideolojilerin kendini meşrulaştırma araçlarından biri olarak tarihi görmesinden kaynaklanmaktadır. Her iki paradigmanın "Yeni Türkiye" sloganı, nedenleri tarihsel

sürece dayanan toplumsal sorunların çözümünü yine tarihte aramakta veya onu model göstermektedir. Hiç kuşkusuz, siyasal ideolojilere bir meşrulaşma aracı olarak okudukları tarih, aracı olduğu ideolojilerin algı sınırlarına hapsolüyor. Bu sınırlı bakış tarihsel okumada yanılırları, yanlışları beraberinde getirir. Peki Ak Parti'nin "Yeni Türkiye" sloganında, Kürt Siyasetinin Kürt-Devlet ilişkilerini "yeni"den düzenlemek için kullandığı argümanlarda Birinci Meclis Dönemine dair yaptıkları vurgular ne kadarı yerinde, ne kadarı yanılı? Muhafazakar bir parti olarak devlet yönetiminde bulunan Ak Parti, İslam merkezli bir ideoloji çerçevesinde şekillenmiştir. Onun geldiği siyasi gelenek itibariyle seküler asker-sivil bürokrasi "irtica odağı" ve "gericilik" suçlamalarıyla sürekli karşı karşıya kalmıştır. Hatta 28 Şubat 1997¹ post-modern darbe ve 27 Nisan 2007² e-muhtırası bu söylemler etrafında şekillenmiştir. Seküler bürokrasinin bu yaklaşımı, Ak Parti'de bu algıyı değiştirmeye yönelik söylem ve refleksler geliştirmeye götürmüştür. Bu söylemlerin başında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine ve Mustafa Kemal'in o döneme ait politikalarını model göstermesi gelmektedir. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan'ın Birinci Meclis'in sureler okunarak açılışına, etnik unsurların İslam üst kimliği bir araya getirilişinde Mustafa Kemal'in sözlerine atıflar yapmasındaki temel amaç "irtica odağı" ve "gericilik" ile suçlanan ideolojilerini, devletin kuruluş dinamikleriyle meşrulaştırmaktır. Ak Parti, döneme dair bakışını "Yeni Türkiye" söyleminde kullanmaktadır. Erdoğan öncülüğündeki parti, kendilerinde önceki devlet yönetimlerini ve faaliyetlerini darbeci, antidemokratik, tekçi olarak "Eski Türkiye" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamanın dışında kalan tek dönem Birinci Meclis ve faaliyetleridir. Ak Parti, özellikle 1980 darbesinden sonra katı laiklikle çevrelenmiş Türk kimliğine sahip devlet paradigmasında değişikliklere gitme çabası içindedir. Eski olarak tanımladığı olan bu paradigmayı laikliğin yumuşatıldığı, ılımlı çizgide bir İslam üst kimliğine sahip yapıya dönüştürmeye çalışmaktadır. Eski paradigmayı başta Kürt sorunu olmak üzere günümü kadar gelen birçok siyasi, sosyo-

¹ 28 Şubat post modern darbesi, 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurunu toplantısı sonrasında yayımlana bir bildiriye irtica tehlikelerine vurgular yapılarak oluşturulan Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin oluşturduğu 59. Hükümeti istifaya götürmüştür. Bu süreç, devlet ve toplum dinamiklerinde asker-sivil bürokrasi eliyle değişimler yaşanmasına neden oldu. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Birand, 2012; Bayramoğlu, 2013).

² 27 Nisan e-muhtırası, Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısıyla Genelkurmayın Türk Silahlı Kuvvetleri adına 27 Nisan 2007'de gece yarısında resmi internet sitesinde laikliğe dair vurgular yaptığı bir bildiridir. Bu bildirinin askerin siyasete müdahalesi görülmektedir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, daha sonra verdiği demeçte bildiri bizzat kendisinin kaleme aldığını ifade etti (Akşam, 18. 11. 2012). Yalnız Genelkurmay Başkanlığı 2011 yılında bu bildiriye sitesinden kaldırdı.

kültürel ve ekonomik sorunların nedeni olarak gören Ak Parti, İslam'ın kuşatıcı yapısının birçok sorunu ortadan kaldıracığına inanmaktadır. Öyle ki dönemin başbakanı Erdoğan, Türkiye'deki alt kimlik-üst kimlik tartışmalarının sürdüğü bir dönemde "*Türkiye'deki vatandaşlar arasında bağlayıcı din bağı vardır*" ifadesini kullanarak Türkiye'deki kimlik sorunlarının çözümü olarak dini göstermektedir Bu inancını, Birinci Meclis'teki İslami söylemlere dayandırmaktadır (Sabah, 17.12.2005). Yani Ak Parti, yeni bir devlet paradigması oluştururken, idealize ettiği devletin kuruluş dönemine vurgular yaparak, devleti asıl olan yapısına döndürme iddiası taşımaktadır.

A. Öcalan'ın ideolojik çerçevelerini çizdiği Kürt siyaseti, Birinci Meclis ve 1921 Anayasasına yaklaşımlarındaki temel amaç, devletin yeni paradigma yaratmasındaki temel amaçla örtüşmektedir. 1984 yılından beri ayrı bir Kürt devleti kurma amacıyla devlete karşı savaşan örgütün, ülkeyi bölmekten vazgeçtiğini, mevcut devlet aklına ve topluma inandırması lazımdı. Bu amaç çerçevesinde A. Öcalan, ülke sınırlarında bir değişime gitmeyen "Demokratik Özerklik" adlı bir proje ortaya attı. Öcalan, bu projesinin toplum ve devlet dinamiklerine uygun oluşunu, Birinci Meclis Dönemine ve 1921 Anayasasına dayandırmıştır. Bu dönemde, Mustafa Kemal'in 1921 Anayasasıyla Kürtlere aslında özerkliği zaten verdiğini savunmaktadır. Ayrıca etnik kimliğe dayalı ulus-devlet fikrine karşı çıkışını, Birinci Meclisin etnik unsura değil de birçok unsuru bir arada tutan İslam'a vurgu yapışını onaylayarak göstermektedir. Öcalan'ın yeni paradigmasının dair ortaya koyduğu bu argümanlar, Kürt siyasetinin başta PKK, DTK ve HDP gibi kurumların söylemlerinde yer verilmesini sağlamıştır.

Yeni koşullar itibariyle yeni paradigmalara oluşturmaya çalışan günümüz devlet ve Kürt siyasetinin, Birinci Meclis gibi tarihte kalmış bir kurum ve döneme atıflar yapmaları gibi durumların arka planını Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* adlı eserinde şöyle izah etmektedir:

"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş olan kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine kabus gibi çöker. Ve, tamamıyla yeni bir şey yaratmak için kendilerini ve maddi çevreyi dönüştürmekle uğraşır göründüklerinde, tam böyle devrimci bulanım çağlarında geçmişin ruhlarını kaygıyla yardıma çağırırlar, onların adlarını, sloganlarını, kılıklerini ödünç alır, yeni tarih sahnesine bu zamanında saygın olan kılıkla ve ödünç alınmış bir dille çıkmaya kalkarlar." (Marx, 2007: 13-14).

Hem devletin hem Kürt siyasetinin yeni şeyler ortaya koyma çabası içinde olurken Birinci Meclis'e, 1921 Anayasasına ve Mustafa Kemal'in demeçlerine vurgular yapması, tam da Marx'ın ifade ettiği gibi "geçmişin ruhlarını kaygıyla yardıma çağırma"dır. Yalnız, yeni oluşturmaya çalışan merkezler, geçmişin ruhlarını yani tarihsel bir olgu veya olaya vurgu yapma ihtiyacı duyduğunda, elbette buldukları yerden bir okuma yapmaktadırlar. Hiç kuşkusuz, tarih bugünü anlamada önemli bir kaynaktır. Dolayısıyla gerek Ak Parti yönetimindeki devlet ve gerek Öcalan merkezli Kürt siyaseti, kökleri tarihe dayanan Kürt sorununun çözümünü, Birinci Meclis'in İslami söylemlerin ağır bastığı siyasi yapısında ve 1921 Anayasası metninde bulabilir. Bugüne ait olan, düne ait olanla örtüşmeler olabilir-ki şuan yaşanan durum da tam da budur. Yani günümüz Devlet ve Kürt siyasetinin politik söylemleri, idealize edinen Birinci Meclis'tekine benzeşmektedir. Vurgulardan anlaşılacağı üzere amaçta budur. Tarihi süreçlerde bugün ile dün her zaman bir diyalog halindedir. Dolayısıyla bugünkü politik tutum ve söylemler ile dünün politik tutum söylemlerinde değişiklikler olması kadar benzerlikler göstermesi normaldir. Ancak, problem benzerliklerin ortaya çıkması değil, bugünün pragmatist bir tarih okuması yapması, çarpıtmalar ve yanılgıları beraberinde getirmesidir.

2009'da başlatılan Kürt sorunun çözümüne dair yürütülen çözüm süreci hem devlet aklının hem Kürt siyasetinin, Birinci Meclis'e dair yaklaşımlarda bir araya getirmiştir. Bu birçok yanılgıları da beraberinde girmiştir. Her iki taraf da, Birinci Meclis'in toplumun birçok kesimin temsil eden çoğulcu, demokratik bir meclis olduğu iddiasındadır. Yalnız meclisin siyasi yapısı incelendiğinde, ilk olarak gayri Müslim tebanın hiç temsil edilmediği gibi, Osmanlı'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi etkin muhalefet üyelerine hiç yer verilmemiştir. Mecliste yer alan İkinci Grup olarak adlandırılan muhalif kanada tahammülü de uzun sürmemiştir. Birinci Meclis'in sonlarına doğru etkinleşen iktidar, muhalefetin etkinliğini azaltmayı başarmış ve 1923 seçimlerinde muhaliflerin tamamını meclis dışında bırakmıştır. Ayrıca Meclis, toplumun çeşitli katmanlarının temsil edilmesinden ziyade asker ve sivil bürokrasi meclisin % 55.6'sını teşkil etmekteydi (Demirel, 2010: 172). Bugünkü algının bir diğer vurgusu meclisin İslami söylemidir. Birinci Meclis'in temel amacı, dağılmış bir

toplumu ülkeyi kurtarma adına bir araya getirmektir. İslam, bunun için en uygun argümandır. Bunun Mustafa Kemal'in kuracağı yeni sistemin bir parçası olmaktan ziyade, şartların yarattığı bir söylemin ötesine geçmediğini, Hilafeti kaldırması, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması gibi uygulamalarla seküler bir devlet ve toplum kurma çabasından anlaşılmaktadır. Ak Parti'li yöneticilerin ve Kürt siyasasının öne çıkardığı bir diğer nokta da 1921 Anayasasıdır. Her iki kesim, bu anayasa metninin sivil ve demokratik yapıya sahip olduğunu dile getirmektedir. Anayasa metni yazılı bir kaynak olarak dikkat çekiyor olsa da, yürürlükte kaldığı dönemde uygulamaya yansımada sorunlar olduğu görülmektedir. Özellikle Kürt siyaseti, özerkliğin, Elcezire Komutanı Nihat Paşa'nın gönderdiği rapor çerçevesinde Mustafa Kemal tarafından verildiği ve 1921 Anayasasıyla resmileştiğini ifade etmektedirler. Yazılı metin çerçevesinde gerek Nihat Paşa'nın raporunda ve gerek 1921 Anayasasının 11. maddesi¹, bugünkü Kürt siyasetinin ifade ettiği tarzda siyasi bir özerklikten ziyade idari bir yapının tarifini yapmakla beraber hiç bir zaman uygulanmamıştır. Ayrıca Hatip Dicle'nin 10. Şubat 1922 tarihinde meclisten özerklik yasasının kabul ettiğine dair söylemini dayandıracak bir kaynağa ulaşamamıştır. Verilen tarihte meclis oturumu olmamakla beraber incelenen bütün meclis zabıtlarının hiç birinde bu yasaya dair bir belgeye rastlanmamıştır. Dicle'nin bahsettiği tarihi, Robert Olson İngiliz kaynaklarına dayandırarak vermiştir. Ancak Ayşe Hür'ün yazısında yer verdiği Mete Tunçay'a göre, Ankara Hükümetinin Koçgiri İsyanı dolayısıyla Kürtler konusunda baskı yapan İngilizleri yatıştırmak için bu "özerklik" haberini sızdırmış olabilirler (Radikal, 23.01.2013). Öyle ki 1921'de Koçgiri İsyanının yöneticileri Meclise gönderdikleri telgrafta bölgede askeri birliklerin ve Hükümetin idari memurlarının geri çekilmesi gibi taleplerinin arasında öne çıkan Kürdistan bölgesinin özerkliğinin kabul edilmesi de vardı (Dersimi, 2014: 110). Bu talep reddedilmiş ve isyan bastırılmıştır. Ayrıca Özellikle Lozan görüşmeleri sürecinde, Kürt Teali Cemiyeti'nin Kürtlerin siyasi bir statü oluşturmaya dair çalışmaları mecliste yer alan Kürt temsilciler dahi karşı çıkmışlardır. Zaten çalışmamızın üçüncü bölümünde ifade edildiği gibi Kürtlük, meclis

¹ 1921 Anayasası'nın vilayetlerin idari yönetim şeklini belirleyen 11. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: "Vilâyet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer'î adlî ve askeri umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükümetin umumi tekâlifi ile menafii birden ziyade vilâyata, şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vazedilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti içtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dahilindedir" (www.tbmm.gov.tr)

tarafında siyasi bir kimlik olarak algılanmıyor, İslam üst kimliği çerçevesinde kültürel dinamiğin bir parçası olarak algılanıyordu. Dolayısıyla Birinci Meclisin bir bütün olarak, koşulları itibariyle tarihsel süreçte ayrı bir yerde görülebilir. Ancak, bugünkü sorunlara çözüm olacak ve çoğulculuk, sivilleşme ve demokrasi vurgularının yapıldığı "yeni"yi oluşturmada model alınacak bir yapıda değildir. Öyle ki dönemin politikasını belirleyen Mustafa Kemal'in çeşitli siyasi konjonktürlerde, güç dengelerini kullanan iyi bir siyasetçi olduğunu söyleyen Halil Berktaş dönemi şöyle analiz etmektedir:

"Şimdi, 1918-22 yıllarında söylenen sözleri şu şekilde değerlendirmeliyiz: O konjonktürün icapları, bazı gerçeklerin telâffuzunu da içeren pazarlıkları zorunlu kılmış. Yoksa İttihatçılıktan Kemalizm'e geçiş halindeki asker ve bürokrat kadroların üzerinden demokrasi ve tolerans sihirli değneği geçmiş değil. Böyle bir ruh ve genel bir anlayıştan söz etmek olanaksız. Konjonktür ve iktidar ilişkileri değişince, o askerî-bürokratik zümrenin lehine dönünce, başka dağlarda başka türküler söylenmeye başlıyor." (Berktaş, 2014).

Berktaş'ın ifade ettiği gibi pragmatist bir politika çerçevesinde toplumun farklı dinamikleriyle pazarlık süreci olan dönem, saflar belirginleştiğinde arka plandaki fikirler reel siyasete yansdı. Cemil Koçak verdiği bir röportajda, Mustafa Kemal'in başta Kürtler olmak üzere Milli Mücadeleyi başarıya ulaştırdıktan sonra esas fikirlerine dönüşünü şöyle izah ediyor:

"Milli Mücadele'yi başarıyla sonuçlandırdıktan sonra Atatürk, bir siyasetçi olarak Kürtlerin desteğine ihtiyacı kalmadığını düşündü. Bu ittifakı, ileride yapmak istediklerine engel olarak görmeye başladı ve muhtemelen de kafasında nihai hedef olarak Kürtlere özerklik vermek gibi bir şey yoktu. Onun nihai hedefi bizim bugün anladığımız üniter devlettir. Aslında Atatürk'ün Kürt sorununa bakışı, bugünkü resmi politikadan farklı değildi." (Radikal, 13. Kasım. 2006).

Dolayısıyla Mustafa Kemal'in pragmatist ve konjonktürel söylemlerinin ötesine geçilmeyen bir dönemin kurumu olarak Birinci Meclis'in siyasi karakteri ve fikri yapısı, bugüne ve yeni olana model olacak yapıda değildir. Ayrıca, her ne kadar konjonktür gereği şekillenmiş bir siyasi yapıya sahip olsa da, bu yapıya, "yeni" devletin paradigmasında hiç yer verilmedi. Gerek mecliste yer alan temsilciler -ki çoğu muhalif olanlar ve gerek meclisin yaptığı kanun ve yasalar, sonraki dönemlerin şekillenmesinde hiç bir etkiye sahip olmadı. Öyle ki Birinci Meclis, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu meclisi olmaktan ziyade ülkeyi "kurtaran" meclisidir. Çünkü, günümüz üniter-ulus devlet paradigmasının alt yapısı, Birinci Meclis'te değil 1923'ten sonraki dönemlerde atılmıştır. Eğer tarihsel süreçte "kurucu" bir meclis arıyorsak bunun adresi İkinci Meclis (1923-1927) tir. Gerçekte, bu dönemde devletin ideolojik sınırları oluşturulmuştur. Bu

dönemde, muhalifler tasfiye edilmiş ve Mustafa Kemal'in iktidara tamamen hakim olmuştur. Dolayısıyla, Mustafa Kemal, konjonktürel söylemleri bir kenara bırakarak kafasındaki ideal devleti kurmaya bu dönemde girişmeye başladı. Bu amaç çerçevesinde ilk olarak 29 Ekim 1923'te devletin yönetim şekli Cumhuriyet olarak ilan edildi. Bir süre sonra Cumhuriyet devletinde iktidarı tek adrese indirgeyen ve laikleşme sürecinin ilk adımı olarak 3 Mart 1924'te Halifelik kaldırıldı. Bu kritik iki adımdan sonra milletin kimliğini "Türk" olarak tanımlayan üniter-ulus devlet paradigmasının ana hatlarının çizildiği 1924 Anayasası 20 Nisan 1924'te yürürlüğe girdi. Sonraki aşamalarda atılan adımlar ve yapılan değişiklikler, İkinci Meclis döneminde oluşan yeni paradigmanın devamı niteliğinde oldu. Dolayısıyla, bir geçiş süreci olmanın yarattığı belirsizlikler ve kavram kargaşalarının yaşandığı ve pragmatist-konjonktürel söylemlerin hakim olduğu Birinci Meclis'i bugünün sorunlarının çözümünün adresi veya "yeni"lerin var edileceği gelecek için model gösterilmesinin isabeti tartışmalıdır.

SONUÇ

II. Abdülhamit iktidarıyla, devletin paradigmasında meydana gelen değişim, devletin Vilayat-ı Şarkiye'ye dair yürüttüğü politikasında da değişiklikler yarattı. Sultan II. Mahmut'un merkezileşme politikasına karşılık, II. Abdülhamit'in Hamidiye Alaylarıyla bölgedeki ileri gelenlere yetkiler vermesi, bölgede devletin varlığını güçlendirdi. Bu politikanın bölgedeki temsilcisi, Kürtlerdi. Yalnız, Hamidiye Alayları dışında kalan Kürtler ile İstanbul'da Abdülhamit'in politikalarına karşı olan Kürt entelektüelleri, İTC çatısı altında yer aldılar. İTC iktidarı döneminde ise bölgede dengelerde pek bir değişim yaşanmasa da yükselen milliyetçi hareketleri sonucu ittihatçıların Türklük'e sarılması, cemiyet içinde yer alan Kürtleri de Kürt milliyetçiliğine yöneltti. Bu politik yaklaşım, Kürt entelektüelleri arasında Birinci Dünya Savaşı ve mütareke dönemlerinde dikkate değer boyutta yayıldı. Ancak, Kürt milliyetçiliği, Vilayat-ı Şarkiye'de Müslüman kimliklerine öncelik veren ve Halife-Sultana bağlı olan Kürtler arasında pek karşılık bulmadı. Dolayısıyla bölgedeki halk halifelik ve saltanatı kurtarma iddiasında bulunan Mustafa Kemal hareketine katıldı.

Birinci Mecliste yer alan Vilayat-ı Şarkiye mebusları, Müslüman üst kimliğini kabul etmek dışında ortak bir politikaya sahip değillerdi. Büyük çoğunluğu, Birinci Grup içinde olup ve az da olsa diğer gruplarda da yer alan mebusların profilleri, bulunduğu gruptan bağımsız bir şekilde değişkenlik göstermektedir. Bazıları, politik konularla ilgilenirken bazıları ise sadece bölgenin sorunlarıyla ilgilenmiştir. Vilayat-ı Şarkiye'nin az sayıda mebusu, çok yönlü bir faaliyet yürütürken, çoğunluğu oluşturacak sayı da mebus ise hiç bir faaliyet içinde olmamıştır. Bu duruma rağmen, bölgenin siyasi, sosyo-ekonomik sorunları sık sık meclis gündemine geldiği görülmektedir. Bölgenin, mülteciler sorunları, okul, yol ve köprü gibi ihtiyaçları yanı sıra devlet görevlilerinin suiistimalleri gibi problemler halkın çok zorlu bir yaşam sürmesine neden oldu. Bu sosyal sorunlarla beraber Koçgiri İsyanı ve Ankara Hükümeti'nin isyanı bastırma harekâtı ağır sonuçlar doğurdu. Gerek bölgenin sosyal sorunlarına ve gerek Koçgiri İsyanına karşı Ankara Hükümeti'nin erteleyen veya sorunu doğru tanımlamayan yaklaşımı, dönemin birçok probleminin çözülmemiş bir şekilde günümüze kadar gelmesine neden oldu.

Birinci Meclis'in fikri yapısını ele aldığımızda, konjonktürel-pragmatist ruhu öne çıkmaktadır. İslam referanslarının, söylemlerin merkezinde olan Birinci Meclis'in konjonktürel-pragmatist ruhu, Vilayat-ı Şarkiye'ye ve Kürtlere dair algısında açıkça görülmektedir. Karşılaşılan duruma göre Kürtleri "din kardeşi", "cahil", "eğitimli" ve "Kahraman" gibi zıt sıfatlarla tanımlamaktadır. Vilayat-ı Şarkiye ise "geri kalmış" bir bölgedir. Ayrıca Kürtlük, Birinci Meclis'te siyasi bir kimlik değil, Müslüman çatısı altında kültürel bir kimliği ifade etmekteydi. Bu yaklaşım, Vilayat-ı Şarkiye mebuslarınca da desteklendi. Zira, Birinci Meclis, meclis dışında kalan ayrı bir Kürt devleti kurmak isteyen Kürt milliyetçilerini hain ilan ediyordu. Buna rağmen, günümüz devlet erki ve Kürt siyaseti, Birinci Meclis'in fikri yapısı ve faaliyetlerini model olarak göstermektedir. Özellikle "Yeni" Türkiye ideali ve "Kürt Sorunu" nun çözümüne dair yapılan konuşmalar da sık sık Birinci Meclis ve 1921 Anayasası referans gösterilmektedir. Bu referansların, güncel siyaset erkleri tarafından politik bir argüman olarak kullanılması, olağan bir durumdur. Ancak, hem Ak Parti yönetimindeki devlet erkinin hem Kürt siyasetinin döneme dair okumaları yanılgılar taşımaktadır. Bu yanılgıların temel nedeni her iki kesimin, Birinci Meclis'i "kurucu" meclis olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak, Birinci Meclis'in siyasi ve fikri karakteri devletin kuruluş ideolojisinde yer almamıştır. Dolayısıyla, Birinci Meclis devletin kurucu meclisi değil "kurtaran" meclisidir. Devletin kurucu meclisi, günümüz devlet ideolojisinin çerçevelerinin oluşturulduğu İkinci Meclis (1923–1927) tir. Sonuç olarak, siyasi yapısı ve faaliyetleri göz önüne alındığında Birinci Meclis, imparatorluk Osmanlı'sından, Cumhuriyet Türkiye'sine giden süreçte bir geçiş aşamasının ötesine geçmemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

TBMM Arşivi

Tercüme-i Hal No:

30, 31, 44, 46, 48, 53, 54, 56, 57, 100, 111, 113, 116, 117, 119, 122, 129, 131, 134, 135, 137, 142, 143, 144, 146, 152, 154, 155, 156, 159, 161, 163, 164, 165, 174, 175, 177, 178, 179, 181, 183, 184, 185, 186, 198, 217, 256, 257, 258, 309, 311, 314, 317, 319, 324325,, 328, 329, 330, 331, 351, 352, 353, 354, 356, 365, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 382, 385, 389, 390, 392, 395, 396, 399, 400, 425, 426, 427, 1136

TBMM Zabıt Cerideleri, Cilt 1-24.

TBMM Gizli Zabıt Cerideler, Cilt 1-3

Gazeteler ve Dergiler

Akşam

Sabah

Hürriyet

Radikal

Haber Türk

Aksiyon

Ülkede Yorum

İnternet Siteleri

www.tbmm.gov.tr

www.tccb.gov.tr

Kitap ve Makaleler

- ADA, Turhan, *Adnan Adivar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- AĞIRMAN, Cemal, *Sivas Mebusu Mustafa Takî Efendi: Hayatı, Eserleri ve Bazı Düşünceleri*, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas, 2006.
- AHMAD, Feroz, *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 2010.
- AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1900-1914)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.
- AKAL, Emel, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- AKIN, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- AKIN, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)-Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele 3 Cilt, Türkiye İş Bankası Yayınları*, İstanbul, 2010.
- AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.
- AKYOL, Mustafa, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek- Yanlış Giden Neydi? Bundan Sonra Nereye?*, Doğan Yayınları, İstanbul, 2007.
- ALPKAYA, Faruk, "Rıza Nur", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler- Milliyetçilik C.4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- ARSLAN, Abdurrahman, *Mustafa Kemal ve Kürtler – Samsun'dan Lozan'a (1919-1923)*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.
- ARSLAN, Zühtü, *Türk Parlamento Tarihi 1957-1960, Cilt 3*, TBMM Yayınları, Ankara, 2013.
- ASLAN, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşu ve Mustafa Suphi: Türkiye Komünistlerinin Rusya'da Teşkilatlanması 1918-1921*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969.

- ATEŞ, Sabri, *Tunalı Hilmi Bey - Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Aydın*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- ATEŞYÜREK, Remzi, "Mehmet Vehbi Efendi", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt. 28, Ankara, 2003.
- AVŞAR, B. Zakir, *Bir Muhalifin Portresi: Dr. Rıza Nur*, Belgesel Kitaplar, İstanbul, 1992.
- AYDIN, Ayşe, "Türkiye Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları", ATAM Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 42, Ankara, 1998.
- AYDIN, Osman, *1925 Kürt Ulusal Hareketi*, Doz Yayınları, İstanbul, 2006.
- BAYRAK, Mehmet, *Dersim-Koçgiri (Te'dib-Tenkil-Taqtil-Tehcir-Temsil-Temdin-Tasfiye)*, Özge Yayınları, Ankara, 2010.
- BAYRAMOĞLU, Ali, *28 Şubat / Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, 2013.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul, 2010.
- BEŞİKÇİ, İsmail, *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.
- BEYOĞLU, Süleyman, *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul, 2009.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukukî Statüsü ve İhtilalci Karakteri", Belleten Dergisi, Sayı: 24, Ankara, 1960.
- BİRAND, Mehmet Ali, *APO ve PKK*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- BİRAND, Mehmet Ali, *Son Darbe 28 Şubat*, Doğan Yayınları, İstanbul, 2012.
- BİRİNCİ, Ali, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", Diyanet İslam Ansiklopedisi Cilt.18, Ankara, 1998.
- BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.
- BOIS, T.H- MİNORSKY, F., *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 2008.
- BOIS, T.H, "Kurd, Kurdistan", Encyclopaedia of İslam Volum 5, 1986.
- BOZARSLAN, Hamit, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler- Milliyetçilik C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

- BOZARSLAN, Hamit, *Türkiye'nin Modern Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004.
- BRUINESSEN, Martin van, Ağa, Şeyh, Devlet, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- BRUINESSEN, Martin V., *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- BULAÇ, Ali, *Göçün ve Kentin İktidarı & Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasi'ye Ak Parti*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2010.
- BURAK, Durdu Mehmet, "El-Cezire Kumandanı Nihat Paşa'nın Eşkîya Tarafından Soyulması", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Kırşehir, 2005.
- CELİL, Celilê, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Peri Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÇELİK, Muammer (Haz.), *Hüseyin Avni Ulaş*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1996.
- ÇETİNSAYA, Gökhan - BUZPINAR, Ş. Tufan, "Midhat Paşa", DİA, Cilt 30, Diyanet Yayınları, Ankara, 2005.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi (1920-1923) Cilt 3*, TBMM Yayınları, Ankara, 1995.
- DEMİR, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis- i Mebusan Seçimleri 1908- 1914*, İmge Yayınları, İstanbul, 2007.
- DEMİREL, Ahmet, "Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Grupları", Birinci Meclis, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998.
- DEMİREL, Ahmet, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet- İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- DEMİREL, Ahmet, *İlk Meclisin Vekilleri- Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı-Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin Yükselişi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- DERSİMİ, Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Dam Yayınları, İstanbul, 2014.
- EBÜZZİYA, Ziyad, "Ahmet Rıza", Diyanet İslam Ansiklopedisi Cilt.2, İstanbul, 1989.

- EFE, Ahmet, *Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007.
- EMİRİ, Ali, (haz. YUVALI, Abdulkadir- HALAÇOĞLU, Ahmet), *Osmanlı Doğu Vilayetleri*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- ERASLAN, Cezmi, "Hamidiye Alayları", DİA, Cilt 15, Diyanet Yayınları, Ankara, 2010.
- ERENLER, Karerli Mehmet, ERENLER, Ali Rıza (Der.), *Yazılmayan Tarih –Anılarım*, Fam Yayınları, İstanbul, 2013.
- ERKAL, Mehmet, "Öşür", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 34, Ankara, 2007.
- FREY, Frederick Ward, *The Turkish Political Elite*, M.I.T. Press, Cambridge, 1965.
- GELLNER, Ernest, *Milliyetçiliğe Bakmak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- GENCER, Ali İhsan, "Hüseyin Avni Paşa" DİA, Cilt 18, Diyanet Yayınları, Ankara, 2010.
- GENÇOĞLU, Mustafa, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal B. Ent Dergisi, Sayı: 2.1, Çankırı, 2011.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet Milli Mücadele Tarihi- III 1920*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- GÖKALP, Kağan-Bulut, Suat, *Dersimli Diyar Ağa*, Kripto Basın Yayın, Ankara, 2011.
- GÖKTÜRK, Eren Deniz (Tol), "1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler- Milliyetçilik C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- GÜNDOĞDU, Cihangir, *İlk Meclis Anketi- Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*, TBMM Yayınları, Ankara, 2004.
- GÜNERİ, Süleyman Necati, BİRİNCİ, Ali (Haz.), *Hatıra Defteri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999.
- HAKAN, Sinan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- HANİOĞLU, M.Şükrü, *Preparation For A Revolution- The Young Turks (1902-1908)*, Oxford University Pres, New York, 2001.
- HANİOĞLU, M.Şükrü, "Abdullah Cevdet" Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt.1, İstanbul, 1988.

- HANİOĞLU, M.Şükrü, "İbrahim Temo", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt. 21 İstanbul, 2000.
- HEPER, Metin, *Bürokratik Yönetim Geleneği- Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği*, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1973.
- HEPER, Metin, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Yayınları, İstanbul, 2010.
- HEPER, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012.
- HÜR, Ayşe, "Çağımızın Bir (Başka) Kahramanı", *Radikal Gazetesi* (22/01/2006).
- HÜR, Ayşe, "Sene 1921: Koçgiri İsyanı, Alişer ve Zarife", *Radikal Gazetesi* (10/03/2013).
- İBA, Şaban, *Sevr'den Lozan'a Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket*, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2008.
- İPEK, Nedim, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12, Samsun, 1994.
- JWAİDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi-Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- KADIOĞLU, Ayşe, "Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Milliyetçiliğinin Çelişkisi ve Seçkinlerin Tavrı", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* (Haz. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.
- KAHRAMAN, Ahmet, *Kürt İsyanları-Tedip ve Tenkil*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul, 2001.
- KANLIDERE, Ahmet, "İttihat ve Terakki'nin Gölgede Kalmış Simalarından Doktor İshak" Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2013.
- KARACA, Emin, *Birinci Mecliste Muhalipler*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2008.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi- Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907) C. VIII.*, TTK Yayınları, Ankara, 2007.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi- Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi-İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918) C. IX.*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

- KARPAT, Kemal H., *İslam'ın Siyasallaşması – Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatlerin Yeniden Yapılandırılması*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Yayınlar, Ankara, 2006.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, Timaş Yayınları, 2010
- KARPAT, Kemal, "İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyet'e Miras", *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı: 46, Ankara, 2008.
- KAYUŞ, Ahmet, "Yeni Osmanlılar'dan 1930'lara Anti-emperyalist Düşünce", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler- Kemalizm C.2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- KAZANCIGİL, Ali, "Anti-emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler- Kemalizm C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- KİLİ, Suna-GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.
- KİRİŞÇİ, Kemal-WINROW, Gareth M., *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- KLEİN, Janet, *Hamidiye Alayları- İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- KOÇAK, Cemil, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 / Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Ankara, 2005.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012a.
- MARDİN, Şerif, "Yeni Osmanlı Düşüncesi" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 / Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Ankara, 2005.
- MARDİN, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012b.
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- MARX, Karl, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, Sol Yayınları, Ankara, 2007.

- MCDOWAL, David, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004.
- MISİROĞLU, Kadir, *Trabzon Meb'usu Şehid- i Muazzez Ali Şükrü Bey*, Sebil Yayınları, İstanbul, 2012.
- NATALİ, Denise, *Kürtler ve Devlet- Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.
- NOEL, E.W. Charles, *Kürdistan 1919 / Binbaşı Noel'in Günlüğü*, Avesta Yayınları, 2014.
- NUR, Rıza-DİLİPAK, Abdurrahman, *Hayat ve Hatıratım*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- OLSON, Robert, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (1880-1925)*, Özge Yayınları, Ankara, 1992.
- ORBAY, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınları, İstanbul, 2009.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÖĞÜN, Tuncay, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi: Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004.
- ÖĞÜNÇ, Pınar, "Kürtler Demokratik Özerklikle Ne İstiyor", Radikal Gazetesi, 28.04.2014.
- ÖZ, Baki, *Belgelerle Koçgiri Olayı*, Can Yayınları, İstanbul, 1999.
- ÖZBUDUN, Ergun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik (Haz. Nuri Bilgin)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.
- ÖZBUDUN, Ergun, *1921 Anayasası*, ATAM Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZGÜREL, Avni, "Ali Şükrü ve Topal Osman", Radikal Gazetesi (13/07/2003).
- ÖZÜÇETİN, Yılmaz, "Türkiye Millet Meclisi Birinci Döneminde Maarifçiler", ATAM Dergisi, Sayı: 42, Ankara, 1998.
- REYHAN, Cenk, "Jön Türk Hareketi Türk Devrimi Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme", Doğu-Batı Dergisi, Sayı: 45, Ankara, 2008.
- Rıza Nur-YALINKILIÇ, İlhami, *Hürriyet Ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1996.
- SARIKOYUNCU, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları C.2*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2012.

- SASUNİ, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. yy'dan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul, 1992.
- SHAW, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt.2*, E Yayınları, İstanbul, 1994.
- SOMEL, Selçuk Akşin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik (Haz. Nuri Bilgin)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.
- STROHMEIER, Martin- HACKMANN YALÇIN, Lale, *Kürtler –Tarih, Siyaset, Kültür, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul, 2013.
- ŞENER, Cemal, *Topal Osman Olayı*, Etik Yayınları, İstanbul, 2004.
- ŞEŞEN, Ramazan, "Cezîre", *Diyanet İslam Ansiklopedisi Cilt. 7*, İstanbul, 1993.
- TABAKOĞLU, Ahmet, "Öşür (Osmanlılar)" *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, Ankara, 2007.
- TAŞ, Necati Fahri, *Nureddin Paşa Ve Tarihi Gerçekler*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1997.
- TAŞYÜREK, Muzaffer, *Erzurum Kongresi ve I. BMM'de Erzurum Milletvekilleri*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum, 2000.
- TEPEYRAN, Ebubekir Hazim, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı - Sarayın İdama Mahkum Ettiği Dahiliye Nazırı Anlatıyor*, Güner Yayınları, İstanbul, 2009.
- TUNAYA, Tarık Zafer, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23, İstanbul, 1957.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)-Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler-Mütareke Dönemi Cilt II*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988b.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler- II. Meşrutiyet Dönemi*, Cilt I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988a.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010
- TUNÇAY, Mete, "Siyasal Tarih 1908-1923" *Türkiye Tarihi, Cilt IV*, (Ed. Sina Akşin) Cem Yay. İstanbul, 1997.

- UÇMAN, Abdullah, "Mizancı Murat", Diyanet İslam Ansiklopedisi Cilt.30, İstanbul, 2000.
- UÇMAN, Abdullah, "Prens Sabahattin", Diyanet İslam Ansiklopedisi Cilt.34, İstanbul, 2007.
- ÜNAL, Fatih, "II. Meşrutiyet, Ulusçuluk ve Kürt Ayrılıkçı Hareketi", Doğu-Batı Dergisi, Sayı: 46, Ankara, 2008.
- ÜNAL, Yenal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009.
- VEDAT ELDEM, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, *İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990.
- YAVUZ, Hakan, *Modernleşen Müslümanlar/ Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti*, Kitap Yayınları, İstanbul 2008.
- YILDIRIM, Sema-ZEYNELİ, Behçet Kemal (Ed.), *TBMM Albümü 1920-1950 C.1,2,3,4*, TBMM Yayınları, Ankara, 2010.
- YILDIZ, Hasan, *Kürt Siyaseti ve Modernizm*, Doz Yayınları, İstanbul, 2006.
- YORGANCILAR, Serkan, *Milli Görüş (1969-1980)*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2012.
- YÜCEL, Müslüm, Abdullah Öcalan- Amara'dan İmralı'ya, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- ZÜRCHER, Erik Jan "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçiliği: Kimlik Politikaları, 1908-1931", *Osmanlı'nın Geçmişi Bugünün Türkiye'si*, İstanbul, 2005.
- ZÜRCHER, Erik Jan, "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Asker Kaçaklığı", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008a.
- ZÜRCHER, Erik Jan, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm Cilt 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008b.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

EKLER

VİLAYAT-I ŞARKİYE MEBUSLARI								
YABANCI MEBUSLAR				YERLİ MEBUSLAR				
Aktif Mebuslar	Vilayat-1 Şarkıye ile İlgilenmeyen Mebuslar	Tek Faaliyetleri Vilayat-1 Şarkıye	Meclis'in Sessiz Sakinleri	Öne Çıkanlar	Çok Yönlü Mebuslar	Vilayat-1 Şarkıye'yi Unutanlar	Kendi Vilayetin Mebusu	Vilayat-1 Şarkıye'nin Sessiz Çoğunluğu
Hüseyin Rauf Bey *	<i>Vasıf Bey</i>	<i>Mehmet Celal Bey</i>	Kılıç Ali Bey	<i>Hüseyin Avni Bey</i>	<i>Süleyman Necati Bey</i>	Fevzi Bey	Hasan Hayri Bey	Muhittin Bey
Refik Bey	Celalettin Arif Bey	Cavit Bey	Ali Saib Bey	<i>Mehmet Salih Efendi</i>	Reşit Ağa	Zülfü Bey	Osman Kadri Bey	Rüştü Efendi
Mazhar Müfit Bey	Hüseyin Sıtkı Bey		Mahmut Bey	<i>Yusuf Ziya Bey</i>	Osman Fevzi Efendi	İlyas Sami Bey	Resul Sıtkı Bey	Halil Hulki Bey
<i>Haydar Hilmi Bey **</i>	Mehmet Atıf Bey		Ragıp Bey	<i>Mehmet Nusret Efendi</i>	Naci Bey	Emir Bey	Rüstem Bey	Bekir Sıtkı Efendi
<i>Mehmet Emin Bey</i>				Hasip Bey	Asım Vasfi	Mustafa Taki Efendi	Hakkı Bey	Mithat Bey
<i>Mustafa Lütfi Bey</i>				Mustafa Fevzi Bey	Hafız Mehmet Şahin Efendi	Tevfik Bey	Abdurrahman Lemi Efendi	Sadullah Fevzi Bey
Mustafa Sabri Efendi ***				Lütfi Bey	Ali Haydar Bey		Diyab Ağa	Mustafa Ağa
Osman Server Bey				Ali Cenani Bey	Hacı Bedir Ağa		Kadri Ahmet Bey	Nuri Bey
				Yasin Sâni Bey	Necip Bey		Mahmut Sait Bey	Kadri Bey
				Mustafa Durak Bey	Rıza Bey		Hacı Ahmet Hamdi Bey	Necmettin Bey
					Mehmet Efendi		Rasim Bey	Ziya Bey
					Hüsnü Bey		Hamdi Bey	Derviş Bey
					Şaban Vehbi Bey		Fahrettin Bey	Abdülğani Bey
					Abdülhamit Hamdi Efendi		Hasan Siddık Bey	<i>Kazım Bey</i>
					Mustafa Akif Bey		<i>Ali Sırrı Bey</i>	<i>Mehmet Sırrı Bey</i>
					Hacı Fevzi Bey		<i>Mehmet Emin Bey</i>	Hilmi Bey

					Ali Vasıf Bey		<i>Abdülğani Bey</i>	Derviş Bey
					Hacı Garip Ağa		<i>Hüseyin Bey</i>	Ahmet Ramiz Bey
					Refet Bey		Şeyh Hacı Fevzi Efendi	Ahmet Nüzhet Bey
					Esat Bey		Salih Hayali Efendi	Tufan Bey
					Hasan Tahsin		Şevket Bey	Mehmet Rüştü Bey
					İbrahim Bey		İbrahim Hakkı Bey	
					Tevfik Bey		Tevfik Bey	
					Hacı Şükrü Bey		Fikri Efendi	
							Aslan Bey	
							Pozan Bey	
							Fikri Faik Bey	
							Ali Rıza Bey	
Mebusluktan İstifa Edenler								
<i>Kadri Bey, Mehmet Ziya Bey, Zihni Bey, Mehmet Şükrü Bey, Mehmet Kadri Bey, Tahsin Bey, İhsan Bey, Paşo Yakup Bey, Kazım Vehbi Bey, Ziyaettin Bey, İbrahim Bey, Mehmet Bey, Ali Şefik, Memduh ve Salih Bey, Ömer Efendi, Seyit Muslihittin Paşa, Seyit Taha Efendi, Abdülvahap Bey, Hacı Mustafa, İsmet, Mehmet Ali, Tahsin Efendi, İbrahim Ağa, Hayri Bey, Mehmet Rauf Bey, Esat Bey, Hacı Mustafa Efendi, Emin Bey, Kamil Efendi, Şeyh Masum Efendi</i>								

* Yazı stili normal olanlar Birinci Gruba üye mebuslardır.

** Yazı stili italik olanlar İkinci Gruba üye mebuslardır.

*** Yazı stili kalın olanlar Bağımsızlara üye mebuslardır.

Tercüme-i Hal Örnekleri

113 ↓

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Dersin ..... Milletvekili .. Hasan Hayri ..... ile kamu çalışmıştır.			
Adı ve Soyadı [*]	Hasan Hayri Kanko	Dersini	Tunçselli tarihini yazmış inced tab' edemekleizin ülmüş ve g
Balabanın ve anısının adı	Murteza, Gerner.	İlm üsbü	binbaşı
Doğum yeri	Hosat- Ağzunik Koyu	Seçimden evvel in meslek ve iş geliş	Süvari binbaşı
Doğum tarihi	1296 kati olanıyup Lahinirine göre	Milletvekilliği arzusunda evli olup olmadı ve kaç çocuğu bulunduğu	evli olup naci, naciye, Hayran niş ve Neşime adlarında dört çocuğu olduğu
Öğrenimi	Harbiye Okulu mezun	Osmanlı Meclisi Milletvekilliği varsa seçti yerleri	İlk olarak harpünuninin niteli ninde İstanbul meclisine iktisadi işler üzere harekatinde ist bulun işgalile ankaraya dönme
Bildiği diller	Arabi, Farsî, Fransızca.	evli ve ölmüş tarih	Hicri 1341
Nedenle unvan gönderdiği	Süvari binbaşı.		
Hayatının türü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler			
<p>Baban Hasan Hayri 1313 yılında Hafsiyeyi ikmal etmiş ve iki sene nabeynde yaverlik yaptıktan sonra Brancan, dördüncü ordu sarine verilmiş 1319 yılında da Erzurum nakil ve orada evlenmiş. cihan harbinin zoruna kadar C. muhit- lerde vazife görmüş ve harbin zamanında doğu beyazide verilmiş ve ilk olarak harbe iştirak etmiş. Bu tarihlere kadar yuvaçlık yapmış. cihanharbinin ikinci senesi Tunçselliinde çıkan isyanı bastırarak ve masih olarak Üçüncü Ordu komuta- na venip ve C. zamanlar Elazığda bulunan ikinci grup komutanı Ahmet İzzet paşa- lara tarafından Tunçselliine gönderilmiş ve gürdüğü hizmete binbaşı binbaşı terfi ve harbiye nezareti tarafından kendisine sadakat naciyesi gönderilmiş 1333 yılında da Diyarbakırda bulunmuş. I. ve 2. No. lu askerî divanları atışlarına tayan edilmiş ve şüphesiz de .Bersim milletvekili olarak intihap edilmiş istat bulun harekatinde Oranın işgali ve ankaranın tepekkülile ankaraya dönüştür. 4. sene bu hizmetinde yaptıktan sonra ikinci intinapta yapılan seçimde Halim Binçöl milletvekili olup meclis başkanvekili bulunan Sayın oğ ferden İktisadi düşüncül hatasına ve kendi arzularla .Tunçselli ve Sivasere .Oranada tepekkül eden taraftarıperver cumhuriyet .Larhasına intisapla bu .Larhasında dağil- miş olmasıla hiç bir vakit almazın 1341 yılında .Sınıştır. 30/11/947 içki hallerdenesi tarafından yazıldı: Öğil .Hasayin naci kanko</p>			

[*] Sigorta Kurumunun evvel özetinin niteliğinin güdükleri aygide kumtur.

W. Jank

118

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde ..... Diyarbakır ..... Millîyetkâhı ..... Hacı Şükrü ..... in
kısaca özetlenmiştir.

Adı ve Soyadı [*]	Hacı Şükrü Aydoğan	Evliliği	Yektur
Babasının ve anasının adı	Baba Adı : Mehmet Nedim Anne Adı : Fatma	İlim rütbesi	Subay
Doğum yeri	İstanbul-Çarşamba	Seçildiği evlat- lık makamı ve şif- resi	336 yılında 176.P.A.K.Vekil
Doğum tarihi	1899	Milletvekili- liğinde seçil- miş olduğu ve kaç paragraf bulunduğu	Bekâr
Okuduğu okul	Harp Okulu Mezun	Osmanlı Meclisi Meclisinde Milletvekili- liği seçin yerleri	-
Bildiği diller	Yektur.	İddâ ve şifre tarihi	19/20/Teşvîk/935
Neden unvan- lı olduğu	-		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

1/Mart/314 tarihinde Harp Okuluna dahil olmuş ; 20/Ocak/316 da Teşvîk
25/Şubat/318 de Diyarbakır
28/Şubat/321 de Erzurum
1/Mayıs/321 de Erzurum
ve Erzurum İhtisap Kurulu üyesi
olarak birinci dâimî meclisin
birinci dâimî meclisi D.Bekir Millet
vekili olarak katılmıştır.

[*] Aygünle Karanlıkta değil, aygünle aydınlanıyor.

112 J

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde ..... Dersim ..... Milletvekili ..... Diyap Ağa ..... in
isim olmaktadır.

Adı ve Soyadı [*]	Diyap Yıldırım	Konakları	Yoktur.
Babasının ve anasının adı	Seyit Han (babası) ELİF (Anası)	İlim rütbesi	Yoktur.
Doğum yeri	Hozat İncei Hadisler Köyü	Seçimden evvelki meclisteki ve iş gücü	Umumi Meclis ahalisinde
Doğum tarihi	1852	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulduğuna	İlk derece Milletvekili'dir Evli. Bir erkek çocuğu vardır. İki tane hayatta.
Öğrenimi		Osmanlı Meclisi Meclisinde Milletvekilliği varsa seçme yerleri	Yoktur.
Bildiği diller	Türkçe Farsça	Öldü ise ölüm tarihi	1932
Neden önemli olduğu			

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

Hozat İncei Ağa Köyü Hadisler Köyünde 1852 yılında dünyaya
gelmiştir. Babası dersini Erzurum'da okuyan ve gazalarında İnce
Baharın ölümüyle vakitten Elif ile Baharın intikal eden
Hozat İncei Ağa köyüne ve Samsun'a Şerh köyüne
erzamlarının gelmesi ile geçimini temin etmiş ve en son gazalarında
iken hayata atılarak Çarınan Rayesinde erzanın görevinde
ilk derece milletvekilliğine seçilmiş. İlk derece milletvekilliğinde
bulunmuş. 1906 senesinde İncei Ağa'nın meclis üyesiğine
intikal edilmiş. İlk derece daimi Erzurum'da bulunmuş. Baharın

[*] Soyadı Kanunundan evvel üyelerin adlarının aldıkları soyadı konular.

K. M.
F. M. 114 J

761/a

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Erzurum Milletvekili Salih Yeşiloğlu'nun Kayıt Olunmuşudur.			
Adı ve Soyadı [*]	Mehmed Celih Yegil oğlu	Esneleri	ilk ve orta okul kırsal, din dersleri, tarih hüsnası, ehkâm-ı ruh ve mevâ, heyet ve meâzî kitapları.
Babasının ve annesinin adı	Mustafa Niyazi - Hacere	İlim rütbesi	-----
Doğum yeri	Erzurum , İbrahim paşa mahallesi	Serüveni evliliği mesleki ve hıgibi	Orta okullarda tarih , coğrafya kevit ve edebiyat öğretmenliği
Doğum tarihi	1293- 1877 M.	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğa sahip olduğu	iki zevce vardır . çocukları vefat etmiştir .
Öğrenimi	Darülmüslimin ve medreseden mezun .	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçin yerleri	Yoktur .
Bildiği diller	Türkçe , Arapça , Farsça	aldığı ve aldığı tarihi	-----
Neden uzmanlığı olduğu	Tarih		
Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler			
<p>3 Haziranda 1212 de görevli olarak Yunan Domeke harbinde bulundum . birinci cihan harbinde Kafkas dağlarında ırged vezifesi ile dolayıp her ikisinden de harp maddiyası aldım . Erzurum, un Ruslar tarafından işgali zamanında Bursa, ye hicret ve bir müddet ticaretle meşgul oldum . Sonra Bursa, de reddi ilhak cemiyeti teşkil ettim . İzmirin işgali zamanında Bursa, de hareketi milliye teşkilatı yaparak müdafesi hukuk reisliğinde bulundum . Anzavurda uzun zamanlar geçirdim . Yunanlıların tarruzu esnasında mailyetinde bulunan bin küsur kuveyi milliye efrediyile mlecik, in ahi değinde iki ay kadar Yunan müfrezelerini önledim . Sonra Ordu teşkilatı yapıldığından birinci büyük millet meclisine ittibak ve</p>			

[*] Soyadı İsmi zamanında evli olduğu zaman aldığı ve aldığı tarihi.

meclisin kararıyla kadurmu , gerede isyanlarını nasihatle sulameğe gönderildim .
 çark mültecilerini memleketlerine iade etmek memuriyetiyle meclis tarafından
 Konya,ya gönderildim . O esnede zabur eden büyük isyanda hükümet memurlarıyla
 Alaeddin cemiiinde mehsur kaldım . İsyandan sonra Ata türküm tensibiyle Konya,da
 teşekkül eden tetkiki telefat ve ziyat komisyonu riyasetinde bulundum . Meclis-
 de bulduğum zaman Bütçeye sokulmayan bir yere münkeğesi sebebiyle meclisi teh-
 kir etti diye on beş gün meclisten Lerd cezası aldım . Birinci meclisin feshi
 zamanında kırmızı , yeşil şeridli istiklal müdriyatı olarak ayrıldım .
 İstanbul,da imam , hatip ve Çenberliteş orte okullarında tarih , coğrafya , din
 dersleri öğretmenliğinde bulundum . Sureden de ayrıldıktan sonra yalnız İstanbul
 da teşkil edilen Kütüphaneler İnanif komisyonu şzaliğine tayin ve on sene kadar
 bu vazifede çalıştıktan sonra bir kaza neticesi sol becağımı kayp ettiğinden
 bu vazifeden de ayrılmak mecburiyetinde kaldım . Şimdi evimde oturup bezen ga-
 zete ve mecmualara makale yazmakla hayatımı geçirmekteyim . Milli mücadele es-
 nasında dene cebhesinde efredim tarafından esir edilen Fransızlara ait on beş
 kışlık kızıl haç heyetini İstanbul Fransız işgal kuvvetleri ile bildirmek
 Kuveyt milliyeye teslim edilecek (3000) tüfek ve (3000) sandık cephane ve (3)
 cebel topuyla ((3) mitrelyöz ve İstanbulda bulunupda medoluya geçmek isteyen
 edemelerimizden her birini kendi torpidolarıyla Kûdenya,ya getirmek şartile fran-
 sızlarca idesi hususunda mutabık kaldım . Ve bu şartlardan İstanbul millet vekili
 Ferid , Muhtar ve binbeği Yehya , Bolçalı Süleyman , Kaymakam Hamed , Bursa
 millet vekili Hasan Fehmi ve Osman Kuriyi bu suretle selimen Kûdenya,ya getirttiler
 Bu mesele büyük millet meclisinin ikinci devresinde Şehiliye vekili bulunan Ferid
 bey aleyhinde konuşulan bir mesele üzerine mecliste açıklanmıştır .
 36 sene evvel Erzurum,da (Şaday-ı çark) , 22 sene evvel de Ankara,da (çarkın se-
 si) meclerinde iki gazete çıkarmış ve Ankara,den ayrılırken negriyeti muvakkaten
 tatil etmişim .

Zabıt Ceridesi Örnekleri

İ : 8 1.5.1836 C : 2

olacaksa o tesisatın başında bulunmalı. Eğer biz memleketi- re doktorlara malûm bulunan, hastalıkları bir an evvel kal- Türk ailesinin, Türk ferdinin lecek esbabı istikmal etmezsek yaparsak yapalım hepsi boş- Sıhhiye Nezareti başta zikredil- Sıhhiye Nezaretinin ayrıca te- dir. Şimdiki mevcudolan Sıh- işlerini bu noktai nazardan ihtiyaç vardır. İlerde kanunu aşta tadil edilecek olursa inşaal- z ki, Sadrazamın emirlerine faik, n emirleridir. Yani Sıhhiye Nâ- i işleri ne Sadrazam, ne vali, ne arı geri çeviremez. Faidesini ora- ndım. Muaveneti İctimaiyeye de- rdir. En ziyade kuvvetle mua- dini mübinimizdir. Zannediyo- übinimizin ahkâmını tatbik için ar böyle bir uzuv ihdas edilme- en büyük kusurdur. Yetim ço- da sürünüyor. Gidiniz bakınız; zavallı çocuklar muhacir namı- r. Beyler! Onlar bizim için ölen aileleridir. Bunlara edeceğimiz veneti İctimaideden başka bir şey rın işlerini Dahiliye Nezareti ye Nezaretinin içerisinde acaba fesini teşkil ediyor? Dahiliye Ne- umurunda, Dahiliye Nezareti me- rini yalnız emniyetin temininden vor. Halbuki onların vazaihi ice-

Müsaade buyurun, zannederim ki, müslümanlı namına teessüs etmiş bir hilâfet vardır. Deği buradaki müslümanlar, aktarı cihanda bulunaz umum müsliminin bu hilâfete merbutiyetlerini unutmamak iktiza eder. Rica ederim ki, yalnız Türklük namını istimal etmiyelim. Çünkü, Türk- lük namına biz buraya cemolmadık. (Gürültü- ler). Rica ederim yalnız Türkler değil, müslü- manlar demek, hattâ Osmanlı demek kâfidir. efendim. (İslâm deniliyor, sadaları). Bu vatanda Çerkes, Çeçen, Kürd, Lâz ve daha birtakım ka- baili islâmiye vardır. Bunları hariçte bırakacak tefrikaya hâis olacak söz söylemiyelim. (Gürül- tüler).

REİS — Müsaade buyurunuz, devam etsin.

EMİR Pş. (Devamla) — Bendeniz bu mesele hakkında uzun söz söyleyecek değilim. Bu gibi sözlerin şimdiye kadar bir faidesini görmedik. Hepimiz hilâfete merbutuz. Bu hilâfeti muaz- zamayı birçok asırlardan beri muhafaza eden Türk kavmi necibi olduğunu da kimse inkâr ede- mez. Yalnız tefrikayı icabedecek hiçbir söz söy- lenilmemesini tekrar temenni ediyorum.

MUSTAFA KEMAL Pş. — Efendiler, mese- lenin bir daha tekerrür etmemesi ricasiyle bir iki nokta arz etmek isterim : Burada maksudolan ve Meclisi Âlimizi teşkil eden zevat yalnız Türk de- ğildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürd de ğildir, yalnız Lâz değildir. Pakat hepsinden mürek- kep anasırı islâmiyedir, samimî bir mecumadır. Binaenaleyh, bu Heyeti Aliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsuru is- lâma munhasır değildir. Anasırı islâmiyeden mü-

zira memur şehirlerimizde bulunan zengin müslümanlara emvali mülkiyetleri tahkikatlarını çıkarıldığı da mülkiyetlerine kaçtı ne göstereceğiz? İstanbul'daki Rumlar kalacak mı? Mübadelede bir mevzuat yapılıncı mıdır?

HÜSEYİN RAUF BEY (Devamla) — Efendim, mübadele hakkında maruzatta bulunmadım. Başka bir şeye mehtalı değilim. Yalnız müsyen müstarih orada doğmuş, büyümüş 1910 senesine kadar şehremanetinde mukayyet bulunanlar müsyen ve mahfuz miktarda olan Rumların kalabilmesi ihtimali vardır. Muhakkak değildir. Müsbet bir ihtimal alınmıştır. Ve mamfi değildir.

MUSTAFA BEY (Kozan) — Hali tevakküf ve mualekiyetin ramani ne kadardır, kaç bin sandır?

HÜSEYİN RAUF BEY (Devamla) — Hükümetiniz aynı kanaattadır. Heyeti Murahhasamıza şüphesiz ihbar buyurdunuz. Mülkenize iyik hükümetten milletinizin hukukunu müdafaya kadar hepimizle itihaz edeceği müktedir arkadaşlarımız her noktada ciddet müdafaaalarını mükemmel yapıyorlar. Şahsen hem müfettiş hem müstetir. Sulh ihtisali mümkün olacak olursa ihtimal ki efendiler, bizim videdanımız şunu yapmadık diye müteessir ve maazirp oluyacaktır. Fakat buyurduğunuz noktayı meslek itihaz ederek süratle mümkün ile itaaz ediyoruz. Murahhaslarımız da aynı gayeyi takip etmektedirler. Zannediyorum ki, karşı tarafın oynayacağı oyun kaşmamıştır. Binaenaleyh ya rucu ya inkıta var.

REİS — Buyuran Yusuf Ziya Bey.

YUSUF ZİYA BEY (Bolis) — Rauf Beyefendi Türklerin mukadderatından bahsedecek. Ota olsa bu Mecliste var ve bu Mecliste bulunanlardan başta Kürtlerin hukuk ve mukadderatından bahsediyor bu neye müstenidir?

HÜSEYİN RAUF BEY (Sivas) — Malumu dâim efendiler, İngilizlerin Türkiye'de sâkin Türk ve Kürtleri imha edebilmek için teşebbüs ettiklerini hepimiz bu iki necip milletin vahdeti karşısında ilâs etmişiz. Her türlü mefsudeleri, din kardeş, kan kardeş, emel kardeşi olan insanların karşısında olmuyor. En ziyade yıkmak için istihlal ettikleri mühim nokta budur. Bu noktaya temas etmek ve bu noktada bir fikir vermek istiyorlar. Buyurduğumuzu pekâlâ biliyoruz. Türkler namına söz söyleyecek yegâne insanların bu Meclisi Âhde olduğunu pekâlâ takdir ediyorlar. Ancak bu emellerinden sarfınazar olmuyorlar.

akaliliyet, irk akaliliyeti, hilmem ne çıkarıyorlar. Bu noktaya temas etmek vaziyeti arzalamak istiyorlar. Bilim marahtanlığımız bu hususu bir daha itiraz etmek istenmiyor ki Türkiye halkı ile mukadderatları biridir, her şeyleri biridir, gayeleri dinleri biridir. Akaliliyetler benlikte toplanırlar. Bugün Kürt için akaliliyet mevzu bahis etmek Türk için akaliliyet bahsetmek demektir. Şu hâlde bu taraftan reddolunmuyor. (Teşekkür olunur sesleri.)

Efendiler bu vesile ile Heyeti Muhteremimize bir nokta hakkında rica tarzında maruzatta bulunacağım. O da bazı noktaları nazarı âlinize hayırlı olmayan ve kanuna muğayir görünen ve bazen edaba zararlı ve itikafa dolayısıyla bir noktayı Heyeti Celilimize arz edeceğim. Bendeniz çok bahçıyorum, zannediyorum konuşuluyor. Efendiler, geçenlerde asker ailelerinin tehcir dolayısıyla münakaşat cereyan etti. Hatalar ismi edilerek itham edildi. Bunların hepsi Meclisi Âlinizin mükellef bulunduğu varifesi videdan ve esaziyeden olduğunu biliyoruz ve hiç şüphelenmiyoruz. Binaenaleyh bu nokta üzerinde aserimizin ne gibi şeriat altında yeni baştan tesis ve bina edilmesini ve nasıl mehalik karşısında mukabele etmek mecburiyetinde bulunduğumuzu takdir ederiz. Çünkü ben esir idim, siz onun içerisinde idiniz.

HACI ŞUKRULLU BEY (Diyarbakır) — Bu kanun neye Meclise geldi?

HÜSEYİN RAUF BEY (Devamla) — Efendiler, böyle bir hadise yoktur demiyorum. Böyle bir hadise varken size söylemeyi demiyorum. Bendeniz düşüncelerimi arz ediyorum. Bu nokta nazardan Elcezire cepheniz çok müşkilata maruzdur.

SALÂHATTİN BEY (Mersin) — Halkı tevvir ediniz.

HÜSEYİN RAUF BEY (Devamla) — Salâhattin Bey arkadaşımız pekâlâ bilirler ki halkı tevvir için zaman ve mülk nazarı dâkate alınmak lâzımdır. Aşır hayatında yaşayan ve hiç şüphesiz ki, Salâhattin Bey arkadaşımız pek çok temas etmişlerdir. yakından tanışan arkadaşlarımız pekâlâ bilirler ki, tevvir ve tenevvürden senelede tayin ve tahdik imkânı olmadığını takdir buyururlar. Bu noktaya bu kadar temas ederiz geçiyorum. Binaenaleyh tevbih ettim, tecrim ettim, fakat bu gibi meseleleri hafif celsede hahmedelim. Sulhün veya harbin âkline kadar şey edelim. Bunu tenetini ediyorum.

SALÂHATTİN BEY (Mersin) — Hükümet talep etmiş olsaydı, derig edilmezdi. Garbi Trakya hakkında

telâş etmezdim. İhtimali başka bir yer olsaydı bu kadar telâş etmezdim. Musul'un Kürdün tarihinde bir sandalyesi vardır. Arkadaşlar; bir insanı ikiye bölmek veyahut her hangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise Musul'u Türkiye'den ayırmak böylece mümkün değildir arkadaşlar. Musul'u terk ve tâvik etmek bir seneye için, altı ay için tâlik etmek pek tehlikeli bir oyundur. Arkadaşlar, temenni ederim ki Türkiye siyaseti bunun etrafında derin düşünsünler. Arkadaşlar Musul'u tâlik etmek Musul'suz sulh etmek, sulhün ferdasında Anadolu şarkide mühim bir cephe hazırlamak demektir. Binaenaleyh müsaadenizle açık kelimelerle maksadımı ifade edeceğim. Çünkü sesimi tarih dinliyor. Arkadaşlar: ben kürdüm. Fakat Türkiye'nin tealisini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin terakkisini temenni eden Kürtlerdenim (Akkışlar) Esbabı ise lisanım, bana şeref veren lisanım okur yazar olmağıumdur. Bu ise kendi kavmim olan Kürtlerin değil, Türklerindir. Bunun için Türklerin teahsini isterim. Türklerin şerellenmesini isterim.

M. DURAK BEY (Erzurum) — Türk, Kürt meselesi yoktur.

YUSUF ZİYA BEY (Devamla) — Arkadaşlar: benim bir imanım, kanaatim vardır. Bugünkü vaziyeti arziye-i düveli itilâfiye ve Avrupa devletleri öyle tespit etmişlerki Türkle Kürt teşriki mesai ederek yaşamazlarsa, ikisi için akibet yoktur. Bugünkü vaziyet böyle geliyor. Arkadaşlar; vaziyeti içtimayemiz bunu gösteriyor. Binaenaleyh her hangisi, her hangisine ihanet ederlerse ikisi için de akibet yoktur. Benim kanaatim; benim seviyemde olanların kanaatidir. Fakat arkadaşlar kürdü tecziye edersem, bana doğru söylüyor dertmişiniz? Arkadaşlar, Kürdü halinden, muzir düşünenlerden tenziye edersem bana doğru diyor dertmişiniz? Arkadaşlar, işte Kürtler arasında bununla memnû insanlar vardır.

Arkadaşlar, bu manasibat mantıktır. Bu gün Süleymaniyede tekrar ederim. O Süleymaniyedeki sandalyada kürdün tarihî bir sandalyesi vardır. Ne oluyor? Ne yapıyor? Kürtler görmüyor. Arkadaşlar, fa-

ederim, bu zehri sırlamaysın, İngilizler sırganasını yanastırması aşısızacak zehirle. Bu arkadaşlar en son, mühim urvunuzu zehirliyorlar. Temenni ederim meydan vermeyiniz. Fakat kendi elimizle aşsıyoruz. Arkadaşlar İngiliz orada bir çaban çekermiş, o çabanis Kürdistanı telvis edecekler. Buna mani olunuz arkadaşlar, mani olmazsanız arkadaşlar hareket çok tehlikelidir. Allah şahittir. Ta Toros silsilesine dayanır arkadaşlar; İngilizin bütün temennisi etrafındakileri oyalamak, uyutmaktır. Temennileri bundan mada bir şey değildir.

Arkadaşlar Kürtler Sevir paçavrası ile çok verdiler. Fakat Kürtler korktular. Kürtler yanan kardeşleri gördüğü için çekildi. Yanmadılar arkadaşlar. Fakat, bu gün Musul'da alladı pulladı, bu gün kukla vücuda getirdi. Kürdü kukla ile yıkmak istiyorlar arkadaşlar. Oyalayıcı, o göz boyayıcı kuklayı vücuda getirmişler, aldatıyorlar. İngilizlerin altuna, o kuklanın mevcudiyeti çok iş görecektir arkadaşlar. Ben Musul'u istemiyorum. Musul'u atıyorum. Musul'u kim verirse versinler, Süleymaniyeyi. Kerkükü almakla Türkün Kürdün vahdeti onunla temin edilir. Ben Musul'u terk ettim, petrolü terk ettim. Fakat Türkiye'nin en mühim bir uzvuna yapılan bir aydın. Türkiye'yi kurtarmak istiyorum. Arkadaşlar tekrar ediyorum. Ben mütehasşısım, hem bildiğimden çok mütehasşısım Kürdün bütün ruhuna, Kürdün kanaatına ve bütün Kürdün imanına vakıfım; rica ederim. Bu siyasetin cereyanına meydan vermeyiniz. Binaenaleyh sizi Allah'a, tarihe tarihin huzuruna çıkardıktan sonra bu etrafta sözüme nihayet veriyorum.

Arkadaşlar heyeti murahhasa buradan giderken burada defaatla temenni edilmiştir ki Fransızlarla yapılan itilâf bütün manasıyla günün zaruretidir. Bunu tashih edin, o itilâfın çizdiği hududun heri tarafında kalan halk heri tarafında kalan kura ve kasaba halkı işte sadra uğramış, boğuluyor. Arkadaşlar bunlara mededrest olan. Bu itilâfı tadil için sarfi mesai edin. Fakat arkadaşlar, heyeti murahhasa bundan

İ : 40 20.6.1937 G : 1

ki Mıhhal kanunıye müzakere edilerek maddeler aynen kabul ve heyeti umumiyetî tayıfı esamî ile rey'e var'edildiyse de mısabı ekseriyet hâsıl olamadığından Pasartesi günüki içtimada tekrar rey'e var'olunacağı bittetbîlîğ saat altında Celâyeye nihayet verildi.

İrinal Reisvekill Kâtip Kâtip
Fosk M. Başve Mahmud Said

REİS — Efendim, zaptı sabık hakkında söz istiyen var mı? Zaptı sabık kabul edender lütfen el kaldırsın. Zaptı sabık kabul edildi.

8. — TEKLİFLER

1. — *Kâşgırı Mebusu Tervik Efendi ve rüfekasının, müftülerin muamelesi tekaüdiyeden istisnalarına dair kanun teklifi (2/315)*

REİS — Evraki vâride meyanında Kâşgırı Mebusu Hacı Tervik Efendinin müftülerin muamelesi tekaüdiyeleri hakkında teklifi konusunu vardır. Lâyiha Encümenine gönderiyoruz.

5. — TAKRİRLER

1. — *Mersin Mebusu Salâhaddin Beyin, Samsun - Havza yolunun tamiri için havale verilmesine dair takriri.*

REİS — Samsun - Havza tarikinin tamiri için havale itasına dair Mersin Mebusu Salâhaddin Bey ve rüfekasının bir takriri var. Onu da Hükümete havale ediyoruz. İsterseniz okunsun. (Hayır sesleri) O halde Hükümete havale ediyoruz.

2. — *Erzurum Mebusu Mustafa Durak Beyle arkadaşlarının ve Muş Mebusunun, muhacirlerin bir an evvel yurtlarına sevklerine dair takrirleri*

REİS — Sonra efendim, Bayezit Mebusu Süleyman Sudi Bey ve rüfekasının bir takriri var, Muş Mebusunun bir takriri var, Erzurum Mebusu Durak Beyle rüfekasının bir takriri var. Bunlar muhacirinin bir an evvel sevk edilmelerine dairdir. (Söz isteriz sadaları) Müzakere acılıca Ruznameye koyalım. (Tahrir okunsun)

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Harbi Umumiinin memleketçe husule getirdiği tahribat meyvasında cepheleerde gahidokan evlâdi vatanın ebedî iftirakları yıkılan hanomaları, öşen ocakları nakatbîli telâfi âfatiardır. Evlâdını cepheleerde dağlar, taşlar, ormanlar içinde şehit bırakıp östüleri, duluları, mülkallsiyeti ger'iyeden dahi âsade olan yetimleri başlarına toplıyarak düşman ayakları altında namus ve hayatını çîğnetmemek için Anadolu iççerlerine akın eden çelîlî şehaları ve anaları ve yis binlerce muhacirler altı seneden beri mütemediyen kurıhyor, ölüyor mahvoluyorlar ki, devletin membaı nüfusunı kurutmaya doğru giden bu tarıkı ihmalikâr varlığını temelinden sarıyor. bu yaraların şedden tedavisi için bugünkü müzakerenin birkaç dakikasını bu bigareğirane tahsis ile kış galmeden yurtlarına sevkleri için muktazi paranın derhal ve bilâkaydüşart tesviyesi ve maskatı reislerine hemen azimetleri hususuna Heyeti Umumiyenin müstaceliyetle bir karar itasını ve bu hususların tedviri için Heyeti Celilece bir komisyon intihabını teklif ederiz.

20 Haziran 1937

Erzurum	Siverek	Bitlis
Mustafa Durak	Sırrı	Sadullah
Adana	Genç	Erzurum
Hamid	Hamdi	Salih
Karahisarı Sahib	Maras	Lâzistan
Nebil	Refet	Esad
Elâziz	Mardin	Genç
Naci	Ibrahim	Haydar
Erzurum	Erzurum	Kastamonu
İsmail	Asım	Abdülkadir Kemali
Erzincan	Bitlis	Tokad
Hasan	Vasfi	Hamdi
Çorum	Batma	Derwin
Darsun	Ahmed Nureddin	Mustafa
Bitlis	Van	Yozgad
Atif	Hassan	Feyyaz Âli
Kayseri	Ergani	Dersim
Rıza	Mahmud	Hayri
Diyarbekir	Gümüşane	Maras

İ : 40 20.6.1937 C : 1

Dersin	Erzincan	Mardin
Mustafa	Tevfik	Yusuf Ziya
Bayezit	Tokad	Ergani
Şevket	Mustafa	Halka
Mardin	Kayseri	Maras
Derviş	Okunamadı.	Hasip
Canik	Adana	Ergani
Şükrü	Eğref	Nüshet
Malatya	Sivas	Gaziantep
Lütfi	Ziyaeddin	Bagıb
İnarta	Canik	İçel
Mehmed Nadir	Mehmed	Haydar
Bolu	Gaziantep	Erzurum
Yusuf İzzet	Yasin	Süleyman Necati
Kozan	Karahisar Şarki	Yozgad
Hüseyin Avni	Vsafi	Rıza
Karahisar Şarki	Mersin	Erzurum
Mustafa	Muhtar Fikri	Hüseyin Avni
Sivas	Yozgad	Diyarbakir
Mehmed Rasin	Bahri	Hacı Şükrü
Tokad	Kütahya	Mardin
Rifat	Seyfi	Necib
Mardin	Ankara	Gümüşhane
Esad	Atıf	Ruşen
Niğde	İstanbul	Sürid
Vehbi	Hüseyin Hüsnü	Mehmed Kadri

6. — SUALER

1. — Bayezit Mebusu Süleyman Sudi Beyin, muhacirlere dair Heyeti Vekile Reisiyle Maliye ve Şahsiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletlerinden muaf takriri.

SÜLEYMAN SUDİ B. (Bayezit) — Diğerleri de okunsun efendim, benim de bir takririm vardır. Rica ederim o da okunsun.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine
Müstâğnî arz ve beyan olduğu üzere milletin saadet ve istikbalini temin için muhta-

surada burada acunacak bir derecede kalmakta olup perişan ve mağduriyet dolayısıyla memleketlerine gidememektedirler. İşte bu felâketlerde mültucilerin bu sefaletten kurtarılması için ilkbaharda memleketlerine idareleri ifrazına dair Heyeti Vekilece ittihaz olunan karar muvafıqca Hükümetçe her tarafa tebliğ ve tamim edildiğinden ortakçılık ve yardımlılık ve çobanlık, hizmetkârlık ve saire ile az-çok temini mahmet edebilen bu bigâreler her bir hizmetlerini terkle hançerle âmad ve Hükümetin emrine ve muavenete muntazir ve mütevaliyen makamı âliye ve aideye müracaat ettikleri ve sızlanmakta oldukları halde her ne esbaba mebnî ise henüz sevklerine teşebbüs ve vessaifi nakliye ve masarifi zaruriyeleri temin olunmadığı mantıcessüf görülmektedir. Bunlar şu mevzinde sevk olunmazsa bir iki mah sonra bilâdî bârideye gidip de meaken ve işe ve mahrukat ve malzeme sairelerinin tedarikinden âcis kalarak iktihamı gayrikabil ikine bir hicret ve felâkete mâruz ve aşkâtan ve sefaletten mahv ve telef olucakları aşikârdır. Halbuki eliyevm muhacirin devâiri memurin ve müstahdeminine verilmiş olan bir senelik maaş ve masrafla bunların sevkı mümkündür. Maahaza az müddet zarfında sây ve amelleri mahsulünden Hükümeti sentye de istifade temin edeceği umuru bodihyedendir. Ahvali mebusna nazarı dikkate alınarak mültucilerin sevklerine emir verildiği halde şimdiye kadar infaz olunmaması sebebi-nin ve ileride bu yüzden mahvü telef olacak olanların maddi ve mânevi mesuliyeti kimlere ait ve raci kalacağına şimdiden bilinmesi lâzımdendir. Binaenaleyh muhacirini merkume-nü sureti sevklerine dair ne yolda karar ve ne gibi tedabir ittihaz olduğunun Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinden ve takarrür eden sevk ve masarifi zaruriyelerinin elan tes-

olduğunu görecektir, bu suretle Derişim şahsını değil, bütün Anadolu şahsını bu İri tebdirlere kuvvetle itimat ve itaat edeceklerdir. Eğer bu şekilde tedabirde bulunmazsa tedibe giden kuvvetlerin önünde serfuruşon âsiler, onların oradan müfarekatinin akabinde ve ilk fırsatta tekrar ahzı intikam için kıyam ederler. Çünkü tedibe giden kuvvetler tarafından zarar ve ziyana uğramıştır. Buna misal olmak üzere hadîs olan bir vakayı söndürmek için orasını teskin ettikleri halde, onların oradan infisali üzerine, tekrar hareketi isyanıye beşlemiştir. Bu en bâriz bir misaldir. Çünkü o zaman isyanın âmîlleri ile birikte iştirak edenleri de astık ve bu fenalığı yapanları bu Meclisi Âlide kahramanı milli diye alkışladık ve sonra sıâhla karşımıza çıktı. Eğer Meclisi Âliniz bu adaleti ol vakitte yapmış olsaydı emin olunuz ki bunlar olmayacaktı. Bu kanaatta itihad ederek, gerek devri Abdülhamîdî'de ve gerek zamanı Meşrutiyette ve gerekse bu inkılâpın evvel devam eden on iki senelik Meşrutiyette bu gibi tedabiri muvakkate mahiyetinde bulunan âfların memlekette yaptığı tahribatı nazarı dikkate alarak, öyle hoş görünmek için değil, asıl memlekette bir adalet yapmak lâzımdır. Eğer bunlardan kurtulmak istiyorsak yapılacak tedbir budur. Eğer Hükümet yapamıyacaksa o işi yapabilecek bir Hükümet ikame ederiz ve Hükümet de buna taraftardır. Çünkü taraf olmazsa memleketteki memurine karşı vazifesini hüsnü istimal edemiyor ve malîyetine karşı eserî zaaf gösteriyor, aciz gösteriyor demektir. Bu da varit değildir. Paşa Hazretleri buyurdular ki; hiç bir kimse yoktur ki size karşı boyun eğmesin. Herkes sizin kararlarınıza mutadır. Eğer yapamıyacaklarsa mevkilerini terk ederler. İera edecekler gelir. Eğer iş görmek

Sonra efendim ikinci bir tecil meselesi vardır. Bendeniz tecil meselesini... (O başka senelâ.)

EMİN BEY (Erzincan) — Efendim bendeniz Umraniye vakaları nasıl oldu ve tahaddüs etti ve yapılan mezalim nedir? Bunları birer, birer tadat edeceğim.

Yalnız evvelâ Hakkı Hamî Beyin mantıksız sözlerine cevap vereceğim. Hakkı Hamî Bey diyor ki: Esasen usattan olup da dağa firar edenler hakkında tecil muamelesi yapılmıştır. Halbuki diğer yakalananlar, yani Hükümete itaat ederek istiman edenleri de vardır. Bunlar da yakalanmış hapsedilmiştir. Bunlar Hükümete itaat ostiklerinden tecil edilebilirler. Fakat dağda gezenler affedilmez. Sonra dağda gezenlerin evleni yanmıştır. Kadınların ırzlarına tasallut edilmiştir. Şimdi bu hapsedilenleri asımiyacak ve affedilenleri hapsedilmeyecek olursak bir daha bir şey yapamıyacaklarına kanî olmak doğru değildir.

Şimdi gazete meselesine geelim: Bendeniz başlangıcında ve nihayetinde bulundum efendim. Umraniye meselesi şu suretle tahaddüs etmiştir. Karaca Ören nahiyesinde ötedenberi maruf olan onsekiz tâlâ yirmi kişi icrayı şekavet ettiklerinden dolayı bir kaç defa mahkûm olmuşlar. Bunlar Hükümet defterinde mazbut oldukları halde Hükümetin zafından bilistifade bu onsekiz kişi, tekrar şekavete çıkarlar. Bizim havali arkadaşlarımızın malûm olan Alişir namındaki habîs kendine mevki temin etmek ve daha doğrusu bir kuyruk kapmak arzusu ile iltica etmiş, onlardan bir çok para almış olan Türkler de iltica etmiş, bizden bir çok istifadeler etmişlerdir. Bu herifin öteden beri takip ettiği yol budur. Alişir bu şekaveti âdiyeye siyasi bir renk vererek, bundan istifade etmek emriyle kendisi de içinde olmak mevkiine atılmıştır.

rum ki her nerede bir şaki zabur edip de tamamıyla
 ip edilmeyecek olursa ve Hükümet onun için men-
 e gösterirse o şakinin arkadaşları tekessür eder.
 nlar da bu sefer öylece tekessür etmiştir. Bu sefer
 kümet Halis Beyin tahtı idaresinde kuvvet gönder-
 ise de kendisi vefat ettiğinden ve Cenabı Hak bize
 zküru mektaküm bil hayır buyurmamış olsaydı
 lis Beyin kim olduğunu söylardım. Fakat söylemi-
 ejim. Bimenaleyh ölmüş bir adamın hakkında bir
 söylemek istemiyorum. Şimdi Tortum Kaymakamı-
 ta tayin olunan o zamanki Jandarma Kaymakamı
 raniye'de Haydar Beyin konağına gitmiştir. Alay,
 raniye'de, muhtelif yollarda, kırkar, elişer, yirmi-
 er olmak üzere taksim edilmiş. Ben bunu gözlümle
 düm. Martın üçünde oradan geçtim. Ben gelmeden
 el Zara Kaymakamıyla, Tortum Kaymakamı Şakir
 ve merhum Halis Bey Haydar Beyin konağına
 niş. Akşam üzeri keyif esnasında elini cebine so-
 bir kâğıt çıkarmıştır ve demiştir ki, sizin ferma-
 idamızın benim elimdedir. Bu söylediği zaman,
 sim'den de daima Koçkırı'ya gelen giden olurdu.
 kim Erzincan'dan bir ağa konağında misafir olu-
 Burada misafere tarzı ile Dersimlilerden de bir
 ları mevcut iken işte sizin fermanı adamınız; sizi
 renilere benzetirip ve sizi tamamile imha ederim.
 nezsem size bir şey olmaz, dediğini ifade ediy-
 . Orada görüşmüşler vaka olmadığına kani olmuş-
 ve daha uzun görüşerek kalkmışlar gitmişler. Fa-
 bunu söylemesinden dolayı Kürtlerin ekserisinde
 i bir galeyan başlamış ve bizi Ermenilere benzet-
 ne demektir demişler ve Umraniye'ye bir saat
 afede Hacer köyünde ikame ettikleri askerle erat-
 bir kaç kişi âdi münazaâ yaparlardı. Bu âdi mün-
 üzerine asker sevki edilir. Ekrat da gider, bura-
 umumî bir mesele olur. Mesele bir şekli umumî
 or. Burada ehemmiyetli bir vaka oluyor ve Ha-
 ley burada şehit oluyor. Ekrattan da, askerden de

tırında kalmıyan bir kaç peyi söyler. Bir de Karaca
 Ören karîyesinde bulunan âşkerin teslimini söyler.
 Peki derler. Askerin dördü orada imiş, yakalayıp Şe-
 fik Beye teslim edilir. Paranın bir kısmı azama verir.
 Hatta Haydar Bey ve Alişan beylerin mühim bir ye-
 kün teşkil eden ve bunu tekaşit itibarıyla verilmesi
 icabediyor iken onu bile Şefik Beye tamamen tediye
 ediyorlar ve makbuz almıyorlar. Bunları göndermek-
 le beraber meseleyi de tamamıyla yazıyor. Fakat ma-
 alesef o sırada Cemal Bey meseleyi Cemal Paşaya
 söylüyor ve diyor ki mesele bitmiştir, bir askerın gö-
 receği iş kalmamıştır ve size terettüp edecek vazife
 kalmamıştır. Nurettin Paşa da Müdafaa-i Millîyeye
 yazıyor. Ve Şefik Bey de Cemal Beye yazıyor. Cemal
 Bey de Nurettin Paşa Müdafaa-i Millîyeye ne tarzda
 yazmış ise dört gün sonra Cemal Bey de mesele kal-
 mamıştır diye yazıyor ve yine dört gün sonra cevap
 alıyor. Şimdi rica ederim. Âsi diyoruz ve üzerine kuv-
 vei askeriye sevk ediyoruz. Onlar Hükümetin tekmil
 matalibini kabul etmiş bulunuyorlar. Nurettin Paşa-
 nın tabirince ben bunları çenber içine aldıktan sonra
 Hükümetin tekâlifini daha teşdât edeceğim diyerek,
 çenber altına aldım diyor ve tuttuğunu öldürmeye,
 ırlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor.
 Rica ederim hanginiz bu fecayi karşısında sabrede-
 bilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül
 edemezler ve böyle bir şeye maruz kalmışızda, rica
 ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız?
 Bu suretle beş milyon, on sekiz milyon liralık servet
 mahvolmuştur. Bu paraları tamamile gitmiştir. Ben
 ispata hazırım; otuz bin mevaşiyi Osman Paşa gö-
 türmüştür. Refahiye'de bir arkadaşım vardır, onu iş-
 hed ederek yirmi sene evvel buraya tavattun etmiş,
 tehhih etmiş bir Türk, servetine tama edilerek, karı-
 sı cebren alınmış ve sen Alevisin diyerekten herif em-
 val ve emlakı yağma edildikten sonra öldürülmüştür.
 Efendiler; dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket